BHARATIYA VIDYA BHAVAN

પહેલી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવનામાંથી

સ્વભાષા માટે પ્રેમ ઉત્પન્ન કરાવવો એ સર્વ ગુજરાતીનો ધર્મ છે અને વિદ્યાર્થીવર્ગમા તેના બી રોપવા એ શિક્ષકોનો ખાસ ધર્મ છે. હવે તો મેટ્રિકમા પણ સ્વભાષા ફરજીયાત થઇ છે તેથી શિક્ષકોને સરળતા વધી છે. તે ધર્મની બજાવણી માટે યોગ્ય સાધનો તૈયાર કરી આપવાં એ શિક્ષકોની તેમ અન્ય વાચકોની ફરજ છે આવી ફરજ અદા કરવા એક શિક્ષક અને એક વાચક કર્તવ્યભાનથી તત્પર થાય એ સ્વાભાવિક છે.

દરેક ભાષામા ગદ્યના કરતાં કવિતાની અસર વધારે થાય છે. ગુજરાતીમાં તો ગદ્યનુ લખાણ ઘણા કાળ સુધી શિષ્ટત્વને પામ્યુ જ નથી. તેથી ગદ્યના કરતા પદ્યને પહેલુ લીધુ છે.

આ લઘુ સંગ્રહ વિદ્યાર્થીઓને કવિતામાં પ્રવેશ કરાવવા માટે છે અને તે હેતુની સિદ્ધિને માટે શિક્ષણક્રમ કેવો હોવો જોઇએ એ પણ સ્વમતિઅનુસાર સૂચવાયું છે. થોડી મુદત પહેલાં 'ગુજરાતી' સાપ્તાહિકમાં અને Indian Education માસિકમાં હાઇસ્કૂલો માટે ગુજરાતી ક્રમ બતાવવામાં આવ્યો હતો. ઘણે અંશે તે સૂચનાને અનુસરીને જ આ સંગ્રહ તૈયાર થયો છે.

ત્રણ લક્ષ્ય ખાસ ધ્યાનમાં રાખ્યાં છેઃ ૧. પદ્યસાહિત્યના માન્ય લેખકોની પિછાન આપવી. ૨. તે દ્વારા ગુજરાતી કવિતાના વિકાસ પર બને તેટલું અજવાળું પાડવું. ૩. વિદ્યાર્થીઓની તુલનાશક્તિ સતેજ થાય, અને કદર કરવાની શક્તિ કેળવાય તેવો યોગ્ય ખોરાક રજુ કરવો.

આ ઉપરાંત આપણી ધાર્મિક કથાઓ અને પૌરાણિક માન્યતાઓમાં પ્રવેશ થાય, જૂના અને નવાં લખાણની વર્ણનશૈલી, અને વિચારધારાનો વિવેકપૂર્વક સમન્વય, અને શિક્ષકોને દરેક કાવ્યમાંથી કાંઇ કાંઇ વિશેષ જ્ઞાન આપવાનુ બની શકે એ પણ ધ્યાનમાં રાખ્યું છે.

આ લક્ષ્યની સિદ્ધિમાં વિજય કેટલો મળ્યો છે તે તો શિક્ષકો અને સાક્ષરો વિચારશે. સૌને એકસરખો સંતોષ આપે તેવી કૃતિ તો અશક્ય જ છે, દોષમુક્ત તો કાંઇ હોતું નથી. પણ આ પુસ્તક એ તેની રચના, ચુંટણી, વગેરેથી નિશાળોને થોડુંઘણું ઉપયોગી થશે તો શ્રમ સફળ થયો ગણાશે.

સરળતા ખાતર પુસ્તક ચાર ભાગમાં તૈયાર કર્યું છે. દરેક ધોરણના ભાગમાં ઓછામાં ઓછાં બે વર્ષ ચાલે તેટલી લીટીઓ રાખ-

વામાં આવી છે. આથી શિક્ષકોને પસંદગીનું ક્ષેત્ર જરા મોટું મળશે અને વિદ્યાર્થીઓને ત્રણ ચાર વર્ષ સુધી એકની એક ચોપડી ચાલી શકશે. આટલી સગવડ હોવાથી તેની કિમ્મત વધારે પડતી ગણવામાં નહિ આવે એવી આશા છે.

ઑગસ્ટ, ૧૯૦૮ સંગ્રહકર્તાઓ

ચોથી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના

થોડાં વરસ થયાં મેટ્રિક્યુલેશનમાં ચોક્કસ પુસ્તકો ઠરાવવામાં આવે છે એટલે આ સંગ્રહના ચોથા ભાગની ઉપયોગિતા વિષે શંકા ઉપજે એ સ્વાભાવિક છે. હમણાં ચોથો ભાગ સાતમા ધોરણ માટે જરૂરનો નથી એ ખરૂં છે; તોપણ તેમાંનાં કેટલાંક કાવ્યો ઇતર વાંચન તરીકે તો ઉપયોગી થશે એમ આશા છે.

છેલ્લાં વીસ બાવીસ વર્ષ થયાં ગુજરાતીનો અભ્યાસ હાઇસ્કૂલોમાં શરૂ થયેલો હોઇ ભાષાજ્ઞાનના સંસ્કાર ઠીક ઠીક પ્રસર્યા છે. એટલે હવે આ સંગ્રહમાંના ૧ લા અને બીજા ભાગમાંનાં કાવ્યો ચોથા ધોરણમાં, બીજા અને ૩જા માંનાં પાંચમા ધોરણમાં અને ૩જા અને ચોથામાંનાં છટ્ઠા ધોરણમાં ચલાવવા પસંદ કરી શકાશે. ચોથા ભાગમાંનાં કેટલાંક અઘરાં કાવ્યો સાતમા ધોરણમાં 'ઇતર' વાચન તરીકે વાંચી, શીખી શકાશે.

આશા રહે છે કે આ સંગ્રહ જે કાંઇ થોડીઘણી સેવા કરી શકે છે તે ચાલુ રાખવાનું તેના ભાગ્યમાં હશે જ.

સંગ્રહકર્તાઓ

કવિતાપ્રવેશ

અનુક્રમણિકા

ભાગ ૧ લો, કાવ્યાંક-૧ થી ૨૫ પાનાં ૧ થી ૩૨

ભાગ ૨ જો, કાવ્યાંક-૨૬ થી ૫૦ . પાનાં ૩૩ થી ૭૭

કાવ્યાંક પાનું

ભાગ ૩ જો, કાવ્યાંક ૫૧ થી ૭૯: પાનાં ૭૧ થી ૧૧૬

કાવ્યાંક

કવિતાપ્રવેશ.

भाग १

१

प्रभुमय जीवन.

(તોટક.)

મુજ જીવન આ, પ્રભુ! તુંથી ભરે,
બલ દે, અભિલાષ હું એહ પુરૂં;
મુજ દેહ વિશે, વળી આત્મ વિશે,
જડ ચેતનમાં પ્રભુ વાસ વસે.

મુજ રક્ત વિશે, મુજ નાડી વિશે,
મુજ દૃષ્ટિ વિશે, મુજ વાણી વિશે;
મુજ તર્ક વિશે, મુજ કર્મ વિશે,
પ્રભુ! વાસ વસો મુજ મર્મ વિશે

શિરમા, ઉરમા, મુખમા, કરમાં,
પ્રભુ વ્યાપી રહો મુજ અંતરમાં!
મુજ જીવન કેરૂં રહસ્ય ઉંડું
બન પ્રેરક ચાલક શામક તું

ધરીને ઉરમાં રસની પ્રતિમા—
જહિં ઉન્નતિનો સ્થિર છે મહિમા—
સ્મરી આકૃતિ એ નિજ પીંછી ધરે,
અનુસાર જ ચિત્ર પછી ચિતરે;

ત્યમ ચિત્રક એ મન-મૂર્તિ વડે
બહુ સુંદર ઉત્તમ સૃષ્ટિ રચે;
ત્યમ જીવનના પટની ઉપરે,
મુજ લેખન તે તુજ સાક્ષી પુરે.

પ્રભુ! મુદ્રિત અંકિત તું હૃદમાં,
કૃતિઓ બની તન્મય હો જગમાં,
મુજ વર્તનથી ઉભી જે બની રૂડે,
તુજ ઉજ્જ્વળ રૂપની ઝાંખી દિયે.

રમણભાઈ

❦

૨

जय जय गरवी गुजरात.

(લાવણી.)

જય જય ગરવી ગુજરાત!
જય જય ગરવી ગુજરાત,
દીપે અરુણું પરભાત; જય જય૦
ધ્વજ પ્રકાશશે ઝળળ કસુંબી પ્રેમશૌર્ય અંકિત,
તું ભણવ ભણવ નિજ સંતતિ સઉને, પ્રેમભક્તિની રીત—
ઊંચી તુજ સુંદર જાત,
જય જય ગરવી ગુજરાત

ઉત્તરમાં અંબા માત,
પૂર્વમા કાળી માત,
છે દક્ષિણ દિશમા કરન્ત રક્ષા, કુન્તેશ્વર મહાદેવ,
ને સોમનાથ ને દ્વારિકેશ એ, પશ્ચિમ કેરા દેવ—
છે સાહાય્યમાં સાક્ષાત,
જય જય ગરવી ગુજરાત

નદી તાપી નર્મદા જોય,
મહી ને બીજી પણ જોય,
વળી જોય સુભટના જુદ્ધરમણને રત્નાગર સાગર,
પર્વત ઉપરથી વીર પૂર્વજો, દે આશિષ જયકર—
સંપે સોયે સઉ જાત,
જય જય ગરવી ગુજરાત

તે અણહિલવાડના રંગ,
તે સિદ્ધરાજ જયસિંગ,
તે રંગ થકી પણ અધિક સરસ રંગ, થશે સત્વરે માત,
શુભ શકુન દીસે મધ્યાહ્ન શોભશે, વીતી ગઈ છે રાત—
જન ઘૂમે નર્મદા સાથ,
જય જય ગરવી ગુજરાત

નર્મદાશંકર

३

मातृभूमि.

(રોળાવૃત્ત)

છે શુ કોઇ માનવી, જીવનો અચેત એવો,
જેને નથી આગિયા, કદિયે મનમા આવો

જેણે કદી એહવું, અંતરે કહ્યું નથી કે,—
આ મ્હારી ખુદ, મ્હારી, મ્હારી આ માતૃભૂમિ છે !

ભમી ભમી પરભોમ કિનારે પ્રવાસી જ્યારે,
નિજ પગલાં નિજ ભોમ ભણી તે વળતી વારે.
જગ, એ ઘેર જવાને અમુલખ અવસર,
છે શું કોઇ એહવો, દાઝયું નવ જેનું અંતર !

જો એવો કો હોય, જાવ ને નિરખો ત્હેને,
કદિય એવા કાજ બિરદ કવિનાં નહિ ગાજે;
હો મ્હોટા ઇલ્કાબ, નામ હો મહાન એનું,
પરિપૂરણ કામના, ભલે હો અઢળક નાણું;

એ ઇલકાબો છતાં, છતાં સત્તા ને પૈસો,
એ પામર નીચ જંતુ, જગત બધું નિજમાં જોતો;
આ જીવન માંહી તો સુકીર્તિ સઘળી ખોશે,
પડી મૃત્યુમુખ નામ નિશાન સમેતો જાશે

જે માટીનો હતો તે જ હીણી માટીમાં,
વણ કીર્તિ, વણ શોક, ગવાયા વિના ગીતોમાં.

ન્હાનાલાલ

૪

सहु चलो जीववा जंग.

(લાવણી.)

'સહુ ચલો જીતવા જંગ, બ્યૂગલો વાગે.
યા હોમ કરીને પડો, ફતેહ છે આગે.

કેટલાંક કરમો વિષે, ઢીલ નવ ચાલે,
શંકા ભય તો બહુ રોજ, હામને ખાળે;
હજિ સમય નથી આવિયો, કહી દિન ગાળે,
જન બ્હાનું કરે નવ સરે, અર્થ કો કાળે;
ઝંપલાવવાથી સિદ્ધિ જોઇ બળ લાગે,
યાહોમ૦ સહુ ચલો૦ યાહોમ

સાહસે કર્યો પરશુએ પુરો અર્જુનને,
તે પરશુરામ પરસિદ્ધ, રહ્યો નિજ વચને;
સાહસે ઈંદ્રજિત શૂર હણ્યો લક્ષ્મણે,
સાહસે વીર વિક્રમ, જગ્ત સૌ જાણે;
થઇ ગર્દ જંગમાં મર્દ હક્ક નિજ માગે,
યાહોમ૦ સહુ ચલો૦ યાહોમ૦

સાહસે કોલંબસ ગયો નવી દુનિયામાં,
સાહસે નેપોલ્યન ભિડયો, યરપ આખામાં,
સાહસે લ્યુથર તે થયો, પોપની સામો,
સાહસે રકાટે દેવું રે વાળ્યું જોતામાં;
સાહસે સિકંદર નામ, અમર સહુ જાગે;
યાહોમ૦ સહુ ચલો૦ યાહોમ૦

સાહસે જ્ઞાતિના બંધ, કાપિ ઝટ નાખો,
સાહસે જાઓ પરદેશ, બ્હીક નવ રાખો:
સાહસે કરો વેપાર. જમે બહુ લાખો,
સાહસે તજી પાખંડ બ્રહ્મરસ ચાખો,
સાહસે નર્મદા દેશદુ:ખ સહુ ભાગે,
યાહોમ૦ સહુ ચલો૦ યાહોમ૦

નર્મદાશંકર

❦

૫

વિદ્યાસ્ફુરણ.

(પદ.)

("અમ તું હો ખુશી દિલસે"—એ રાગ.)

બાળક હો! ભરતખંડના
વિદ્યાતણે બળે ઉજળા, સબળા
સહુ ઘુમો!—બાળક હો૦

કળા એ વિકસાવે, બાગ બુદ્ધિનો ખિલાવે!
શુભ ફળ લાવે, ગજરંગ દિપાવે!
નીતિ નિર્મળ પ્રવાહે એ સુહાવે!
અજ્ઞાન એ હઠાવે, ઘોર તિમિર સ્વભાવે,
દુષ્ટ ભાવે,—બાળક હો૦

સ્વાતંત્ર્ય શિખાવે, સ્વદેશ-પ્રીતિ લાવે,
એ ઉત્સાહે!—બાળક હો૦
આવો આર્યો સ્હાયે, અર્થ સિદ્ધ થાયે,
સ્નેહ ભાવે—બાળક હો૦

'કુંજવિહાર' હરિલાલ ધ્રુવ

❖

૬

તારામંડળ.

(ઉપજાતિ વૃત્ત)

આકાશ ઉગ્યા અગણિત તારા,
થોડા ઘણા કોઇ પ્રકાશનારા;

ભૂપાળ મોટા તણું રાજ્ય ભાગે,
અનેક નાના નૃપ જેમ જાગે.

જો દૂર દૃષ્ટિ કરીને નિહાળું,
અહો વિશે ભાનુપ્રકાશ ભાળૂં,
તે જેમ રાજા બધુ ખોઇ નાખે,
થોડા ઘણા ગામ સ્વહસ્ત રાખે

જુઓ વળી મગળ રગ રાતે,
જણાય અગાર સમાન જાતે,
જાણે શશી સૈન્ય વિશે ખપ્યો છે,
તથા ઘણો ક્રોધ કરી તપ્યો છે

શની બિચારો ગતિ મદ ચાલે,
ડરી ડરી મારગ દૂર ઝાલે;
દુર્બિનથી તેની છબિ જણાય,
કિલ્લો રચી જેમ રચેલ રાય

તારા દિસે છે છબિવત છૂટા,
સાડી વિશે શોભિત જેમ બૂટા;
રાશી તણા મડળ ત્યા બિરાજે,
સાડી વિશે શુ ભલી ભાત છાજે.

આ ઉત્તરે છે ધ્રુવ એક તારો,
તે તો તજી સ્થાન નહિ જનારો
બને નિશા વાસર યુદ્ધ ખાસો,
જાણે રહી સ્થીર જુએ તમાસો

આકાશગગા નભમા જણાય,
યથાર્થ તે વર્ણવી કેમ જાય;

ભાગીરથી ભૂતળમાં વહે છે,
જાણે અહીંનું પ્રતિબિંબ એ છે.

સરોવરોમાં પ્રતિબિંબ તારા,
જોતાં સુશોભિત જણાય સારા;
મોતી ગણીને મુખ મધ્ય લેવા,
જતાં જુઓ, હંસ ઠગાય કેવા.

આકાશનો ભાસ જળે જણાયો,
શોભી રહ્યો તે નભથી સવાયો;
ખગોળ વિદ્યારથિયે વિચાર્યો,
ખગોળનો શું નકશો ઉતાર્યો.

'દલપતકાવ્ય' દલપતરામ.

❦

૭

તારા.

વ્યોમનાવમાં ઉભો થયેલો ભૂતટ દર્શન કાજ,
જુઓ, જુઓ, વિશ્વસાગરમાંનો તારા–પથિક–સમાજ!
વ્યોમમાં તરવર તરવર આજ!

ઓ જન, ઓ જન, દૂર દેશથી તુજ ઉર કાજે માલ,
લેઇને આવ્યા સંઘ બનીને તારાવર વણજાર.—વ્યોમ૦

ઉર–વખારે ઉભરા ભર્યો તે કહાડ ગણી ગણી આજ,
લે બદલે ને વાર ત્યાં, ઝવેરી! આનન્દ રત્નપટાર.—વ્યોમ૦

કંઇ કંઇ કવિ નેં કંઇ કંઇ જ્ઞાની ને કંઇ કંઇ શાસ્ત્રીસમાજ
લઈ અમ આપ્યા અમુલ પદાર્થો થઇ ગયા દ્રવ્યવાન.—વ્યોમ૦

જુની અમારે . લેવડ દેવડ પૃથ્વીની સાથે ખ્યાત !
એક બીજાને આશ્રયે ચાલે સઉ જગનો વ્યવહાર.—વ્યોમ૦

‘સ્નેહમુદ્રા’ ગો. મા. ત્રિપાઠી

૮

પ્રભાત.

(વસંતતિલકા)

ર્‌હામેથી દૂર થકી નિરખી સૂર્યસિંહ,
તેજસ્વી યાળ, ભરી ફાળ, કરાળ દેહ,
આવંત અગ્નિ ભરિયાં ધરી નેન તાતાં,
અંગો બધાં ઝળકતાં રૂધિરેથી રાતાં.

એવો નિહાળી ભયભીત શશી થઇને,
ધોળી સમસ્ત નિજ ગાય લઇ લઇને,
વાડોજ ગોળ નિજ તે મહિં પૂરી આ તો,
જો મન્દકાંતિ થઇ આમ લપાઇ જાતો !

ને તારલા હરણ ટોળું ભયેથી ફીકું
જો આમ તેમ અહિં ન્હાસતું વેગથી શું !
ને મેઘઝાડી થકી નિકળી સિંહ પેલો
જો એકલો નભ વિશે વિચરે શું ઘેલો !

‘કુસુમમાળા’ નરસિંહરાવ.

૯

पवन.

(ગઝલ)

નહિ મુજ માત કે તાત, નથી મુજ બ્હેન કે ભ્રાત;
નથી કર પાખ કે પાય નથી કોની મને સ્હાય.

નહિ કોને હું ગણુકારૂ, કરૂં હું રોજ મન ધાર્યું,
રમુ હું રોજ સ્વચ્છંદે, ફસાઉ ન કોઇને ફંદે,

ક્ષણે નાચું ક્ષણે દોડુ, ક્ષણે જોડુ ક્ષણે તોડું
ક્ષણે ઉડુ ક્ષણે ચાલુ, ક્ષણે લાડુ ક્ષણે મ્હાલું

રહસ સ્થાનો વિશે માણુ, સરવની વાત હું જાણું,
જગતની પ્રીત છે મ્હારે, મળુ છુ સર્વને પ્યારે.

સ્ત્રીઓ માને મને સારો, પતિથી ર્હે મને પ્યારો
પુરૂષ પણુ છાનું ના રાખે, કરે છે પ્રેમ મુજ સાખે

મને નહિ રાગ કે રોષ, ધરૂ છુ સર્વમા તોષ,
વહનનું કર્મ છે મ્હારૂં, પ્રમાદ ન તે વિષે ધારૂં

સરવના લેઇ પરમાણુ ઝપાટામા સ્થળે આણુ,
ઉતારૂં સર્વના થાક, સકળ મુજ ચિત્તમા પાક

સગુણુતા છે નહિ મ્હારે , ધરૂ નહિ સ્વાર્થ તલભારે,
મને જેવો મળે સગ, બને તેવા બધા ઢગ

‘ સુમનગુચ્છ’ ડોલતરામ.

✤

૧૦

एक आगीयाने.

(હરિગીત.)

તુજ પાંખ ચળકે પર્ણનાં ઝુડો મહીં ચક્રો રચી,
બ્રહ્માંડને પોષી રહી તે દૃષ્ટિ અહીં એ છે નકી;
તુજ ઉદર પોષણમાં તને તુજ રૂપ ઉપયોગી થતું,
તુજ નેત્ર આગળ દીવડો કૈં શ્રમ વિના દેખાડતું.

વળી કોઇ કન્યા પાતળી તુજ તેજ ઉપર મોહતી,
જે ભાલને ચોડી તને ત્યાં હર્ષથી ચળકાવતી;
વળી કોઇ વિસ્મિત સ્મિતભરી તુજ તેજ માત્ર નિહાળતી,
ના સ્પર્શતી એ બીકથી તુજ રજ રખે જાતી ખરી.

અદૃશ્ય ના ઘનથી બને ના ધૂમસે મેલું થતું,
તુજ તેજ તે મુજ ઉપવને હું નિત્ય જોવા જાઉં છું;
મમ પ્યારીનાં ફુલડાં અને મુજ વૃક્ષ જ્યારે ઊંઘતાં,
તું જાગતો રાત્રિ બધી ત્યારે રમે છે બાગમાં.

તું જાગજે, તું ખેલજે, તું પત્રપત્રે મ્હાલજે,
ચળકાટ ત્હારો એજ પણ તુજ ખૂનની તલવાર છે!
તું કેમ એ માની શકે! આધાર ત્હારો એજ છે,
એ જાળ તું જાણે નહીં, હું જાણું ને રોઉં, અરે!

રે! પક્ષી કોની દૃષ્ટિએ તું એજ ચળકાટે પડે,
સંતાઇ જાતાં ન્હાસતાં એ કાર્ય વેરીનું કરે;
દ્યુતિ જે તને જીવાડતી દ્યુતિ તે તને સંહારતી,
જે પોષતું તે મારતુ એવો દિસે ક્રમ કુદરતી.

આ પ્રેમ સંસારી તણો તુજ તેજ જેવો છે નકી,
એ અમૃતે શું ઝેરનાં બિન્દુ ભર્યાં વિધિએ નથી ?
આમ એજ જીવિત, એજ મૃત્યુ, એજ અશ્રુ ને અમી,
જે પોષતું તે મારતું, શું એ નથી ક્રમ કુદરતી ?

'કેકારવ' કલાપી

૧૧

કોયલ

(ચોપાઇ)

કોયલડી ! તું ક્યાં સંતાય ?
મીઠાં ગીતડાં ગાતી જાય.

શોક થકી તું દીસે દૂર,
નિત્ય રમે હર્ષ તણે પૂર.

મીઠો સ્વર તુજ અનુપમ દીસે,
હું નવ જાણું તું ક્યાં વસે.

ક્યાંથી શીખી અદ્દભુત ગાન ?
ખરે સ્વર્ગ છે એનું સ્થાન.

કુહુ કુહુ કરી વારંવાર,
અમી વરસતો તુજ ઉચ્ચાર;

શિખવે મુજને ગાન રસાળ,
આપું આંબા મોરની માળ.

'હૃદયવીણા' નરસિંહરાવ

૧૨

પતંગ

(વસંતતિલકા)

કેવું અહો ! મરણ રમ્ય પતંગ તારૂં !
સર્વત્ર પ્રેમરસને વરસાવનારૂં !
શો દૈવનો તુજ પરે પ્રિય ! પક્ષપાત !
શી શીખવી પ્રણયની કંઇ ગુપ્ત વાત !

*　　*　　*

શી એકતાન રસમગ્ન અવર્ણ્ય વૃત્તિ !
અદ્ભુત શી શલભ ! ઇંદ્રિય કેરી શક્તિ !
શો ઉછળી હૃદયમાં રસસિંધુ રે'તો !
સંસાર ત્યાં સકળ સદ્ય તણાઇ જાતો.

નિંદે ભલે જગ તને અથવા વખાણે,
તેની સ્પૃહા ઉર વિષે ન દિસે લગારે;
ચાલે પ્રવાહ રસનો દિનરાત દૈવી
ત્યાં તુચ્છ વાત લવ કેમ સમાય એવી ?

અંકે પડી પ્રણયીને તન છોડી દેવું,
ઉંચા અભેદ મહીં થૈ રસરુપ રે'વું;
આનંદ એ શલભ ! તું લઇ એક જાણે,
સાચું અહો ! સુખ નિરંતર તુંજ માણે.

શા પુણ્યથી તપ થકી ફળ એ પમાય ?
શી રીત એ પ્રણયમંત્ર શીખી શકાય ?
એ નેત્ર, એ હૃદય, એ રસ કેમ આવે ?
વા'લા ! જરા પણ મને નહિ શું બતાવે ?

❦　　દા. ખુ. બોટાદકર

૧૩

दिव्य टहुको

(રોળાવૃત્ત)

વાદળી ઝીણી છવાઇ રહી સુતી આકાશે,
તેમાં થકી ચળાઇ ચાંદની આછી પ્રકાશે;
શાંત સકળ આ નગર, શાંત આ વ્યોમ વિશાળું,
મધ્ય રાત્રિને સમે ધ્યાન ધરતું કંઇ ન્યારૂં.

ત્યાં આ અણુચિંતવ્યો ટુહૂરવ ક્યાંથી આવ્યો ?
હઇડું લેતો હરી; કોકિલા ! તેંજ ચલાવ્યો:
ટહુકો આ મીઠડો મને ઉચકી લઇ જાતો,
અમૃતસિંધુ જ્યાં શીળો ધીર ગાતો રેલાતો.

નથી શુણિયો શું તમે મીઠડો ટહુકો બીજો,
હૃદય ભેદી આવતો કોકિલાશબ્દ સરીખો ?
ધ્યાન ધરંતાં કદી શાંતિનદી રેલે જ્યારે,
દિવ્ય લોકથી તેહ ટુહૂરવ આવે ત્યારે.

'કુસુમમાળા' — નરસિંહરાવ

૧૪

कविनी शक्ति.

(મનહર)

કોઇ સમે પાતાળમાં પ્રવેશ કરે છે પંડે,
રસાતળ સુધીની ખબર ખોળી લાવે છે;
આકાશમાં આગમન કરે છે બુલાખી ક્યારે,
સૂર્ય શશી કેતુની શોભા તે જોઇ આવે છે.

ગિરિ ગહ્વર વન અરણુવ ને અરણ્ય
પલકમાં પેખી પંડે બીજાને બતાવે છે;
જાદુઆઇ જાલમ બેમાલુમ કવિની કૃતિ,
જાણીને પ્રાણીને તે નવાઇ પ્રગટાવે છે.

મોટા મોટા સુવર્ણના મ્હેલ બાંધે સ્નેહથકી,
સ્ફાટિક ને મોતી થકી ભીંતો શણગારે છે;
માણેક તણા મિનારા પોખરાજના ફુવારા,
અને હીરાના ઓવારા બનાવી બેસારે છે:

ઇન્દ્રભુવનથી આણી મુકે અપ્સરાઓ રૂડી
કયારેક વૈકુંઠ આણી અધર ઉતારે છે;
પૈસા કે પ્રબળનો ન પડે ઉપયોગ તોય
ભારતીની ભાવના શી કવિપર ભારે છે.

રજની બતાવે દિને દિનમાં બતાવે રાત,
સાંજને બતાવી તે સવાર દીલ ઠારે છે;
બપોરે પ્રભાત ભલી ભાત તે બતાવે વળી,
ઉનાળે ચોમાસુ કરી અદેશો નીવારે છે;

રજનું બનાવે ગજ, ગજતણું રજ કરે,
રાસભનું માણસ રૂડુ કરી બેસારે છે;
કહે છે બુલાખીરામ સાંભળો સાહેબ તમે
જાદુગરથકી કવિ 'તણું' જોર ભારે છે.

'કાવ્યકૌસ્તુભ' બુલાખીરામ

✽

૧૮

कविता प्रभाव

(ઓખાહરણનો ઢાળ)

કવિતા તારી ન્યારી વાત, અહિં છે તું દેવી સાક્ષાત,
તુષ્ટમાન થઇ તું જેને, નહી કવણ અપેક્ષા તેને;
વિધવિધ રચના દરશાવે; રંગ લલિત અનુપ બતાવે,
તારા ભક્તને સદા આનંદ, જેઓ ન્યાળે નિર્મળ જ્ઞાનચંદ.

શક્તિ તાહરી દેવિ ! અનંત, લહે પૂર્ણ ન સાધુ સંત:
મુક્ત ભ્રાંતિથી નિત્ય તું કરતી, હિત સર્વનું હૈડે ધરતી.
ખડખડ કોઇ વાર હસાવે, દયા આણી કો સમય રડાવે:
ક્રોધે નેત્ર તુ રક્ત કરાવે, પ્રેમ માંહ્ય તું પૂર્ણ ડુબાવે,

કોઈવાર તું ચર ઉપજાવે, કોઇ વેળા તું શાંતિ નિપાવે,
વાયુમાં કો વેળા લઇ જાએ, જહિંથી રગ ન્યારા જણાયે:
આભ ઉંચે ધરા નીચે ફરતી, રચનાર સહુ વિસ્મય કરતી:
કોઈ સમય તું ગતે નાખે, તપ્યું નભ ઝળકિત ભોંય તાપે

નહિં વૃક્ષ દષ્ટિ જ્યાં પડે રે, રેણું ઉડે ન માર્ગ જડે રે;
અંધકાર દિસે ચોપાસ, વાયુ શાંતિ કરે સર્વ નાશ;
કોઇ વાર લીલા કુંજ વનમાં, વરસાવતી આનંદ મનમાં,
વૃક્ષ લીલાં લીલી વેલ ન્યારી, રહ્યાં પુષ્પ સુગંધ પ્રસારી.

ધીરે આવે વાયુની લ્હેર, ઉદે અરૂણ તે પૂરવ મેર;
ગાય પંખી મધુરે ઉમંગે, સરવર દીપતું નીલે રંગે;
થાય દેહ શીતળ તહિં પુરે, નહિ આનંદમાં કાંઇ અધુરે:
તારી શક્તિ લઉં હું અનુપ, દેશ દેશની છે તું તો ભૂપ.

ઉછળે સઘળે ગુણ તારા, હરે દુઃખ તણા સૌ ભારા;
દુઃખમાં તું દિલાસો દેતી, સત્ય મિત્ર તું સંગે રહેતી.
મુકી સગાં સહોદર જાએ, તોયે તું નહિ અળગી થાએ,
જહિં પૂરણ હોય અંધારૂં, કરે પ્રકાશ ત્યાં તેજ તારૂં.
શું શું તારા હું તે ગુણ ગાઉં, ગુણ ગાતાં હું પાવન થાઉં;
મધુવચ કહે શકિત ન મારી, માતા કૃતિ અદ્‌ભુત તારી.

મધુવચરામ

૧૬

सौनो ईश्वर एक छे.

(દોહરા)

એક જ છે અવિનાશ, તે ઇશ્વરનો હુ દાસ;
બીજો કહે તે બે થયા, ઇશ્વર ને અવિનાશ.
એ રીતે ઇશ્વર તણાં, જૂદાં નામ અનેક,
પણ જરૂર તે જાણજો ઇશ્વર સૌનો એક.

(મનહર છંદ)

અંગરેજો કહે ઇસુ ખ્રીસ્ત ખરો તારનાર,
પ્રભુનો છે પુત્ર અમે ભાવે તેને ભજિયે;
આર્ય જનો કહે પણ ઇશ્વરી અંશાવતાર,
રામ કૃષ્ણાદિક, અમે તેને કેમ તજિયે:

મહમદીઅન કહે મહમદ એજ ખરો,
પારસીઓ કહે અમે પાવકને પૂજિયે;
શી રીતે મમત તજી સર્વ એક મત થાય,
સૌને સાચા કહ્યા વિના સંપ કેમ સાજિયે.

કોઇ કહે મહમદ સાથે ખુદા બોલતો ને,
કોઇ કહે જરથોસ્ત સાથે વાત કરતો;
કોઇ કહે ઇસુ સાથે કરતો અનેક વાતો,
કોઇ કહે રામ કૃષ્ણ રૂપે તે વિચરતો.

કોઇ કહે આરબી લિપિમાં લખતો તે લેખ,
કોઇ કહે એ તો વાણી વેદની વાપરતો;
કોઇને ન જુદા કહું, કહે દલપતરામ,
દિલ કોઇનું દુખાવવાથી રહું ડરતો.

બૌદ્ધ મતવાળાઓને કહીએ જે બુદ્ધિહીણ,
તેતરીસ ક્રોડ ચીના શું પશુ પ્રમાણ છે ?
મુસલમાની ધરાની આરબો માને છે મત,
યુરોપ આખો તે ખ્રીસ્તી ધરમની ખાણ છે;

હિંદુ છે હજારો લોક, જરથોસ્તી જન ઘણા,
કેને કેને કહીએ કે એ બધા અજાણ છે ?
કહે દલપતરામ જૂદાં જૂદાં પડ્યાં નામ,
સર્વનો પ્રભુ છે એક ખાલી ખેંચતાણ છે.

દલપતરામ.

૧૭

एक अन्योक्ति.

(મનહર.)

ઉંટ કહે આ સમામાં વાંકા અંગવાળાં ભુંડાં,
ભૂતળમાં પક્ષીઓને પશુઓ અપાર છે;

બગલાની ડોક વાંકી, પોપટની ચાંચ વાંકી,
કુતરાની પુછડીનો વાંકો વિસ્તાર છે;
વારણની સુંઢ વાંકી, વાઘના છે નખ વાંકા,
ભેંસને તો શિર વાંકાં શીંગડાંનો ભાર છે;
સાંભળી શિયાળ બોલ્યો, દાખે દલપતરામ,
અન્યનું તો એક વાંકું, આપનાં અઢાર છે.

દલપતરામ.

૧૮

નમેલી ડોશી.

(મનહર.)

કેડેથી નમેલી ડોશી દેખીને જુવાન નર,
કહે શું શોધો છો ? કઇ ચીજ અછતી રહી ?
કહે ડોશી બાળપણું ખબર વિના મેં ખોયું,
જુવાનીમાં દીવાની ત્હારા જેવી ગતિ રહી !
છવાઇ જરાની છાયા, કાયાના વિખાયા બંધ,
ગાયા ન ગોવિંદ રાયા, માયામાં મતિ રહી;
ઝુકી ઝુકી ડોકી વાંકી રાખી દલપતરામ,
જોતી હું ફરૂં છું જે જુવાની કયાં જતી રહી.

દલપતરામ.

૧૯

નમનતાઇ.

ટીપું એક પાણીનું વાદળની માંહે,
જોઇ હેઠે, ફુલાતું, દરિયાનું આબ,
હેઅતથી લાગું એમ કરવા વિચાર,
કે, "અખુટ આ સાગરના મોજાની પાસ,
હું કમીના ટીપાંની શી છે બીસાદ;
અગર પડું હું તે સાગરની માંહે,
તો બેહલા તે સાગરનાં પેટાં અંદર,
થાએ માહરા ભુંડા ને કમબખત હાલ,
આકાર માહરો થાએ તેમાં બેસઇને ગુમ,
નિશાન માહરી નહિ રહે, તે પાણીની સાથ,
નસલ માહરી ગુમ, નાબુદ માહરી જાત."
એટલું કેહતાં તે એવું ધ્રુજ્યું કે હેઠ
પડયું. ને કાલુનાં કોટલાંની માંહે
કીધો તેણે અણચીતો અંધારે વગ.
વેહ્યાં તેપર જમાના ગુજર્યા દન,
પુખ્ત તેમાં થયું તે આબી રતન;
જલનો આકાર તજી થયું જહવેર;
કર્યું તેપર નવું, કાંઇ કુદરતી પડ;
મોહટાઇ તેને મળી, ને શેહનશાહને હાથ
બેસાડયું લોકોએ સુન્નાંની સાથ.
આપ્યો રબે લાયકીનો બદલો એ રીત,
કમીના એક ટીપાને નામવર કીધું.

નમનતાઇ જે રાખી તે ટીપાંએ તો
બન્યું તે જલનું એક કીમતી જહવેર.

ઠોકયું તેણે નરમીએ નીસ્તીનું બાર,
ને હસ્તીનો પામ્યું તે સુંદર આકાર.

જ. ન. પીટીટ.

૨૦

ભલાઇ ભુંડાઇ વચ્ચે ભેદ.

(મનહર.)

ભલાસું ભલાઇ કરી તેમાં શી નવાઇ કરી;
ભલા મારા ભાઇ, એ તો ભલાઇ આભાસ છે;
ભલી જે ભલાઈ તે ભુંડાઇસું સવાઇ કાંઇ,
ભલાઇ કરી દેખાડે એવોજ ખવાસ છે;
સ્વારથી ભલાઇ કદિ ઇશ અચકાઇ કરે,
કેવી સ્થિતિ તારી, ભાઇ! આતમા વિનાશ છે;
માટે જેવી ભલાઇ તું માગે તારનાર પાસ
તેવી ભલાં ભુડાં બન્નેને તારાથી આશ છે.

ભુંડાની ભુડાઇ તેને શિર છે તવાઇ સદા,
તું શુ તેને સજાએ પ્હોંચાડતો સિપાઇ છે?
ભુંડાથી તું ભુડો વધુ. એકથી સવાયો, બંધુ,
વિવેક તો એજ, તારે ભુડા શું ભલાઇ છે;
ભુંડાઇ બીજાની જોવી, ભલાઇ પોતાની ખોવી.
ભુંડી એવી ટેવ તે ભુંડાઇની ગવાહી છે;

ઘેલાં સર્વ ઘેલા જોય, જૂઠા મન જૂઠા હોય,
તેમ ભુંડાની ભુંડાઇ જોવામા ભુંડાઇ છે.

જોને વૃક્ષ સુખડ ઉપર હથિયાર પેલા
ક્રૂર કઠિયાર કેવું કૂદે કેવા જોરથી !
કિંવા આ સુતાર બેઠા ચંદનબજાર માહી,
ઘસે, ફાડે, રોખે, કાપે, છુંદે બાળે તોરથી;
તોય ન તજે સુગંધ ચંદન સુખડ કદી,
એ એની ભલાઇ ભાખુ, ગર્વ સુધી કોરથી,
તેમ ચતુ કરી, ભાઇ, દયા ઉર ધરી, ભાઇ,
અરિને ઉગાર એના કરમ અઘોરથી

તેમ છતા ભુંડાસુ ભલાઇ તુ ન કરી શકે,
ભુંડાઇ તો ગમે નેવા ભુંડાસુ ન રાખતો
વેરને વમળે વિંટળાઇ, ભાઇ અવનિમા,
વેરવિષ સ્વાદ કદી ચૂકીને ન ચાખતો,
કિંવા ગર્ભપાપી પોતે, પારકાના નાના મોટા
પાપ ખોળવામા રખે કાયા બાળી નાખતો
મનુષ્યપ્રકૃતિ મૂળ પાપ, ત્યારે હું ભલાઇ
ભુંડાઇ પ્રકાર એકરૂપ રહું ભાખતો

'મલબારીનાં કાવ્યરત્નો' મલબારી

૨૧

શું આપણો ઉદય એમ કદાપિ થાય ?

(વસંતતિલકા)

પોઢે પલંગપર પ્રેમથી સાત વાગે
ઉંઘે અતિશય સ્હવાર થતા ન જાગે,

વાતો વિષે વિષયની દિનરાત જાય,
શું આપણો ઉદય એમ કદાપિ થાય ?

અત્યંત સૂક્ષ્મ વળિ વસ્ત્ર ઘણાં ગમે છે,
સ્ટૉકિંગ બૂટ મનમાંહિ રહ્યાં રમે છે;
ફૂલેલ તેલ બહુ કેશ વિષે ઘલાય,
શું આપણો ઉદય એમ કદાપિ થાય ?

કોચે પડે કડ ખડી ગઇ હોય જેમ,
આવે ન કોઇ દિન દીન પરે ન રૈ'મ;
કોડે કરી કદિ કંઇ જ નહિ અપાય,
શું આપણો ઉદય એમ કદાપિ થાય ?

શીશી લવંડર તણી લઇ ખૂબ છાટે,
ઘૂમે ઘરેઘર અને વળી વાટ ઘાટે;
વિદ્વાન કે વડિલને ન જરા નમાય,
શું આપણો ઉદય એમ કદાપિ થાય ?

'ગુડ્મૉરનિંગ સર' એમ બહુ જ બોલે
પાછા પછાડિયે છચોકજ એજ છોલે;
જ્યાં ગોળ ખોળ સરખાંજ સદા ગણાય,
શું આપણો ઉદય એમ કદાપિ થાય ?

ભાવે ભણે અવર જે છળભેદ ભાષા,
રાખે સદાય પરના ધનમાંહિં આશા;
પ્રીતે ન પુણ્ય પણ કાંઇ કદી કરાય,
શું આપણો ઉદય એમ કદાપિ થાય ?

છે પાટલૂન વળિ કોર ભરેલ ટોપી,
ભાષા ભણે ભભકમાંહિં વળી યુરોપી;

અરમાં વિના ન ઘડિ એક રહિ શકાય,
શું આપણો ઉદય એમ કદાપિ થાય?

માને ન ધર્મ વળિ કર્મ કંઇ ન જાણે;
તૈયાર તેમ કયણી પડવે કટાણે;
કાને ન હોય હિત તે પણ સંભળાય,
શું આપણો ઉદય એમ કદાપિ થાય?

'કેશવકૃતિ' કેશવલાલ હરિરામ

૨૨

यत्नरत्न.

યત્ન વિનાનાં પ્રાણીનેજી પદાર્થ વચ્ચે જુગજ ભેદ
બન્ને ખાતી જીવંન ખોવે, જન્મથકી સંસારે કેદ.
કેદી જીવડો સદા પરાધિન, નહિ એને મન સુખ કે ખેદ,
આતમજ્ઞાન એવાને ક્યાથી? વ્યર્થ શાસ્ત્ર, મહાભારત, વેદ.
યત્ન સૃષ્ટિનો મૂળ જ હેતુ, અચૂક ચેતનનોં આધાર,
યત્નરત્ન જીવનનું, વીરા યત્ન વિના સૂનો સંસાર.

યત્ન થકી ઉદ્ધાર આતમા, યત્ન ઉદય આયુષ કેરો,
યત્ન વિના, અહો મનુષ્યપ્રાણિમાં આ ભવમાં ફોકટ ફેરો.
જ્ઞાનતણું એ પ્રધાન સાધન, મોક્ષ માર્ગનો છે છેડો,
યત્નતણી શી કહું બલિહારી? દૈવ ઉપર ધાલે ઘેરો.
યત્નદૂત અદ્‌ભુત દાતાનો, વીરજનોનો વિમળ વિહાર,
ભાગ્યદેવિ પણ પ્રસન્ન સર્વદા યત્નદેવ નરવર ઉપર.

જ્યમ વશ થાતાં વાર લગાડે, ત્યમ, વીરા. તું ધીરજ ધર,
અંતે જો તે નજર ચૂકાવી, ચાલિ જાય બીજાને ઘર;

નહિ એ તારી ભાગ્યદેવિ પણ અભાગ્યની કંઇ માન ખબર;
છતાં ન હઠતો પાછળ, યોદ્ધા, બંધ કરી પરિશ્રમનાં દ્વાર,
યત્નરત્ન જીવનનું, વીરા, યત્ન વિના સુનો સંસાર.

'મલબારીનાં કાવ્યરત્નો' મલબારી

૨૩

इतिहासनो आरसी

(સંવૈયા બત્રીસા.)

રાજા રાણા, અક્કડ શેના ? વિસાત શી તમ રાજ્ય તણી,
કંઇ સત્તાપર કુદકા મારો ? લાખ કોટિના ભલે ધણી;
લાખ તો મુઠી રાખ બરાબર, ક્રોડ છોડશે સરવાળે,
સત્તા સુકા ઘાસ બરાબર. બળી આસપાસે બાળે;
ચક્રવર્તિ મહારાજ ચાલિયા, કાળચક્રની ફેરીએ
સગાં દીઠાં મેં શાહઆલમનાં ભીખ માગતાં શેરીએ.

ક્યાં છે રાજ્ય રાજન આગળનાં ? દિવ્ય કહ્યું જે દેવસ્થાન;
શોધ્યાં ન મળે સ્થાન દશા કે, ન મળે શોધ્યાં નામ નિશાન.
લેવો દાખલો ઇરાનનો જે પૂર્વ પ્રજામાં પામ્યું માન;
ચોગમ જેની ધજા ઉડી રહી—રૂમ શામ ને હિન્દુસ્તાન.
હાલ વિહલું વેરાન ખંડિયર, શોક સાડિ શુ પ્હેરી એ—સગાં

ક્યાં જમશેદ, ફરેદુન, ખુશરો ક્યાં અરદેશર, બાબેગાન ?
રૂસ્તમ જેવા શુરવીર ક્યાં ? નહિ તુજને મુજને તે ભાન.
ખબર નહિ યુનાનિ સિકંદર, કે રૂમી સીઝર ક્યાં ગૂમ ?
અવનિ કે આકાશ કહે નહિ સારો ભવ ભર મારે બૂમ.
હશે કહિં ફર્તાં, હાથ જોડિ ઉભા કિરતાર કચેરીએ—સગાં

રામકૃષ્ણ નરસિંહ પરશુરામ દશ અવતારો થયા અલોપ,
વિક્રમ જેવા વીર રાજનો, ખમે કાળનો કેવો કોપ ?
ક્યાં **મહમદગઝની**, ક્યાં અકબર, રજપૂત વીર શિવાજી ક્યાં ?
રાજપાટના ધણી ધુરંધર, આજ યુદ્ધની બાજી ક્યાં ?
રાજમ્હેલમાં ઢોર ફરે, ને કબર તો કુતરે ઘેરી એ —સગાં૦

ક્યાં નેપોલિયન ચીલઝડપિયો ? જીત્યા પૂર્વ પશ્ચિમ ખંડ,
જાતિ લોભનો ભોગ બિચારો અંતે વલખાં મારે પંડ.
સુણ્યાં પરાક્રમ એવાં બહુ બહુ, સ્વપ્નાં કે સાચો ઇતિહાસ ?
નહિ સમજાતું નિશ્ચયપૂર્વક, ઉડી ગયા ત્યાં શ્વાસોશ્વાસ.
વિજયરૂપી એ સળો શું લાગ્યો, વિજયવાયુ બહુ ઝેરી એ—સગાં૦

ક્યાં છે ફુટડી **ક્લીઓપાતરા**, ક્યાં **આનતની** સ્હેલાણી ?
જંતુ ખાય કે વળગે જાળાં ? ભમરા કીટ કહો કાં'ણી.
કબર ગીધડાં ખણે ખોતરે, શિયાલ સમાધિપર બેસે,
સંત શરમથી નીચું જોયે, મહારાજા કોને કે'શે ?
રાજ્યપતિ રજકણથી નાનો છે આયુષ આખેરીએ—સગાં૦

દીઠાં સ્મારકસ્થાન સુના એ કીર્તિકોટ આકાશ મ્હડયા,
ખરતાં ખરતાં પત્થર બાકી ચુના માટીએ જકડયા,
દિલ્હિ, આગરા, કનોજ, કાશી, ઉજ્જન ઉજ્વલતા જહાંસી,
રૂમ શામ ને ઇરાન ઉજ્જડ, રડે ગળામાં લઇ ફાંસી.
તવારીખનાં ચિહ્ન ન કાંઇ, જાણે બધી મશ્કરી એ—સગાં૦

દિઠાં અયોધ્યા, બેટ દ્વારિકાં, નાથદ્વાર ને હરદ્વારી,
ઘરને આંગણે સુરત દેખતાં છાતી ધબકે છે મ્હારી,
ગુર્જરગિરિ સૌરાષ્ટ્ર હાલ શા ? હાય ! કાળના કાળા કેર,
દખ્ખણ દુઃખમાં દેખી શત્રુની આંખ વિશે પણ આવે ફેર.
હજી જોવિ શી બાકી નિશાની ગ્હીરે વિનાશ કેરી એ.—સગાં૦

કોટિગણા તુંથી મોટા તે ખોટા પડી ગયા વિસરાઇ;
શી તારી સત્તા રે રાજા! સિંહ સમિપ ચકલી તું ભાઇ,
રજકણ તું હિમાલય પાસે, વાયુ વાયે જરિ જોર થકી
ઇશ્વર જાણે ઉડી જશે કયાં? શોધ્યો મળવાનો ન નક્કી.
શક્તિ વ્હેમ, સત્તા પડછાયો–હા છાયા રૂપેરી એ—સગાં૦

દ્રવ્ય મરોડું, હિમ્મત ગમ્મત ડહાપણ કાદવનું ડોળું
માનપાન પાણી પરપોટો, કુળ અભિમાન કહું પોલું;
આગળ પાછળ જે તે રાજા–સત્તાધીશ કે કોટિપતિ,
રંક ગમે એવો દરદી પણ તે મરશે નહિ તારી વતી;
ભુલાઇ જવું મરવે, એ બહુ દુઃખ સરજ્યું કાળ નમેરીએ—સગાં૦

કુલીન કુળમાં કજાત પુત્રો, પ્રગટ દિસે આ દુનિયામાં;
બળિયા વંશજ જુઓ બાયલા, રોગિ નિરોગી જગ્યામાં;
સૃષ્ટિ નિયમ ફરતું ચક્કર એ નીચેથી ઉપર ચઢતું;
ચઢે તે થકી ભ્રમણે વેગે પૃથ્વી પર પટકાઈ પડતું.
શી કહું કાળ: અજબ બલિહારી, વિદુરસુખી છે લ્હેરી એ
સગાં દીઠાં મેં શાહ આલમનાં ભીખ માગતાં શેરીએ.

'મલબારીનાં કાવ્યરત્નો' — મલબારી

૨૪

સુરત.

(રોળાવૃત્ત)

ચકચકતું તુજ રૂપ, ગોળમે સત્તરસેંમાં;
કિલ્લા લાતી કોટ, મચેલા રંગો જેમાં;

રંગ રંગ નિશાન, યુરપ વેપારી ધામે,
બંદર કુગ્ગામાહિ, ધામધુમો બહુ જામે

જાત જાતના જન, જૂજવા રંગો માથે,
ભાતભાતના વેશ, રસાલામાં મુખિ સાથે
દેશ દેશનો માલ, વળી અહીંના અંદરનો;
ર્‍હે આવે ને જાય, ભ્હાર લક્ષ્મી મંદિરનો

બંદરમાં જુએ વ્હાણ, જેહને જોતાં રાચો,
દોલતની તે ખાણ, મણિ પારસ તે સાચો
ધંધાધારી લોક, વળી કારીગર ઝાઝા
ઉચ્ચ નીચ સહુ કોય, થયેલા ધનથી તાજા

નવાબ બક્ષી મીર, વળી બીજા સરદારો
સોદાગર ને શેઠ જાતરે જતા હજારો

* * *

જુદા જુદાં સઉ સેન, જુદા જુદા રાજ્યોના,
જુદા જુદા હથિયાર, વખાણ કોનાં કોના ?

અસવારી સોહાય ફુલો સોના રૂપાના,
વેરાતા લુંટાય, ગવાયે જશ હાકમના.

* * *

સુરત તારિ શી સુરત, જનો ક્યાના લલચાવ્યા !
ફિરંગિ ને અંગ્રેજ, વલંદા ફ્રાંસિસ આવ્યા

મત્સર જાગે તો, ભુંડું એકકનૂં ધારે,
થયો પ્રથમ તો લાભ, તાહરાં જનને ભારે
ઘૂસ્યા જ્યમ અંગ્રેજ, વલંદા ત્યમ બહુ ભ્હેક્યા,
પછી વધ્યુ બહુ કામ, સપને આઘે ફેંક્યા

ખટપટનો લઇ લાભ **શિવાજીયે** ભડ ભાળી,
ચોંસઠ ને સિતેરં, સોળનામાં કરિ ખાલી.
ઉપરાઉપરી માર, સુલતાની અસમાની,
પડવા માંડ્યો ખુબ, નિશાની છે બહુ પાની.

નવાબ બેદરકાર, કારભારી જાલમ સહુ.
ટોપીની ખટપટ્ટ, લોક ને લશ્કરમાં બહુ.

*   *   *

હાય હાય ઓ સુરત શેરશેરે ચુસિ લીધી;
હવે શુ ઉદીશ હાય, સુવાડી કરમે દીધી.

પડયાં ન ઉઠયાં ભાઇ, ગજ મોટામોટાંઓ ?
આસિરિયા ને મિસર, ગ્રીસ ને રોમ ગયા ઓ ।
કયા **હસ્તીનાપુર**, અરે કહું **દિલ્લી** કયાં છે ?
સિદ્ધપુર પાટણ, અરે તે **પુના** કયાં છે ?

હતા **ફિરંગી** અહી, **ફરાંસિસ** અને વલંદા;
તારા ખગતા તેમ, ગયા આજે કયા સઘા ?
સિદ્દી તરસ્યો એક, **પેશવા** તરસ્યો બીજો,
તરસ્યો ગાયકવાડ, મનોરથ કોનો સીઝયો ?

નથી કોઇનું ચલણ, વલણ બહુ જનો કરે રે;
સમયે ચ્હડતું કોઈ, સમયથી ઢળી પડે રે

*   *   *

મુગલથી અજાઇ, લોક તો વસ્યા જઇ તહિં;
અસ્ત થયો તુજ સુરજ, રાત તો પડી ગઇ અહિં.
તાપી દક્ષિણ તટે, **સુરત** મુજ ઘાયલ ભૂમી;
મને ઘણું અભિમાન, ભાંપ તારી મે ચૂમી.

સંતતિયે કંઇ શૂર જુદ્ધમાં નથી જણાવ્યું,
પણ વેપારે પૂર ઇલમમાં ખૂબ બતાવ્યું.

ગોપી ફેરો વખત, ખરી છુટનો સુખિ જાણું.
મુગલ વખત વેપાર, આજ બન્નેનું સાણું.
આઠ લાખ જે વખત સર્વને રોજ દિવાળી,
પુણા લાખમાં હાલ, હોળી સળગે છે ભારી.

*　　　　*　　　　*

બહુ મોટું **ગુજરાત**, શહેર ઝાઝાં વિખ્યાતાં
સુરત તુજ સંતાન, જન્મ બુદ્ધિમાં માતાં.
કહુણ **અમદાવાદ**, બડાઇ કર તુ તારી;
નાણુંનો છે તોર, લિધાં નથી જખમો કારી.

સુરત જેવું નહિ હતું, નથી તુ આજે તેવું:
નથી ગર્વનો બોલ, હોય તેવું સત કહેવું.
નાણુંથી જે નૂર, નથી તે આજ **સુરતનું**,
ચકચકતું ભરપુર, હજુએ છે કુદરતનું.

નર્મદાશંકર

૨૯

जरथोस्त.

(ચોપાઇ.)

પારસિ કોમે ઇજ્જત દીધ, પાદશાહ **જમશિદ** પરસિધ:
ધરમ સુધારો ધાર્યો ખરો, પણ પૂરો તેથી ના થયો.
પૂરો તો **જરથોસ્તે** કીધ, શુભ રસ્તો દેખાડી દીધ:
અહુરમજદે ફરમાવ્યું જેમ, **જરથોસ્તે** સમજાવ્યું તેમ.

બાપ નામ પૌરૂશસ્પ જાણ, ફરદુનની ઓલાદે માન;
માતાનું દોગ્દો નામ વખાણ ધનભાગ્ય એના પરમાણ.
રગ્એ શહેર **તહેરાનનિ** પામ, જન્મ્યો ત્યાં જરથોસ્ત સુનામ
સાલ ન નક્કી કોઇએ ભણ્યું (તોબી) ચારહજારની ઉપર ગણ્યું.

ખોરદાદ માહ જ પરસિધ, જનમ દિવસ સાચો તે સિધ;
ફરવરદિન ખોરદાદ રોજ, સહુને યાદ રહે તે રોજ.
થયો સમજતો જ્યારે તેહ, તકરારો કરતો બહુ ગેહ
મુરતી પૂજા જાદુ હણે દુશમનની સખ્યા નવ ગણે.

એક દિવસ કંટાળી ગયો, વ્હેમિ વતનથી દૂરજ થયો,
બલખ જાતા નદી આવી જેમ, તરી પાર તે ઉતર્યો તેમ.
ફતેહથી ખુશી અંગે ભરે, ખુદાતણી બંદગી કરે;
માગી અક્કલની બખશેશ, તેથી જાણ્યું રેસેરેસ

નજર દોડાવી ચારે પાસ, એકાંતે બાંધ્યુ મન ખાસ;
મુખ્ય ખ્યાલ ત્રણ નક્કી કર્યા, જેમાથી બીજા નિસર્યા.
'ખુદા સૌથી ઉચો રેહ, ને સૌથી પ્હેલો એહ;
સચ્ચાઇને ચાહે જેહ, કુદરતને વધારે તેહ.

બલખમા નામાંકિત થયો, **સૂરજ** તેનો છૂપો રહ્યો.
ગુસ્તાસ્પે પણ જાણી વાત 'બીડે દાનવોસું! બાય'
એક વાર મોટી તકરાર, થઇ કચેરીમા નીરધાર;
હરિફો હાર્યા જેવા થયા, તેજી મ્હોડા ઉતરી ગયા

ઘણી બદબોઇ છુપા કરે, 'જરથોસ્ત હલકો કયમ ઠરે;'
જુઠું બેરવ્યુ પાદશાહ કને, જેને કેદી કીધો અને
એક સમે પાદશા પીડાય, તેના ઉપાયો ના થાય;
વજીર ને દાનવો બહુ, થાકયા યુક્તિ શોધી સહુ.

બંદીખાને પ્હોંચી વાત, ખુશી થયો **જરથોસ્ત** સુજાત;
ખબર કરાવી મારફતથી, તે સાંભળજો કહું છું કથી.
ચાર વાતની દે કબુલાત, ઉપાયોની કહું પછી વાત;
મુને પેગંબર સત માન, તો પીડા વળિ જાએ જાણ.

તારો પુત્ર જે અસપંદિયાર, તે પણ મુજને માને યાર;
રાણી પણ વળી તારી તેહ, મુજને પેગંબર કરી કેહ.
જેહેમી જાદુગર જે લોક, જેઓના આ દેશે થોક;
જેઓએ મૂક્યું તહોમત્ત, બોલાવી પૂછી જો સત્ત.

કબુલ કરે વાંકો જો તેહ, છોડી દે, કે સૂખી રેહ;
નત માને તો ઘટતી સજા, થાએ તેવી દઇ દે રજા.
ચાર વાત પછિ મંજુર કીધ, તેથી પાદશાહે સુખ લીધ;
પેગંબરને કીધી સાહ્ય, જેથી મત ફેલાવો થાય.

'દેના માજદિયશનિમ' એમ નામ દીનનું રાખ્યું એમ;
એ રીતે **જરથોસ્ત**નું માન, ગાજી રહ્યું પછી ઠામેઠામ.
પેગંબર ઉમ્મર ચાળીસ, પાદ્શે દિન માની તજિ રીસ;
ઉમ્મર સાડી સિતોતેર, પેગંબર મૂઓ કહું ઠેર.

તુર્કસ્તાન તણો પાદ્શાય, કરિ હલ્લો ઈરાને જાય,
હાર થઇ **ગુસ્તાસ્પનિ** બહૂ, પેગંબર ગભરાયો કહૂં.
બંદગી કરવા બેઠો હતો, દુશ્મન ઘા ભૂંડો કરતો,
દએ મહા ખોરસેદ રોજ, **જરથોસ્તી દીસાની** મોજ.

નર્મદાશંકર

❦

कविता प्रवेश.

भाग २ जो.

२६

ध्यान धर हरितणुं.

ધ્યાન ધર હરિતણું, અલ્પમતિ આળસુ
જે થકી જન્મનાં દુઃખ જાયે;
અવર ધંધો કરે, અરથ કાંઇ નવ સરે;
માયા દેખાડીને મૃત્યુ વ્હાયે. ધ્યાન.

સકલ કલ્યાણ, શ્રી કૃષ્ણનાં ચરણમાં
શરણ આવે સુખપાર ન્હોયે:
અવર વેપાર તું, મેહેલ મિથ્યા કરી,
કૃષ્ણનું નામ તું રાખ મ્હોંયે. ધ્યાન.

પટક માયા પરી, અટક ચરણે હરી,
વટક માં વાત સુણતાંજ સાચી;
આશનું ભવન આકાશ સુધી રચ્યું,
મૂડ એ મૂળથી ભીંત કાચી. ધ્યાન.

અંગ જોબન ગયું, પલિત પિંજર થયું,
તોય નથી લ્હેતો શ્રીકૃષ્ણ કહેવું,
ચેત રે ચેત, દિન ચાર છે લાભના,
લીંબુ લ્હેકાવતાં રાજ લેવું. ધ્યાન.

સરસ ગુણ. હરિતણા, જે જનો અનુસર્યાં.
તે તણા સુજશ તો જગત બોલે;
નરસૈયા રંકને, પ્રીત પ્રભુ શું ઘણી,
અવર વેપાર નહિ ભજન તોલે. ધ્યાન.

નરસિંહ મ્હેતો

૨૭

જે ગમે જગતગુરૂ દેવ જગદીશને,
તે તણો ખરખરો ફોક કરવો,
આપણો ચિંતવ્યો અર્થ કાંઇ નવ સરે,
ઉગરે એક ઉદ્વેગ ધરવો. ટેક.

હું કરૂં, હું કરૂં એ જ અજ્ઞાનતા,
શકટનો ભાર જેમ શ્વાન તાણે:
સૃષ્ટિ મંડાણ છે, સર્વ એણીપેરે,
જોગી જોગેશ્વરા કોઇક જાણે જે.

નીપજે નરથી તો, કોઇ ન રહે દુઃખી,
શત્રુ મારીને સૌ મિત્ર રાખે;
રાય ને રંક કોઇ દૃષ્ટે આવે નહિ,
ભવન પર ભવન પર છત્ર દાખે. જે.

ઋતુ લતા પત્ર ફળ ફુલ આપે યથા,
માનવી મૂર્ખ મન વ્યર્થ શોચે;
જેહના ભાગ્યમાં, જેહને જે લખ્યું,
તેહને તે સમે તે જ પહોંચે. જે.

ગ્રંથ ગડબડ કરી, વાત ન કરી ખરી,
જેહને જે ગમે તેને પૂજે;
મન કર્મ વચનથી આપ માની લહે,
સત્ય છે એ જ મન એમ સૂઝે. જે.

સુખ સંસારી મિથ્યા કરી માનજો,
કૃષ્ણ વિના બીજું સર્વ કાચું;
જુગલ કરજોડી કરી, નરસૈંયો એમ કહે,
જન્મ પ્રતિજન્મ હરિનેજ જાચું. જે.

નરસિંહ મ્હેતો.

૨૮

વૈષ્ણવનાં લક્ષણ.

(રાગ આશાવરી)

વૈષ્ણવ જન તો તેને કહીએ, જે પીડ પરાઇ જાણે રે;
પર દુઃખે ઉપકાર કરે તે, મન અભિમાન ન આણે રે.—વૈષ્ણવ૦

સકળ લોકમાં સહુને વંદે, નિંદા તે ન કરે કેની રે;
વાચ કાછ મન નિશ્ચળ રાખે તો ધન્ય ધન્ય જનની તેની રે.—વૈષ્ણવ૦

સમદષ્ટિ અને તૃષ્ણાત્યાગી, પરસ્ત્રી જેને માત રે;
જીહ્વા થકી અસત્ય ન બોલે, પરધન નવ ઝાલે હાથ રે.—વૈષ્ણવ૦

મોહ માયા વ્યાપે નહિ તેને, દૃઢ વૈરાગ્ય જેના મનમાં રે;
રામ નામ શું તાળી રે લાગી, સકળ તિરથ તેના તનમાંરે.–વૈષ્ણવ૦

વણ લોભી ને કપટ રહિત છે, કામ ક્રોધને નિવાર્યા રે;
ભણે નરસૈંયો તેનું દરશન કરતાં, કુળ ઈકોતેર તાર્યા રે.–વૈષ્ણવ૦

નરસિંહ મહેતો.

૨૯

ગોવાળીયાની વનલીલા.

ઇંદ્રાદિક જગ મોહી રહ્યું, મોહન મધુરો ચરાવે ગાય;
જી રે બજાવે રૂડી મોરલી, દુઃખ દળદર ભંજન થાય.

ગાયો ચારે છે ચોફેર ફરી, જી રે ગોવર્ધનને માળ;
બળભદ્રે શંસો પાડિયો, શીંકું બાંધ્યું ડાળ.

કો કહે છે કૌવચ લહી, વાહાલા અંબરિષને કરે આળ;
અન્યોઅન્ય માને નહીં, હરિ દેવા લાગે ગાળ.

જ્યમ જ્યમ કૌવચ ખાજુએ, જી રે ત્યમ ત્યમ રૂવે બાળ;
બળભદ્ર સામું જોઇને, હરિ હસિયા મદન ગોપાળ.

મરકટ કોટે માંકળાં, જી રે ઝુમતડાં લળકે કાન;
શૃગાર સર્વ સજાવિયા, તેણે વિચિત્ર શોભે વાન.

છોડી છોડી નાંખે માંકડાં; બાંધે બાંધે નંદકિશોર;
મરકટ માને નહિ માવનું, ત્યારે કરે ઝાઝું જોર.

ઉખાણો સાચો થયો, જી રે મરકટ કોટે હાર;
છોડી છોડી નાંખે માંકડાં બાંધે બાંધે નંદકુમાર.

ગોવાળિયા મંડળી મળી, ઉભી ગોવર્ધનને માથ;
કૃષ્ણ આરોગે રૂડો કરમડો, આહીરડાંની સાથ.

ચાખે ને ચખવી જુએ, વહાલો પીએ પીવડાવે ખીર;
જમી જમાડી પોતે જમે, હરિ હલધર કેરો વીર.

અમણું તે લે વાહાલો વેહેંચતાં, તતક્ષણ આરોગી જાય;
જેતું દેખે વાહાલો વાધતું તેનું પડાવી ખાય.

ગાયો હીંડી ગોવર્ધન ભણી, જી રે ક્ષણું એક લાગી વાર;
વારો આવ્યો પ્રભુ તમ તણો!, તમો વાળોને દીનદયાળ.

કર ગેડી લઇ ઉભા થયા, ધાડે સ્વરે બોલાવી ગાય;
હીંડે વૃંદાવન શોધતા, ચૌદ ભુવનનો રાય.

સિચાણી, બગલી, ને સારસી, પારેવી, ચાતોર, મોર:
પીળી, ધોળી, ને કાજળી, બોલાવે નંદકિશોર.

‘હાજીલીલા’ — નરસિંહ મ્હેતો

૩૦

ઘેલાં અમે ભલે થયાં રે,
બાઇ મારે ઘેલામાં ગુણ લાધ્યો—ધ્રુવ.

આટલા દિવસ હરિ જાણ્યા વિનાનું મન માયામાં બાંધ્યું,
ભવસાગરમાં ભૂલાં પડયાં ત્યારે મારગ મળિયા માધુ—ઘેલાં૦

ઘેલાં તો અમે હરિનાં ઘેલાં નિર્ગુણ કીધાં નાથે,
પૂર્વ જન્મની પ્રીત હતી ત્યારે હરિએ ઝાલ્યાં હાથે—ઘેલાં૦

ઘેલાંની વાતો ઘેલાં જાણે ને દુર્જનીયાં શું જાણે,
જે રસ તો દેવતાને દુર્લભ તે રસ ઘેલાં માણે—ઘેલા૦

ઘેલાં મટી અમે ડાહ્યા ન થાઇએ ને સતના શરણાં લીધાં,
બાઇ મીરાં કહે પ્રભુ ગિરધર નાગર કારજ સઘળાં સીધ્યાં—ઘેલાં૦

મીરાંબાઇ.

❦

૬૧

મચ્છવેધ.

પારથે પ્રભુ જવ બાણ, વિપ્ર વદે માહોમાહે વાણ;
કોઇ કહે એને શે વારો, જશ ક્ષીણ થશે છ તમારો.

કોઇ કહે ઉઠ્યો ઉઠ્યો એ ફોક, વિપ્રને હસશે સહુ લોક;
કહેશે વિપ્રે ન વાત વિચારી, જડ ઝોડ થવા ગયા અવિચારી.

કોઈ કહે આપણું નહિ કામ, જે સુભટ કહેવડાવીએ નામ,
કો કહે ફોકટ એ પસ્તાશે, જો એ મચ્છની પાસે જાશે

એમ કહે વાડવ વિખ્યાત, આફણીએ જશ થશે નાશ;
કોઇ કહે એહેની કાંતિથી દીસે; એ વીર છે સર્વને શીશે

એ સહી કરશે મચ્છવેધ, એ વાયક મારૂં મારૂં વેદ,
કો કહે ઝટપટ હાવે જણાશે, એ વાત આવી હવે પાસે.

કો વિપ્ર એણીપેર બોલે, નથી વીર કો એહને તોલે,
એવું દીસે એ વિધ રૂપ એ હોએ પૃથ્વીપતિ ભૂપ.

સર્વ વિપ્ર વદે આશીષ, તુને કીપા કરે જુગદીશ;
પછે કરીને દડ પ્રણામ, પારથ ગયો મચ્છને ઠામ.

સર્વ સુભટના હયા પ્રાણ, જ્યાં ધનુખે ચડાવ્યું બાણ;
સમર્યા શ્રીકૃષ્ણ શ્રીકૃપાલ, માહારી સહાય કરો ગોપાલ.

સહુ વિપ્ર ડોક કાઢી જુએ, રખે બ્રાહ્મણભાઇ પત ખુએ.
અતિ હરખ સહિત બલવંત, બાણ તાણ્યું કર્ણ પર્યંત;

લક્ષ લીધો મચ્છ ઉપર જાંહે, પ્રેરણા કીધી કૃષ્ણે તાંહે,
પછી મેહેલ્યું પારથે બાણ, સડસડાટ મચ્છને વાગ્યું જાણ.

મચ્છ મસ્તક હુતી કોડી, તેહને બાણ ગયું ઝટ ફોડી;
આવી પડયો કુંડ મોઝાર, તવ વરત્યો જેજેકાર.

પ્રેમાનંદ

'દ્રૌપદી સ્વયંવર'

૩૨

दमयंती स्वरूपवर्णन

(રાગ સામેરી.)

દમયંતી દોષ રહિતા, તેના ગુણની ગાઉં ગીતા—ટેક.

જોઈ ભીમકસુતાની કટિ, સિંહની જાત વનમાં ઘટી,
હંસને પણ થઇ ચટપટી, ચાલ્ય ગોરીની આગળ મટી. દમ૦

ગમા અંગની રોમાવાળી, વનસ્પતિ દવે મરે છે બળી,
તેનાં વસ્ત્ર રહ્યાં ઝગહળી, દેખી આભમા પેસે વીજળી. દમ૦

પગપાનીથી હાર્યો અળતો, રહે અમળાને પાગે લળતો:
નેપુરનો નાદ સંભળાતો, રહે ગાંધર્વનો સાથ બળતો. દમ૦

વરણુથી ચંપક નવ ભજિયો, માટે મધુકરે તેને તજિયો;
એવુ રૂપ બ્રહ્માએ સજિયું, બીજું કોઇ નથી નીપજિયું. દમ૦

હવે શણગાર વખાણું સોળ, અંજન ચીર હાર તંબોળ:
ઉઠે સુગંધના કલ્લોલ, અંગે અરગજાનો રોળ, દમ૦

શીશફુલ રત્ન રાખડી. શોભે ભરમાં ચુની જડી;
ગોફણો રહ્યો અંગશું અડી, કટિમેખલા શું પડે વઢી. દમ૦

વાયે ઓઢણી રહિ છે ઉડી, ખળકે કંકણ ને કર ચૂડી;
રૂપે રતિ તો સંભ્રમે બુડી, એવી કોઇ મળે નહિ રુડી. દમ૦

વાજે નેપુર કેરો ઝણકો, અંગુઠે અણુવટનો ઠણકો:
અગુલિયે વીછવાનો રણકો; બોલે મધુર ઝાંઝરીનો ઝણકો દમ૦

જેમ નદિમાં ભાગીરથી, તેમ સ્વામામાં શ્રેષ્ટ સર્વથી,
ત્રણ લોકમા જોડી નથી, જાણે સાગરથી કાઢી મથી. દમ૦

ઇંદ્રાદિક પરણવા ફરે, મહીલા મનમા નવ ધરે;
અશ્વિનીકુમાર આગળ પળે, તે ન આવે આંખજ તળે. દમ૦

જ્યારથી એ પુતળુ અવતરિયું, નારી માત્રનું માન ઉતરિયું
દમ્યુ જગત સ્વરૂપ ઉદે કરિયું, માટે દમયંતી નામ ધરિયું. દમ૦

'નળાખ્યાન' પ્રેમાનંદ

૩૩

વૈદરભી વનમાં વલવલે

(રાગ સામગ્રી)

વૈદરભી વનમાં વલવલે, અંધારી રાત;
ભામની ભય પામે ઘણું, એકલડી રે જાત. વૈદરભી.

રસનાયે નામજ નળતણું મુખ જપતી રે જાય;
શુદ્ધ નથી શરીરની, ભાંજે કટક પાય. વૈદરભી.

રોઇ રોઇ રાતી આંખડી, ભરે આસુ નીર;
નયણે ધારા બબ્બે ઝરે, વહે અંગ રૂધિર. વૈદરભી.

હીંડંતા તે આખડે, પગમા વાગે ઠેસ;
ચાલતી ઉભી રહે, ભરાયે કાંટે કેશ. વૈદરભી

અંગે ઉઝરડા પડયા ઘણા, વહે શોણિત ધાર,
હો નળ હો નળ બોલતી, બીજો નહિ ઉચ્ચાર. વૈદરભી.

ઉંડા કોતર ઉતરે, ચઢે ગિરિ કરાડ;
અશુદ્ધે ઉઘડકે નહિ, પાડે વાઘ બરાડ. વૈદરભી

વાંકી વાટ ટીબા ટેકરા, ભયાનક ખોહ;
રાફ માંહે સાપ ફુફવે, ઘણું ઘુઘવે ઘોહ વૈદરભી.

શબ્દ પશુ પંખી તણા, ન પડે કાંઇ પ્રીછ;
વરૂ વણીઅર બીહાવે અરણ્યમા, ધાયે વળગવા રીછ વૈદરભી.

શૂકર રોઝ ચિકારડા, ચીતરા દે ફાળ,
ફાલુ નાદ હોયે ઘણા, બહુ બોલે શીયાળ. વૈદરભી.

આંબા આંમલી લીમડા, અરીઠા અપાર,
શીમળ સમળી સેગડા, ન સૂઝે પંથ વિચાર. વૈદરભી.

ખેર ખાખર ને કાંચકી, કાંટાળા થુએર,
બાવળીઆ બહુ બોરડી, સરગુવા સમેર. વૈદરભી

આંખડી પડતી સુંદરી, ચરણે વેલા વિંટાય;
છુટા કેશ કામની તણા, ઝાંખરે ઝીંટાય વૈદરભી.

વૃક્ષ અથડાયે અંગમું, મૂકે કાંટામાં પાય;
શુદ્ધ નથી રે શરીરની, ભજતી નળરાય વૈદરભી
દિવસ નિદ્રા મીંચે નહિં, એવું ઘાડું અરણ્ય:
દમયંતી ભૂલી ભમી, ત્યાં દિવસ ત્રણ વૈદરભી.
અન્ન ઉદક પામી નહિ, નહિ બેસવું શયન;
ત્રણ દિવસ એમ વહી ગયા, ભમયંતાં વન વૈદરભી.

'નળાખ્યાન' પ્રેમાનંદ

૩૪

चार आश्रम

બ્રાહ્મણને લઘુ વયમાં કરવું વેદાધ્યયન,
સ્નાન શીળ ને શુદ્ધ દેહ, ત્રિકાળ સંધ્યા વંદન
કરે સેવા ગુરૂતણી, પ્રણિપત સ્તવન લળી લળી;
કાર્ય હોય તે માગી લેવુ, કરીને કૃતાંજલી.
વસ્ત્ર પ્રક્ષાલન ચરણ સેવા, દાસત્વપણું જણાવે;
હઠ કરી વિદ્યા ન માગે, ભણે જે ગુરૂ ભણાવે.
માગી લાવે મધુગરી, ગુરૂ આગળ મૂકે આણી;
ગુરૂ આપે તે ભક્ષણ કરવુ, સંતુષ્ટ રાખવો પ્રાણી.
સ્વાદ નાનાવિધતણા, તે વિપ્રે સર્વદા વર્જ્ય;
યુગ પ્રમાણે આયુષ સારૂં, પાળવું બ્રહ્મચર્જ.
કામ ઇંદ્રિનો સંગ ન કરવો, રહેવું વિષયથી વિરક્ત;
ભોજન બ્રાહ્મણ ને તીર્થ કરવા, જેવી શરીરની શક્ત.

પછી પાણિગ્રહણ કરવું, શુદ્ધ જોઇ સ્ત્રીગોત્ર;
ગૃહસ્થાશ્રમને આચરે, વૃત્તિ પાળે અગ્નિહોત્ર.
તીર્થ કરે પૃથિવી ફરે, અતીત નિર્મુખ ન જાય;
ગૃહસ્થાશ્રમ તેને કહીએ, સુણ યુધિષ્ઠિર રાય.

લક્ષણ કહું વાનપ્રસ્થનાં, આચાર પાળે ધર્મ;
સદન વૈભવ સુતને સોંપવું જાણી જરા આગમ મર્મ.
પત્નીયુક્ત તે વનમાં જાવું, અગ્નિહોત્ર રાખવું પાસ;
સ્ત્રીસંયુક્ત સાધન કરવું, એ ઉજ્જ્વળ સંન્યાસ.

તીર્થતટે પર્ણકુટી કરવી, વા રહેવું ગુફામાંય;
ત્યાં અતિથિનું આતિથ્ય કરવું, ફળાદિક ભક્ષદાય.
સાધુ સંગતિ ભક્તિ કરવી, વદવું નહિ અસત્ય;
પરિચર્યા પાવકની કરવી, પોષવા ધારાહપત્ય.

સૂર્યકિરણથી અન્ન નિપજે, તે લાવી કરવું પ્રાશન;
અગ્નિહોત્ર કરતાં વૃદ્ધિ પામે તે કરવુ ભોજન.
દ્વાદશ સંવત્સર વનમા રહેવું, ચાર વષ વનવાસ;
નહિ તો બે વર્ષ રહેવું સહી, નહિતર રહેવુ ખટમાસ.

તીર્થ રટણ ફળ ભક્ષણ, વલકલ કરવાં પરિધાન;
દેવ યજન અગ્નિ સેવન, સેવવુ ઉદ્યાન.
જો અન્ન ફળ મળે નહી, ક્ષુધા થાયે વ્યાપ્તમાન;
અગ્નિહોત્રના કાષ્ટ પ્રક્ષાલન, તે જળનુ કરવું પાન.

એ ધર્મ કહ્યા વાનપ્રસ્થના, વિપ્ર ક્ષત્રિય અધિકાર;
અગ્નિહોમ વિના વાનપ્રસ્થ પાળે, ને શૂદ્રનો કુમાર.
છેલ્લો આશ્રમ સંન્યાસ લેવો, પામે તત્ત્વ ચોવીશ;
સન્યાસ ગ્રહણ કીધા વિના, મળે નહિં જગદીશ.

મહાવાક્યે હોય મોક્ષ પદવી, પામે ઉત્તમ આત્મજ્ઞાન;
શયન ટળે જનની જઠરનું, આપે પદ ભગવાન

'સપ્તમસ્કંધ, અધ્યાય ૧૩' પ્રેમાનં

૩૯

રાવણનું સૈન્ય.

(રાગ સામેરી)

રાય રાવણે કવચ પેહેર્યું, શીશ ધર્યો દશ ટોપ રે
કરી વિશે લોચન રાતડા, રૂદે આણી દારૂણ કોપ રે
જાવા ન પામે જીવતા, ભાઈ વાનર માનવ કોઈ રે,
બહુ ઢોલ દદામા ગડગડે, ત્યાં શબ્દ કુતોહલ હોય રે.
જે જે સુભટ લંકા વિશે, મુખ આગળ નિસરે આજ રે,
રાણીજાયા રાક્ષસ વીનવો, મોહોતો તે મહારાજ રે
કો રથ ચડ્યા કો ગજ ચડ્યા, કો ઉંટ ઉપર અસ્વાર રે
કો મહિષપર કો ગરધવ ઉપર, બેઠા માહી હથિયાર રે
કોઈ ઘોડા ઉપર ઝુમતા, કરતા વારૂણી પાન રે
ઉભ્રકુટી ઉપર મોળીઆ, કો ગૌર બીજે વાન રે.
નવમણી કુંડલ લળકતા, ઢળકતી મુક્તામાળ રે.
માદળિયા તોરા નવનવા, ચઢ કલગી ઝાકઝમાળ રે.
બાજુબંધ ને પોચી વીંટિયો, દુગદુગી સાજ્યો સાર રે:
કબાય પરમ પાયજામા, ઉપરણી મૂલ અપાર રે.
જરકશી વાઘા જગમગે, શત અર્ક કિરણ સમાન રે;
કેશરી વાઘે શોભતા [ધરે યૌવનના અભિમાન રે

કર ધનુષ ભાથાં બીડિયાં, કટારી તલવાર રે;
સાંગ ભાલા શૂલ ફરશી, પરિઘ વાંકી ધાર રે.

ગદા ગુરજ ને મુશળ મુગદળ, ભુંગળ ને ભિડમાળ રે;
નાગપાશ ને વરૂણપાશ ધર્યા, ચક્ર ગદા વિકરાળ રે.

પાખર બખતર ટોપ ટાટર, ફરસી ને શૂળપાણ રે;
અંગરખી ને જીવરખી એ, શોભે પરમ નિધાન રે,

સુર સેનાને લજાવે એવો, સ્વરૂપ સાગરૈ શૂર રે;
એ રૂપવંત વખાણીઆ, હવે કહું રાક્ષસ ક્રૂર રે.

મહિષ મેંઢા ઉંટ ઉપરે, જે થયા છે અસ્વાર રે;
તે કાળ ક્રૂર બિહામણા, લોહદંડનાં હથિયાર રે.

શ્વાનમુખા કો ખરમુખા, પિશાચમુખા પાપિષ્ટ રે;
લંબગ્રીવા કો લંબકર્ણા, જેને જોઇ ઉપજે રિષ્ટ રે.

લંબઅધરા દીર્ઘદંતા છે ત્રિશિરા બળવંત રે;
શ્યામવર્ણા કો રક્તવર્ણા, બાહુક ઉંચા અનંત રે.

બિડાલા પીડાક્ષા પાપી, અધર્મીનો નહિ પાર રે;
હાથ માંહે જે શબ ગ્રહ્યાં છે, તે ચાલે કરતા અહાર રે.

રૂધિર ગળતાં ચર્મ પહેર્યાં, કંઠ આંતરડાંની માળ રે;
જીભ સળકે સર્પ સરખી, વદન છે વિકરાળ રે.

શત કોટિ રાક્ષસ ભયાનક, તે યુદ્ધે તત્પર થાય રે;
મુખ આગળ સેના શોભતી, જોઇ રીઝ્યો રાવણરાય રે

'રણયજ્ઞ' — પ્રેમાનંદ

૩૬

લંકલીલા.

(છપ્પા.)

સરોવર સમુદ્રાકાર પંકજ સહસ્ર ખીલે,
સ્ફાટિકમણિની પાળ, ગોપ ગુણવંતા ઝીલે;
કસ્તુરી બહેક બરાસ, વેર્યાં કેસર બહુ વાટે,
હીરાજડિત ઘણી ઘેડ, ઘુમર ઘણી ઘાટે ઘાટે;
ઇંદ્રપુરીની ઉપમા, કહેતાં વિમાસણ કરે કવિ;
લંકલીલા લખ કોટિધા, નિરખે અંગદ નવનવી.

નક્ષત્ર સરખી નાર, અંબેરની જ્યોતો સરખી,
ચંપકવરણાં ચીર, પદ્મિની પૂરણ પરખી;
કનક મણીમય કુંભ પ્રેમદા પરવરી પાણી,
આભૂષણ ઉપમાય ઇંદ્રેકરી ઇંદ્રાણી;
એ લખ જીહવાએ કવિ કહે, ભાટ ભાત ન થકે ભણી;
શામળ કહે હું કેમ કહિ થકું, લીલા લહર લંકાતણી.

* * *

જગહગ જ્યોત ઉદ્યોત, મણિ જળહળતા જડિયા,
ચિંતામણી ભરભીત, નવે ગ્રહ આવી અડિયા;
પરનાળાં પર પોગ, સ્ફાટિક સ્તંભ કર્યાં છે,
ચુડામણિ ચોપાસ, કનક કોઠાર કર્યાં છે;
અષ્ટમા સિદ્ધિ નવનિધિ રીધિ, મહાલક્ષ્મિ વાસે વસી;
શિવની આપી સમૃદ્ધિ જ્યાં, ત્યાં ઉપમા કરવી કશી.

જોગ કરે જ્યાં ઇંદ ચંદ્ર જ્યાં છત્ર ધરે છે,
દિવાકર કર દીપ, વરુણ જ્યાં નીર ભરે છે,

ચાર-વદનથી વેદ, બ્રહ્માજી પાઠ ભણે છે,
ધલહલ તજી ધર્મરાય, ગાનગુણ એહ ગણે છે;
રતન ખાણ રતનાવળી, કલ્પદ્રુમ મોટાં મણી;
રિદ્ધિ ઘણી રાવણ ઘરે, અલખત ઇંદ્રાસનતણી.

સાત સોનેરી કોટ અધિક એક જોજન ઉંચા,
પાંચસે પાંસઠ પોળ, ઓળ ખરા જ્યાં ખુંચા,
દરવાજા દશ વીશ, બસેં બાસઠ છે બારી,
જ્યાં બેઠા બળવંત, ધીર નર ધનુષો ધારી;
વણ આજ્ઞાએ વિચરે નહિં, વાયુ સરખો પણ જયહાં;
એ અતળિબળ અંગદ અધિક, પલક એક પહોંચ્યો ત્યહાં.

*　　　*　　　*

પુખરાજ પ્રવાળાં પાટ, ઝવેરની જ્યોતે જડિયાં;
ચોરાશી જોજન ચોક, મહેલ મણિ માણેક મઢિયાં;
જોજન મોળ સભાય સિંહાસન શોભા સોહિયે;
મઘવાથી બહુ માન, મહેલ દેખી મન મોહિયે,
વૈમાન દેવ વૈકુંઠનાં, શિવ આપી સમૃદ્ધિ ઘણી;
બહુ સમૃદ્ધ વિધ બારણે, લાયક બેઠા લંકા ધણી.

'અંગદવિષ્ટિ'　　　　　　શામળ

૩૭

मोहना.

(દોહરા.)

પૃથ્વીપ્રદક્ષણા! પચશત, કરે જેહ કર જોડ;
મ્હાલે તે મથુરાપુરી, ક્ષણ માત્ર નહિં ખોડ.

૩૬

લંકલીલા.

(છપ્પા.)

સરોવર સમુદ્રાકાર પંકજ સહસ્ર ખીલે,
સ્ફાટિકમણિની પાળ, ગોપ ગુણવંતા ઝીલે;
કસ્તુરી બહેક બરાસ, વેર્યાં કેસર બહુ વાટે,
હીરાજડિત ધણી ઘેડ, ઘુમર ઘણી ઘાટે ઘાટે;
ઇંદ્રપુરીની ઉપમા, કહેતાં વિમાસણ કરે કવિ;
લંકલીલા લખ કોટિધા, નિરખે અંગદ નવનવી.

નક્ષત્ર સરખી નાર, ઝવેરની જ્યોતો સરખી,
ચંપકવરણાં ચીર, પદ્મિની પૂરણ પરખી;
કનક મણીમય કુંભ પ્રેમદા પરવરી પાણી,
આભૂષણ ઉપમાય ઇંદ્રકેરી ઇંદ્રાણી;
એ લખ જીહવાએ કવિ કહે, ભાટ ભાત ન શકે ભણી;
શામળ કહે હું કેમ કહિ શકું, લીલા લહર લંકાતણી.

* * *

જળહળ જ્યોત ઉદ્યોત, મણિ જળહળતા જડિયા,
ચિંતામણી ભરભીત, નવે ગ્રહ આવી અડિયા;
પરનાળાં પર પોળ, સ્ફાટિક સ્તંભ ઠર્યા છે,
સુડામણિ ચોપાસ, કનક કોઠાર કર્યાં છે;
અષ્ટમા સિદ્ધિ નવનિધિ રીધિ, મહાલક્ષ્મિ વાસે વસી;
શિવની આપી સમૃદ્ધિ જ્યાં, ત્યાં ઉપમા કરવી કશી.

ઓળગ કરે જ્યાં ઇંદ્ર ચંદ્ર જ્યાં છત્ર ધરે છે,
દિવાકર કર દીપ, વરુણ જ્યાં નીર ભરે છે,

તે નગરનો નરપતિ, મધુસુદન મહા મૂલ્ય;
હરિભક્ત હરિશ્ચંદ્ર શો, શોભા ચંદનિ તુલ્ય

પુત્રી તેને પદ્મિની, લાયક લક્ષણ કોડ;
અકકલ તણી અર્ણવ અતિ, જુગમાં ન મળે જોડ.

રૂપે રંભા સરીખડી, સતીમાં તે સરદાર;
હામ કામ મૃગલોચની, દીલે ઘણી દાતાર.

નખશિખ શોભા નિરખતાં, અંબુજદલ શાં નેણ;
હંસગતિ ગજગામિની, અમૃત વદને વેણ.

દેવાંગનાથી દશ ગણી, નગાંગના સમ નિધ;
રૂપવંત રૂડી રમણ—રતિ સમોવડ સિધ.

કેશપાશ કપિલસમ, ફેણા કાળિય નાગ;
એ વિધ ગુંથ્યો ચોટલો, લીલવટ લાવણ લાગ.

ભર્યો ભોગ ભરપૂરસું. સિંદૂર શોભિત સર્વ;
જળધારા શિવાલિંગ પર, ઘણો ઉપજાવણ ગર્વ

વદન શરદ ઈંદુજશું અંબુજદલ શાં નેણ;
ભમર ભમરાલી ભજત, ભમરપંખ પાંપેણ.

રસના અમૃત સરીખડી, સ્વર કોકિલાવાણ;
દંતપંક્તિ દાડમકળી, જશરૂપ જુવતી જાણ.
ચિબુક ચારૂ ચતુરાતણું, અધર પ્રવાળી અમૂલ્ય;
ગ્રીવા ચોત કપોતશી, નિલગ્રીવ સમતુલ્ય.
નૌતમ નાસિકા કીરવત, તન પુલેલ નિર્ધાર;

શ્રવણ શીશ શોભિત સદા, ઓપિત અપરંપાર.
કર કુંજર શુંડ સરિખડા, અંગુલિ મગની શીંગ;

કર હથેલી મહીમથન, નખ તારાનો રંગ.
કટિ વખાણું એહની, જાણે સિંહનો લંક;
ગતિ ગયદ ઓપતી અધિક, ક્ષણું માત્ર નહિ વક.

રત્નજડિત્ર કર સુડલો, ચંપકવરણા ચીર;
ચરણાં ચોળી શોભિતાં, નિરમળ નારી નીર.
માતા તેની મદસૂદના, મહા મનોહર માન;
રામા રૂપવતી ઘણું, ગુણવંતી ગુણખાણ.

'મદનમોહના' — શામળ

૩૮

ઉદ્યમવાદીનું સિદ્ધાંત

(ચોપાઇ)

કામકલા કહે માભળ બ્રહ્મ, ઉદ્યમથી અદકુ નહિં કર્મ;
સઘળા લોક ઉદ્યમવશ હોય, કર્મ સારૂ બેસે નહિં કોય.

મથુરાપુર નગરનુ નામ, સુરસેન રાજાનું ઠામ;
તેમા વિપ્ર વસે બે ભ્રાત, સત્યવાદી રૂડા સાક્ષાત.

બુદ્ધિ વિવેક ને વિદ્યાવત, સાધુ શિરોમણિ રૂડા સત.
એક નારાયણ બીજો નરહરિ, પતિવ્રતા બેને સુંદરી.

નારાયણ કહે મોટુ .કર્મ, નરહરિ લે ઉદ્યમનો મર્મ,
વાદ કરે બે બાધવ ઘણો, સદ્દ ભાગે નહિ તે તણો.

વાદ કરતા બેઉએ ગયા, રાજસભા માહિ પરવર્યા;
રૂડો પ્રતાપ રાજા નાહરો, ચુકાવો ન્યાય માહરો.

સભા મધ્યે પંડિત જેટલા ઉઠીને નમિયા તેટલા;
રાજાએ દીધાં બહુ માન, જાણી વિપ્ર તણાં સંતાન

રાજા કહે સાધ્યા મુજ કાજ માંનુભાવ પધાર્યા આજ;
અમ સરખુ કોઇ કારજ કહો, સુખેથી સભામા રહો

વિપ્ર કહે રાજા સુણુ મર્મ, મોટા ઉદ્યમ કે મોટુ કર્મ,
એટલો ન્યાય ચુકાવ તુ આજ, નહિ તો દેહ કરીશ હું ત્યાજ

અસત્યવાદી થાશો આપ બેસશે બ્રહ્મહત્યાનું પાપ,
રાય સુણીને છાનો રહ્યો, પ્રત્યુત્તર તેમને નવ કહ્યો

પંડિત પુછ્યા ગયે ઘણા, મર્દે નવ ભાગ્યા તેહ તણા;
ના કહેતા બ્રાહ્મણ દે શ્રાપ, જૂઠુ કહેતાં લાગે પાપ.

રાત દિવસ વિચારજ કરે, કોથી અરથ એકે નવ સરે,
વડો વજીર વનમાળી નામ, ત્યા કહી ઉઠયો એકે ઠામ

પંડિતનો કરવાને સંચ; રાજાશુ રમિયો પ્રપંચ;
સુનુ મંદિર એક વિશાલ, ઓરડા આઠ ઉંચુ ચોમાળ

અગોચર મેલી સૂખડી જે ખાયે ભાગે ભૂખડી
કોરી ગાગર ઉદકની હતી, અગોચર મેલી અણછતી

પછી વિપ્રના તેડ્યા તન બંધાવ્યા તેમના લોચન,
નિર્ભય થઇ બાંધ્યા ચોપાસ, નહિ આંખે દેખ્યાની આશ

કરી મોહોર બાંધ્યા બંધુ, ઉદ્યમ કર્મ વિદ્યાના સિંધુ
સુના મંદિરમાં મેલ્યા તેય શીવશર્માને ગુણકા કહેય

સંપુટ કીધા તેના બાર, જોઇએ કોણ પામે છે અહાર,
જોઇએ કોને રહે છે ધીર જોઇએ કોણ પીએ છે નીર

એક દિવસ તે સ્થાનક રહ્યા ક્ષુધા તૃષાથી દુખિયા થયા;
કર્મવત તો પોઢી રહ્યો ઉદ્યમી ઉદ્યમ અર્થે ગયો
કર્મી કહે કોણ ઉદ્યમ કરે, આમા જે જાને તે મરે
ઉદ્યમી કહે ઘેલો તુ આજ, ઉદ્યમથી સરશે સૌ કાજ

માડી તેણે ખણખોવણ ઘણી, બેસી રહ્યો ત્યા કર્મનો ધણી,
ભીત ભડાર મેડી ને મહેલ ઉદ્યમ આગળ સઘળુ સેહેલ.

લીધો પાર તે મન્દિર તણો જેને નેહ ઉદ્યમશુ ઘણો,
તેને તુઠયા શ્રીભગવાન આપ્યા હાથ મેવા પકવાન
કોરી ગાગર શીતળ જળ જેહ આવી હાથ ઉદ્યમીને તેહ,
ગાંઠે બાધી આવ્યો ત્યા ક્ષુધાવત બેઠો છે જ્યા

પોતે ભક્ષ કર્યું તે તણુ તૃપ્ત થયુ ઉદર તે તણુ
વળતી મનમા આવી દયા પ્રસન્ન બાધવ ઉપર થયા
હસી હાથમા આપ્યો હાર કર્મીએ આરોગ્યો તેણે ઠાર,
સુરજ ઉગ્યો ને વીતી રાત કાઢ્યા બહાર થયે પરભાત

છોડયા નેત્ર ને પૂછી વાત, તમો સાચુ બોલો સાક્ષાત
રાત દિવસનું કહોને દુખ કેમ વેઠાણી ભુડી ભૂખ

(દોહરા)

વિપ્ર કહે સુણ નરપતિ, સાચુ કહું તમ સાથ
દુખ ન આવે ઢુકડુ, ઉદ્યમ મારે હાથ

ઉદ્યમ કર્યો મે અતિ ઘણો તુઠયા શ્રી ભગવાન,
ક્ષુધાતણુ દુખ ટાળિયુ, ભક્ષ કર્યા પકવાન

પરમારથ પ્રીતે કરે નારાયણશુ નેહ
સોપ્યુ હાથ તે વિપ્રને, મતોષાણો એહ.

પેટ ભર્યું પેસે કર્મએ, આખર જોડ્યા હાથ;
ઉદ્યમ અદકો એ થકી, કર્મ તણો શો સાથ.

કામકળા કહે વિપ્રને મન વિચારી જોય;
ઉદ્યમથી જે નીપજે, કરે ન બીજો કોય.

શીવશર્મા કહે સાંભળો, કર્મ તણી કહું ગત;
ઉદ્યમ કર્યો'તો ઉદરે કહું તેની ઉતપત.

કામકળા કહે, કહો મુને, કર્મ તણો વિસ્તાર;
ભલા રહી તે સાંભળી, હું પામું તેનો પાર.

'ઉદ્યમ કર્મ સંવાદ' — શામળ

૩૯

कर्मवादीनुं सिद्धांत

(ચોપાઈ)

શીવશર્મા કહે સુણ સુંદરી, વાત કહું તુજને વિસ્તરી;
દક્ષિણ દેશ જોડીયાળું ગામ, વિષવાદી રહેવાનો ઠામ.

બાજીગર વાદી કહેવાય, મંત્ર જંત્ર તણો એ રાય;
સર્પ સાહીને ઘરમાં ધરે, જડીબુટ્ટીનાં કારજ કરે.

અઘોર વનમાં વાદી ગયો, પહાડ પર્વત ઉપર જઈ રહ્યો;
મુરલીનો ત્યાં કીધો નાદ, આવ્યો સર્પ સુણવા તે સાદ.

વાદીએ તેને તત્ક્ષણ ગ્રહ્યો, પોતાને મન્દિર જઈ રહ્યો;
લાવ્યો વાંસનો કરંડ આપ, તેમાં ઘાલ્યો મણિધર સાપ.

નવ મેલ્યુ ભોજન કે નીર, પામ્યો દુખ તે સર્પ શરીર,
ઉદ્યમ સર્પ તે શાનો કરે, કર્મ અનુસારે તે પરવરે

વિશ્વાસ રાખે કર્મજ તણો, મળશે ભક્ષ મુજને બહુ ઘણો;
કર્મ જોરે લકા લૂટશે, કર્મ મધનથી છુટશે

તેના ઘરમા ઉદર ઘણા, વિશ્વામ રાખે તે ઉદ્યમ તણા;
કર્મ તે તો તૃણુવત ગણે, ઉદ્યમ ભાવથી ભારે ભણે

ઉદર એક હુતો તે ત્યાહે, રહેનો વાદીના ઘર માહે
શિર મોટા ચોટા ચાકડો, મૂછ મોટિ છોટા છાકડો.

કાપે કાપડ કોડી ઘણી, નવ આણે બીહીક કોઇ તણી,
ઉદ્યમ પર જેને છે મન, નાખે ઉવાડી ઢાકયા અન

ઘી ગોળ ને વળી ગોરસ ખાય, એ છ ઉદ્યમ કેરો રાય,
એક દિન મન કર્યો વિચાર, લાવુ આજ અદકેરો આહાર

દાણા દૂણી કોણુજ ખાય, અદકો ઉદ્યમ કરવા જાય;
એમ ધારી ચાલ્યો પરચડ, જ્યા ઢાકી મેલ્યો તો કરડ,

દેખી કરડ રળીઆતજ થાય, ઉનટ ડી આઘેરો જાય
એમા દીસે છે સૂખડી, કાઢી ખાઉ ભાગે ભૂખડી

એમ કરી લાગ્યો કાપવા બ્હાનાને બ્હેચી આપવા,
પાડી છિદ્ર ને પેઠો માહે કમી સર્પ બેઠો છે જ્યાહે

વદન વિકાસ્યુ તેહ જ તણે, પેઠો ઉદર લેવા ઘણે,
ગળ્યો મૂષક ને ભાગી ભૂખ, કર્મે તેના ટાળ્યા દુખ

પામ્યો સુખ શરીરે સાર, પાડયુ છિદ્ર તે આવ્યો બહાર;
પામ્યો સુખ તે ઉદર ગળ્યો, જઇ સજ્જન સહુકોને મળ્યો

ઉદ્યમી ઉદ્યમ એળે ગયો, કર્મવંત તે આગળ થયો;
કર્મ કરે તે ન કરે કોય, કામકળા વિચારી જોય.

ઉદ્યમી હંકારે છે વહાણ, કર્મ બૂડે કે બુવે પ્રાણ;
ઉદ્યમી વાવવા ખેતર પડે, સૂકે કે ઉભેલો પડે

ઉદ્યમી ગાડીને ભારે ભરે; વાટે લૂંટે કે બળદજ મરે;
કરે હજારો ઉદ્યમ મોટ, ભાગે ગરાસ કાં આવે ખોટ.

ઉદ્યમ શુ કરશે એ મર્મ, જીતે સર્વ થકી એ કર્મ;
પંડિત બોલ એમ બોલ્યો અતીશ, ચઢી રામાને સબળી રીશ.

અરે પંડિત તું મૂર્ખજ હોય, ઉદ્યમથી મોટું નહિ કોય.
કર્મ નહાનું કેટલુંએ કઠોર, ઉદ્યમ શાહ ને કર્મજ ચોર.

ઉદ્યમ રાય ને કર્મજ રંક, હારે કર્મ તે આડે અંક;
ઉદ્યમ સઘળે છે સમથ, બ્રહ્મા વિષ્ણુ જાણે અર્થ.

'ઉદ્યમ કર્મ સંવાદ' શામળ

૪૦

उद्यम कर्म निर्णय

(ચોપાઈ)

રાજસભા ત્યાં બોલી જાય, ઉદ્યમ કર્મનો ન્યાય તોળાય;
સાંભળ એ સતવાદી જન, ઉદ્યમે કર્મ કર્મે ઉદ્યમ બળવંત.

એકલુ કર્મ તે જીતે કોક, જુઓ વાત વિચારી લોક;
કર્મ વિના ઉદ્યમ નવ મળે, ઉદ્યમ કરતા કર્મજ ફળે.

એમાં ખેદ કરશો માં કોય, સમતુલ બે તે જુગતે જોય;
ઉદ્યમનું તો કર્મજ નામ, કર્મતણો તે ઉદ્યમ ઠામ.

એ બેઉમા કઇ અંતર નથી, જે જે વેદ પુરાણે કથી,
જેવું કર્મ લખાણુ તેહ, તેવો ઉદ્યમ ઉદયજ એહ.

જેને જેવો ઉદ્યમ મર્મ, તેને તેવું વળગ્યું કર્મ;
જેને જેવુ કર્મજ સાર, તેવો ઉદ્યમ કરે વેપાર.

જેને જેવું કર્મજ ગણે, ઉદ્યમે તેવી વિદ્યા ભણે,
જેને જેવું કર્મજ કાજ, ઉદ્યમ તેવી રાખે લાજ.

'ઉદ્યમ કર્મ સંવાદ' શામળ

૪૧

अखाना छुटक छप्पा.

૧

અનુભવીની આગળ વાદજ વદે, ઉંટ આગળ જેમ પાળો ખદે,
ઉંટ તણા આવા મેલાણ, પાળાના તો છંડે પ્રાણ;
અખા અનુભવી ઇશ્વર રૂપ, સાગર આગળ શું કુદે કૂપ.

૨

આખી નગરીમા લાગી લા'ય, પખીને શું ધોખો થાય.
ઉંદર બિચારા કરતા શોર, જેને નહિ ઉડયાનું જોર;
અખા જ્ઞાની ભવથી કયમ ડરે, જેની અનુભવ પાંખ આકાશે અડે.

૩

સ્વામી થઇને બેઠો આપ, એ તો મનને વળગ્યુ પાપ;
શિષ્ય રાખ્યાનો શિરપર ભાર, ઉપર ત્યાગ ને અંતર પ્યાર,
આચારજજીને બાંધ્યો પાશ, અખા શું જાણે જ્ઞાનીની આશ.

૪

ચરણ શરણ તો ખોટી કરી, વણ ચરણોનો દીઠો હરી;
ચરણ જળે કે ભૂમાં દાટય, શ્વાન શિયાળિયાં કરડે કાટ:
તેની શરણ અમો શું ગ્રહે, જે સમજે તે એવું લહે

૫

કથા કરી તે શુકજી ખરી, પરીક્ષિતને મેળાવ્યા હરી:
શીખ થઇ ત્યારે આપ્યું શું, નગ્ન થઇ ગયા વનમાં પશુ;
નિસ્પૃહની એવી છે કથા, અખા બીજી પેટ ભર્યાની વ્યથા

૬

દેહાભિમાન હતું પા શેર, વિદ્યા ભણતા વાધ્યું શેર,
ચરચા વદતા તોલું થયો, ગુરૂ થયો ત્યા મણુમા ગયો;
અખા ખેપ હલકાથી ભારે હોય, આત્મજ્ઞાન સમૂળગુ ખોય

૭

શશશૃંગનું વ્હાણજ કર્યું, મૃગતૃષ્ણામા જઇને તર્યું;
વંઝાસુત બે વ્હાણે ચઢ્યા, ખપુષ્પનાં વસાણા ભર્યાં,
એવી શેખશલ્લીની કથા, અખા હમણા આગળ એવા હતા.

૮

જ્યાં જઇએ ત્યા કુડે કુડ, સામે સામાં બેઠા ઘૂડ;
કોઇ આવી વાત સૂરજની કરે, તે આગળ જઇ ચાંચજ ધરે;
અમારે હજારે વર્ષ અંધારે ગયા, તમે આવા ડાહ્યા કયાંથી થયા,
અખા મોટાની તો એવી જાણ્ય, મૂકી હીરો ઉપાડયો પ્હાણ

૯

લીલાં વૃક્ષને ઓથે રહે, જેમ પારધી પશુને ગ્રહે;
એમ હરિને ઓથે ધુતારા ઘણા, ઉપાય કરે કનક કામની તણા,
અખા ગુરૂ શું મૂકે પાર, જેના શિષ્ય ગર્દભ ને ગુરૂ કુંભાર.

૧૦

સો અંધામા કાણો રાવ, આધળાને કાણા પર ભાવ;
સૌનાં નેત્રો ફુટી ગયાં, ગુરૂ આચાર્ય જ કાણા થયા;
શાસ્ત્રતણી છે એકજ આંખ્ય, અખા અનુભવની ઉઘડી નહિ ઝાંખ્ય.

૧૧

સમજુ શીખી અર્થ ઓચરે, તેની તરોવડ શુ પડિત કરે;
પડિતને પંડિતાઇનુ જોર; પણ અતઃકરણમા અંધારૂ ઘોર;
અખા તે થકી પ્રાકૃત ભલા, જો આવે સમજ્યાની કળા.

૧૨

શબરી સંસ્કૃત શુ ભણી હતી ભાઇ, કયા વેદ વાચ્યા કરમાબાઇ;
વ્યાધ તે શુ ભણ્યો'તો વેદ, ગણુકા શુ સમઝતી હતી ભેદ;
વળી શ્વપચની સમઝ્યો રીત, અખા હરિ તેના જેવી સાચી પ્રીત.

૧૩

ઝીણી માયા તે છાની છરી, મીઠી થઇને મારે ખરી;
વળગી પછી અળગી નવ થાય, જ્ઞાની પડિતને માહિથી ખાય.
પણ ઝીણો થઇને ઝીણી હણે, અખો સાચી પ્રીત તેની ગણે

અખો

૪૨

ભેખ તો ભાવર થકી ભુંડા

ભેખ તો ભાવર થકી ભુડા રે ભેખા અંતરમા ઉંડા—ટેક

ટકો પૈસો ટેક્ષ ગામ ગામ નાખે, વળી ખેતર ખેતર ફુડા,
જેની વાંસે ધાય તેનો કેડો ન મેલે, જેમ કટકના લુંડા રે. ભેખ

ત્રાંબિયા સારૂ ત્રાંગુ કરે ને વળી, કામ ક્રોધના ઉંડા;
ધન ધુતવા દેશ દેશમાં ફરે, જેમ મલકમાં મુંડા રે. ભેખ

ગામ બધાની ચાકરી કરે ને, ઘેર રાખે અગન કુંડા;
ભોજો ભગત કહે કર્મની કોઠી, પાપતણા જુંડા રે, ભેખ

ભોજો

૪૩

मूरखो मानी रह्यो मारुं

મૂરખો માની રહ્યો મારૂ રે, તેમાં કાંઇયે નથી તારૂં. ટેક
સાત સાયર જેની ચોકી કરતા, ફરતું નીર ખારૂં,
ચૌદ ચોકડીનું રાજ્યે ચાલ્યું ગયું, રાવણાદિક વાળું રે. મૂરખો.

દુઃખને તો કોઇ દેખે નહિ, ને સુખ તો લાગે સારૂં,
મેળા વેળાની છાંપડી તારી, વળિ જાશે વાર રે. મૂરખો.

હરિભજનમા હેવજ રાખો, સ્મરણ કરો સારૂં;
ભોજો ભગત કહે રાખો હૃદયમાં, પ્રભુનું ભજન પ્યારૂં રે. મૂરખો.

ભોજો

૪૪

थाणदार थया रे

થાણદાર થયા રે, થાણાને રાખો ઠેકાણે;
દુર્લભ દેહનગરી રે, મોજ માહિ બેઠો માણે—ટેક

કૂડા પાંચ પચીશ ઠગારા, રૈયતને રંજાડે;
ચંચળ ચોર કરે માંહિ ચોરી, ભવન બહુ ભંજાડે;
ધરપત ન ધારે રે, ધરાયો નહિ ભરે ભાણે-થાણદાર

સત્ય ધરમરૂપી પટાવાળા, હુકમ કરો તો બાંધી આણે;
તસ્કર સઘળાને વશ કરીને, નાખો બંધીખાણે;
દંડ દેઇ તેને રે, ઘાલો અવળે ઘાણે-થાણદાર

છુપિ રહ્યા છે દોતિયા બે રૂડા, તેને તું નવ જાણે;
જે જે કર્મ કરો છો પ્રતિદિન, તે લખિ લેશે ટાણે;
દફતર દેશે ધણીને રે, હિસાબ લેશે દાણેદાણે-થાણદાર

પાંચ પ્રકૃતિના કર શુભ બાંધી, વૃત્તિ રાખો થિર થાણે;
ધીરો ધણી છે દાસ ધીરાનો એને ઓળખિ લેજે એંધાણે;
અવિચળ ગાદી આપે રે, આપ રૂપ પ્રમાણે-થાણદાર

ધીરા

૪૯

अफळ गति तारी रे

અકળ ગતિ તારી રે, પૂરણ બ્રહ્મ બ્રહ્મચારી;
તારો મર્મ ન જાણે રે, જોગીંદ્ર મોટા જોગધારી. ટેક.

અકળ ગતિ તારી અલએલા, મર્મ નવ જાણે ભેદ;
કર્મ દાન દયાળ દાખલા, દાર્યા વિરંચીના વેદ;
પાળા વાળી લાવ્યા રે, અસમાને ઉતારી. અકળ૦

ધપ યત્નમા હરિએ અવની માગી, લઘુરૂપ ઓવાળ;
વામન રૂપ ધર્યું પાતળિયે, બળિને આપ્યો પાતાળ;
પ્રભુ પેર ન જાણી રે, પ્રતિહાર રહ્યા પાળી. અકળ૦

પાણીમાં પાળ બાંધી પુરૂષોત્તમ, રાવણ હણ્યો તતખેવ;
દશ મસ્તક હરિએ હાથે હણ્યાં, એવા દેવાધિદેવ;
જાનકીને લાવ્યા રે, રામાવતાર ધરી. અકળ૦

કોટિ કૌતક કર્યાં કૃષ્ણજીએ, દાવાનળ લીધો દયાળ;
ધણી ધીરાના ધીરજવંત છો, ગોવર્ધન ધર્યો કૃપાળ;
કાળિનાગ નાથ્યો રે, ઉપર કરી અસવારી. અકળ૦

ધીરો

૪૬

जेने राम राखे रे

જેને રામ રાખે રે, તેને કોણ મારી શકે;
અવર નહિં દેખું રે, બીજો કોઇ પ્રભુ પેખે. જેને૦

આહે અમીરને ભીખ મગાવે, ને રંકને કરે રે રાય,
સ્થળ ને સ્થાનકે જળ ચલાવે, જળ સ્થાનક સ્થળ થાય;
તરણાનો તો મેરૂ રે, મેરૂનું તરણું કરી દાખવે. જેને૦

લીંભાડાથી બળતાં રાખ્યાં, મંઝારીનાં બાળ,
ટિટોડીનાં ઇંડાં ઉગાર્યાં, એવા છો રાજન રખવાળ;
અંત વેળા આવો રે, પ્રભુ તમે તેની તકે. જેને૦

બાણ તાણીને ઉભો પારધી, સીંચાણો કરે રે તકાવ,
પારધિને તો પગે ડંશિયો, સીચાણા શિર નહિ ઘાવ;
બાજ પડ્યો હેઠો રે, પંખી ઉડી ગયાં સુખે. જેને૦

ગજ કાતરણિ લેઇને બેઠા, હરજી તો દીનદયાળ,
વધે ઘટે તેને કરે બરાબર, સૌની લે સંભાળ;
ધણી તો ધીરાનો રે, હરિ તો મારો હીરે હેક. જેને૦

ધીરો

૪૭

પ્રકટ મળે સુખ થાય

પ્રકટ મળે સુખ થાય, શ્રીગિરિધર પ્રકટ મળે સુખ થાય;
અંતરયામી અખિલમાં છે, તેથી કહો કોનું દુઃખ જાય. શ્રી ગિરિધર.

તૈલ વિના સ્ફુટ તિલ પુરેથી, દીપક કયમ પ્રગટાય;
પ્રકટ પાવક વિના કાષ્ટને ભેટે, શા પેરે શીત સમાય. શ્રી ગિરિધર.

પૃથ્વી ચાટયે તૃષા ટળે નહિ, અંતર જળ શ્રુતિ ગાય;
દીવાસળી પાષાણુ સ્પર્શથી, કો કહે જ્વાળા જણાય. શ્રી ગિરિધર.

સુરભી પેટમાં પય તેમાં ઘૃત, તેથી પુષ્ટિ ન પામે ગાય;
દોહી મથી માંખણુ તાવ્યે, અર્પે ભક્ષણુ સુખદાય. શ્રી ગિરિધર.

વ્યાપકથી વાતો નવ થાય, તે વિના જીવ અકળાય;
રસિયા જન મન રંજન નટવર, દયા પ્રીતમ વ્રજરાય. શ્રી ગિરિધર.

દયારામ

૪૮

महा कष्ट पाम्या विना

રાગ કેદારો.

મહા કષ્ટ પામ્યા વિના કૃષ્ણ કોહોને મળ્યા,
ચારે યુગના જુઓ સાધુ શોધી:
વહાલા વૈષ્ણવ વિષે વીરલાને હોય બહુ;
પીડનારા ભક્તિ વિરોધી. મહા૦

ધ્રુવજી પ્રહ્લાદજી ભીષ્મ બળી વિભિષણ,
વિદુર કુંતીકુંવર સહિત દુઃખિયાં;
વસુદેવ દેવકી નંદજી યશોમતી,
સકલ વ્રજભક્ત દુઃખી ભક્તમુખિયાં. મહા૦

નળદમયંતી હરિશ્ચંદ્ર તારાનયની,
રૂકમાંગદ અંબરિષાદિ કષ્ટિ:
નરસિંહ મહેતો ને જયદેવ મીરાજની,
પ્રથમ પીડા પછી સુખની વૃષ્ટિ. મહા૦

વ્યાસ આદિ વ્યાધિ તુળસી માધવાદિક,
શિવકપાલી વિદ્યા વિશ્વ નિંદે;
જગજનની જાનકી દુઃખ દુસ્તર સહ્યું,
પાપ વણ તાપ જેને જગત વંદે. મહા૦

સંચિત ક્રિયામાણ પ્રારબ્ધ જેને નથી,
તેને ત્રય તાપ આવી નડે છે;
અકલ ગત ઇશ હેતુ ન સમજ્યું પડે,
પ્રબલ ઇચ્છા સરવ તે પરે છે. મહા૦

છે કથન માત્ર એ પાપ ને પુણ્ય બે,
નચવ્યું નંદકુંવરનું જક્ત નાચે;
દયા પ્રિતમ રૂચિ વિના પત્ર હાલે નહિ,
પણ ન ભાગે ભ્રમણ મન્ન કાચે. મહા૦

દયારામ

૪૯

लोचन मननो झगडो

લોચન મનનો રે, કે ઝગડો લોચન મનનો;
રસિયા તે જનનો રે, કે ઝગડો લોચન મનનો. ટેક.

પ્રીત પ્રથમ કોણે કરી, નંદકુંવરની સાથ;
મન કહે લોચન ત્હેં કરી, લોચન કહે ત્હારે હાથ ઝગડો.

નટવર નિરખ્યા નેણુ ત્હેં, સુખ આવ્યું તુજ ભાગ;
પછી બંધાવ્યું મુજને, લગન લગાડી આગ ઝગડો.

સુણુ ચક્ષુ હું પાંગળું, તું મારૂં વાહન;
નિગમ અગમ કહ્યું સાંભળ્યું, દીઠા વિના ગયું મન્ન. ઝગડો.

ભલું કરાવ્યું મ્હેં તને, સુંદરતર સંજોગ;
મને તજી તું નિત મળે, હું રહું દુઃખ વિજોગ. ઝગડો.

વનમાં વ્હાલાજી કને, હુંય વસું છું નેણુ;
પણુ તુંને નવ મેળવે, હું નવ ભોગવું ચેન. ઝગડો.

ન્હેન નથી મન કયમ તને, ભેટે શ્યામ શરીર;
દુઃખ મારે જાણે જગત, રાત્ર દિવસ વહે નીર. ઝગડો.

મન કહે પીડું હૃદે, ધૂમ્ર પ્રગટ ત્યાં હોય;
તે તુજને લાગે રે નેણ, તે યશી તું તો રોય. ઝગડો.

એ બેઉ આવ્યાં બુદ્ધિ કને તેણે ચુકવ્યો ન્યાય;
મન લોચનનો પ્રાણ તું, લોચન તું મન કાય. ઝગડો.

સુખથી સુખ દુઃખ દુઃખથી મન લોચન એ રીત,
દયા પ્રીતમ શ્રી કૃષ્ણ શું બેઉ વડેથી પ્રીત. ઝગડો

દયારામ

૯૦

मीरांचरित्र

મીરાં મન મોહનશું માન્યું;
વરિયા વરિયા શ્રી ગીરધરલાલ,
જાણે જગ નથી કાંઇ છાનું. ટેક.

જેમલ રાઠોડની દીકરી રે,
સુણો મીંડતા એનું ધામ;
રૂપ ગુણ કોઇ સમોવડ નહીં રૂડું,
ધર્યું મીરાંબાઇ નામ. મીરાં.

જોશીએ વાંચી જનમોતરી રે
તેમાં લખ્યું નીકળ્યું એહ;
વરશે, વિશ્વંભર નાથને રે
કરશે નંદકુંવરશું નેહ. મીરાં.

ઉદ્યોતપુરનો રાણો રાજ્યો રે
તે સાથે કરી છે સગાઇ;

પરણાવીને વળાવ્યાં માસરે કંઇ,
લૌકિક રીતે મિરાંબાઇ. મીરાં.

દેવીને દેવાં વધામણાં રે
ચાલ્યાં વરકન્યા સહુ જન,
રાણે પારવંતીજી પુજ્યાં રે,
મીરાંનું તો મોહનમાં મન. મીરાં.
સાસુ કહે સૌભાગ્ય, વધે રે વહુ,
નમો શક્તિને પાય,
મીરાં કહે મસ્તક મારૂં નહીં નમે,
વિના શ્રી ગિરિવરધરરાય. મીરાં.

સાસુ કે'રે સામું બોલી આજથી મારે
નથી એ વહુનું કામ;
પુત્રને કહ્યું, એહને રાખો પરી,
એક ન્યારૂં રચાવો એનું ધામ. મીરાં.

એવું સુણીને મીરાં મગ્ન થયાં રે
ભલું થયું ભાગી જંજાળ;
સાધુની સંગે દિન રેણુ નિર્ગમશું,
સુખે સેવીશું ગાઇશું ગોપાળ મીરાં

નંદનંદન સાથે ન્યારાં રહ્યાં રે મીરાં,
હરિજન આવે ઘણાં ઘેર;
નિત્ય ભજન કથા કીરતન ઓચ્છવ,
હરિને લડાવે કરે લ્હેર મીરાં.
નણંદ આવી મીરાંબાઇની પાસે,
ભાભી આ શો માંડયો ઉત્પાત;

સાસરે રાણાજીનું કુળ લજાવ્યું વહુ,
મહીએર લજાવ્યાં માતતાત. મીરાં
અંબર આભ્રણ પહેરો અનુપમ,
સજો સુંદર શણગાર;
મહેલે પધારો રાણાજી તણે રે,
રમી રીઝી લ્યો ભરથાર; મીરાં.

છાપાં તીલક આ શી તુળશીની માળા,
નાચો કુદો વેરાગીને વેશ;
સંગ મુકી દો સાધુ સંતનો રે,
રાણોજી તો કરે સુણી કલેશ. મીરાં.

મીરાં કહે રે બાઇ કલેશ ટળવાનો,
એકજ છે ઉપાય;
કહેજો રાણાજીને સાધુને સેવે પ્રેમે,
નૃત્ય કરીને હરિ ગાય. મીરાં.

વળી સોનું પહેર્યે શું સુધર્યું રે,
કહાડી નાખો ડાકડમાળ;
છાપાં તીલક ધરી સાધુઓમાં બેસો,
આ લ્યો પહેરો તુળશીની માળ. મીરાં.

તમો પણ જાઓ શીદ સાસરે રે બાઇ,
વૃથા વટાળો શાને દેહ;
મનગમતા મોહનવર સાથે તમો,
સરવ તજીને કરો સ્નેહ. મીરાં.

કહેજો તમારી માતને રે,
વૃદ્ધ થયાં ગોવિંદગુણ ગાયે;

હરિ વિના કોટિ દેવ સેવશો તો પે,
જન્મ મરણ નહી જાએ. મીરાં.

સુણી એમ ઝબુકતી ખીજતી રે બાળા,
આવી બધવની પાસ;
એ ભાઇ ભાભી કહે છે થાઓ વેરાગી સઉ,
મુકી દો રાજ અવાસ. મીરાં.

એવું સુણીને આવ્યો રોષ ગણાને
પ્રેર્યો સેવક મીરાંને અવાસ;
લાવો ખબર 'છે શા રંગમાં રે,
કોણ કોણ બેઠું' છે એની પાસ. મીરાં

અનુચરે આવી એમ કહ્યુ જે,
નથી ત્રીજું માણસ આ વાર;
રાણીજી સાથે કોઇ પુરૂષ બીજો છે,
ઘરમા થઈ રહી છે યે યે કાર મીરા

સુણતામાં રાણો થયો રાતડો રે,
ખેચી ખડગ ધાયો છે તેણીવાર;
આવી જોયુ તો મીરા એકલી રે,
કોઇ આવે ના ધાઇ દીધા દ્વાર મીરાં.

પેઠો મીરાને મેહેલે એકલો રે,
'પ્રભુએ તેને ના દીધુ દરસન;
પુછ્યુ મીરાંને પેલો પુરૂષ કયા છે,
તાહારે લાગ્યુ જેશુ લગન મીરા

કયા છે પુછો શું રાણા રોષમા રે,
તે તો સઘળે વસે છે ભરપૂર,

ધ્યાનમાં જુએ જોગી પ્રેમી પ્રત્યક્ષ દેખે,
રહે છે દુષ્ટ થકી દૂર. મીરાં.
કાહાડી નાખોજી આ કલેશ કપટ સંગે,
નિર્મળ કરો મંન;
પ્રેમ ભક્તિએ પરબ્રહ્મ ભજો તો,
તમને થાય તેહેનાં દરશંન મીરાં.

એવું સુણીને આગ લાગી ઘણેરી,
પણ ભાવ ના આવ્યો રે ભૂપ;
ક્રોધ કરીને શસ્ત્ર વાવરે એહેવે,
દીઠાં મીરાંનાં બે રૂપ. મીરાં.

તો યે મુરખ સમજ્યો નહિ રે,
મન સાથે ન કીધો વિચાર;
બીજું ખડ્ગ એણે ખેંચીયું રે,
ત્યારે હરિએ દેખાડી મીરાં ચાર. મીરાં.

છોભો પડયો પાછો ફર્યો રે,
રાણો આવ્યો પોતાને ઘેર;
વિષનો પ્યાલો મોકલ્યો પીજો,
કહાવ્યું રાણાએ આણી ઝેર. મીરાં.

લીધો મીરાંએ મન મગન થઇને રે,
પ્રભુને દેખાડી કર્યું વિષપાન;
અમૃત સરિખું થઇ ગયું રે,
એને સમર્થ ધણી ભગવાન. મીરાં.

મીરાંબાઈ આવ્યાં વૃંદાવનમાં રે,
પ્રેમે નીરખ્યા શ્રી વ્રજરાય;

શ્રી જમુના પયપાન કર્યું ને કરી
    જીવા ગોસાંઇને શિક્ષાય. મીરાં.

હરિ જન જાણી મીરાં મળવાનું કહાવ્યું,
    તેણે કા'વ્યું ના જોઉં સ્રીનું મુખ;
મીરાં કહે સારૂં થયું સવારૂં મુજને,
    પરપુરૂષ જોએથી દુઃખ. મીરાં.

આજ લગી હું એમ જાણતી જે,
    વ્રજમાં કૃષ્ણ પુરૂષ છે એક;
વૃંદાવન વસી હજી પુરૂષ રહ્યા છો,
    તેમાં ધન્ય તમારો વિવેક. મીરાં.

એવું સુણીને જ્ઞાન પામીઆ રે,
    જીવા ગોસાંઇ મળ્યા છે ધાઇ;
હળી મળીને હરિની વાત કરીને આવ્યાં,
    મેવાડ દેશ મીરાંબાઇ. મીરાં.

કરી તૈયારી ચાલ્યાં દ્વારિકાં › રે,
    પ્રેમે નિરખ્યા શ્રી રણછોડ;
વાસ પુરીને પ્રભુની પાસે રહ્યા સદા,
    પહોચ્યા છે મનના કોડ. મીરાં.

પાછળ પસ્તાવો રાણાને થયો રે,
    ગયું ઉતરી મનનું ઝેર;
મુખે માગે તે આપુ તેહને જે કોઈ,
    લાવે મનાવી મીરાં ઘેર. મીરાં.

ઉપરા ઉપરી તેડાં મોકલ્યાં રે,
    આવીને લાગ્યા સહુ પાય;

માજી પધારો મેવાડમાં વેહેલાં,
। ; રાણાજી તો અન્ન ન ખાય. મીરાં.

જ્યાંલગી તમો રહેશો દ્વારિકાં રે,
(ત્યાંલગી કરૂં અપવાસ;
આગ્રહ દેખી મીરાં વિદાય માગવાને,
આવ્યાં શ્રી પ્રભુજીની પાસ. મીરાં.

હરિએ હકીકત સાંભળીને રે,
હસી આપી હ્રદયા સાથ;
શ્રીકૃષ્ણ સ્વરૂપમાં સમાઇ ગયા રે મીરાં,
જે જે શ્રી દ્વારિકાંનાથ. મીરાં.

ચરિત્ર એ મીરાંબાઇનું રે જે કો,
. શિખે સાંભળે ને ગાય;
પ્રેમભક્તિ તેહેને મળે ને ત્રૂઠે
દયાનો પ્રીતમ વ્રજરાય. મીરાં.

દયારામ

કવિતા પ્રવેશ

भाग ३ जो

૯૧

मारी भरतभूमि

મારી ભરતભૂમિ
રૂપાળી, રઢિયાળી, યશાળી, સુશીલ, પુનિત;
તારાં ચરણ ચૂમી, આનંદે વદું જય જય હરદમ નિત્ય ! ટેક

દુનિયામાં દેશ અનેક જ છે
સૌ સૌમાં કાંક વિશેષ જ છે !—
પણ તું તો અલૌકિક એક જ છે !—
મારી ભરતભૂમિ૰—

શી ફૂળફુપતા સ્થળ સ્થળ સોહે !—
નવરંગી રમણી મનડાં મોહે !—
જાણે વાડી વિશ્વંભરની જ હોએ૰—
મારી ભરતભુમિ૰—

સાચે વિશ્વંભર વા'લી તુ ઝાઝી;
સમૃદ્ધિ સ્વભાવિક બધી સાજી;
તને પ્રભુએ કરી પ્રિય પ્રમુખાજી.—
મારી ભરતભૂમિ૰—

તું તો સત્ત્વગુણી તરત જ વેત્તા,
દેશદેશથી પંડિત જ્યાં વહેતા;
થઇ શિષ્ય મહોત્સાહે રહેતા,
મારી ભરતભૂમિ૦—

એવું નિત્ય પુનિત તવ રજ ચૂમી,
ધન્ય ભાગ્ય નવલનાં તું જન્મભૂમિ
તારી ભક્તિ રગેરગ રહી જ ઘૂમી,
મારી ભરતભૂમિ૦—

'બાળ ગરબાવળી' 'નવલરામ

૮૨

ए भूमि अमारी

(રાગ બિભાસ–તાલ દીપચંદી)

એ ભૂમિ અમારી, મૈયા અમારી,
કોણ અવર કહેશે નિજની ?—
ન દેઉં ઉચરવા. ટેક.

એ સ્વદેશ માટે કો રણ-યજ્ઞે
પ્રાણ આહુતિ દઉં સજનિ,
ન ચાહું ઉમરવા. એ ભૂમિ.

પરાધીન થઇ ટપલા રહેવા
દાઘ પડે શિર શરમ ભરી !
ભાઇ એથી મરવું એ ભૂમિ

ગુલામ કાફર કાયર પદવી,
હિન્દુ કાળા નામે ઠરી !
ભલું એથી મરવું. એ ભૂમિ.

× × ×

છઉં સ્વધર્મરંગી, સ્વકર્મસંગી,
સ્વદેશીજંગી પ્રેમે ભીંન્યા !
હરિ એક જ હૃદયએ. એ ભૂમિ.

'કુંજવિહાર' હ. હ. ધ્રુવ

૯૩

ગુણવંતી ગુજરાત

(મહાડ-ગરબી)

ગુણવંતી ગુજરાત, અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !
નમિયે નમિયે માત ! અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !
મોંઘેરા તુજ મણિમંડપમા આ ઝૂકી રહ્યાં અમ શિશ;
માત મીઠી ! તુજ ચરણ પડીને માગિયે શુભ આશિષ !—
અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

મીઠી મનોહર વાડી આ ત્હારી નંદનવન શી અમોલ,
રસકુલડાં વીણતાં વીણતાં ત્યાં કરિયે નિત્ય કલોલ !—
અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !
સંત મહંત અનંત વીરોની વ્હાલી અમારી માત !
જય જય કરવા ત્હારી જગતમાં અર્પણ કરીએ જાત !—
અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

ઊંડા ઘોર અરણ્ય વિશે કે સુંદર ઉપવન માંય;
દેશ વિદેશ અહોનિશ અંતર એક જ ત્હારી છાંય!—
અમારી ગુણવંતી ગુજરાત!

સરસરિતા રસભર અમિઝરણાં, રત્નાકર ભરપૂર;
પુણ્ય ભૂમિ ફળ ફુલ ઝઝુમી, માત! રમે અમ ઉર—
અમારી ગુણવંતી ગુજરાત!

હિન્દુ, મુસલમિન પારસી સર્વે, માત! અમે તુજ બાળ;
અંગ ઉમંગ ભરી નવરંગે, કરિયે સેવા સહુ કાળ!—
અમારી ગુણવંતી ગુજરાત!

ઉર પ્રભાત સમાં અજવાળી, ટાળી દે અંધાર!
એક સ્વરે સહુ ગગન ગજાવતો કરિયે જયજયકાર!—
અમારી ગુણવંતી ગુજરાત!

નમિયે નમિયે માત! અમારી ગુણવંતી ગુજરાત!

'પ્રકાશિકા' અ. ફ. ખબરદાર

✤

૫૪

इरान

લખાયો જે ભૂમિમાં અવસ્તા ઝંદ,
પૂજાયો જે ભૂમિમાં સૂર્ય બુલંદ;
છુટ્યા જે ભૂમિમાં દેવોના બંદ,
મટ્યા જે ભૂમિમાં હેરેમદી ફંદ.

ફસકઇને પડી તે ભાગીને ભંગ.
વેહના પાણીઓની પ્રથમ સે'તાશ,
જે ભૂમિમાં થઇ તે આજે ખુવાર
ઘુંમતા ગહરેઓના ગોલા તરફ,
અત્યંત ખુશીમાં અચરતી—ચશમ,
પ્રથમ જે ભૂમિમા ઊપર ફેંકઇ,
તેજ આજે પટકઇને પડી નાચાર.
ઇરાન! ઇરાન! હમજાતના વતન!

જલેછ તાહરી જુદાઇમા તન અને મન!
'થયો ક્યાં ગુમ તાહરો દોર ને દમામ?
તમામ' 'ખોઇ થયું તું અંતે નનામ!
...ટેકી તું કેમ રહે જ્યાં કિસમતની ખામ?
કિસમતના' લેખ આગળ આવે શું કામ?
આવે ક્યારે એવો એક જીંદગીમાં દન,
કે લેઉ તાહરી ભૂમિના હેતે દર્શન!

'મારી મઝેહ' — જ. ન. પીટીટ

૯૯

काव्यदेवीने

(ઝુલણા)

ચમકતાં ઝલકતાં ચકિત કરી નાખતાં,
દર્શનો દિવ્ય તુજ અહિ દઇને,
કાવ્યદેવી! અમારો થયો દોષ શો,
રોષથી ક્યાં ભરાઇ જઇને?

માત ગુર્જર રડી, શલ્ય અહિં છે પડી,
તું હવે આપ કંઇ તેજ સારૂં;
ક્યાં ગઇ કાવ્યદેવી છુપાઈજ તું ?
કહે મને કહે મને ગુહ્ય મ્હારૂં !

સપ્તરંગી થયું મેઘનું બાણુ તે,
ધારિયો સેતુ નિર્ભય શું ત્યાં કે ?
મોહી એના ઉપર તુ ચઢીને અરે,
શું છુપાઇ જઈ અન્ય નાકે ?

સરસ આકાશનાં તારલા પુષ્પના,
શું સુવાસે રહી લ્હેર મારે ?
કે રૂડી દિવ્ય ભૂમિ વિષે તું ભમી,
રીઝવે દિવ્યજન કવિત—ક્યારે ?

પશ્ચિમે સૂર્યનું શયનગૃહ શોભિતું,
તુજને શું ઘણુ ઉર ભાવ્યું ?
ને વિમળ ભભકતું એહનું પૂર્વ ગૃહ
હૃદયથી તેં અરે શું હડાવ્યું ?

રસિક લહરીતણો જન્મ છે જે સ્થળે,
એહવા રમ્ય નભમાં ફરે શું ?
તુજ વીણા તણા તંતુને છેડીને,
ત્યાં મધુર ગાન મ્હારૂં કરે શું ?!

ઉગતા સૂર્યની કોર શણુગારીને,
વાદળાં જાય કંઇ રંગ ધરવા;
એ મનોહર નૂતન સ્થાન તું ધારીને,
ત્યાં ગઇ પ્રેમથી મોજ કરવા ?

કે રૂડી રજનીમાં સિન્ધુની છાતીપર
ઇન્દુએ સાંકળી રમ્ય ગુંથી,
તે નિહાળી બહુ મોહ શું પામી ત્યાં,
સરી ગઇ ભેદ લેવા હળુથી ? !

ગાજતો ઉછળતો સિન્ધુ ગંભીર બહુ
હૃદયમાં રત્ન રાખે છુપાવી,
મર્દ એ રત્ન મઢવાજ તુજ મુગટમાં,
શું ગઇ ત્યાંહિ તું ઝંપલાવી ?

કે કયા ધરણીના લલિત ખૂણા વિશે
બેઠી સંતાઇ એકાંત સારૂ ?–
ક્યાં ગઇ કાવ્યદેવી છુપાઇ જ તું ?
કહે મને કહે મને ગુહ્ય ત્હારૂં ?

માત ગુર્જર તજી શીદને ક્યાં ગઇ ?
ક્યાં ગઇ તાહરી મિષ્ટ માયા ?
બંધ કીધો હવે પ્રેમ રે શીદ તુજ ?
ક્યાં ગયા તાહરા કાવ્યજાયા ?

શિથિલ કવિતા પડી, ઉર્મિ રગની ઊડી,
સ્વર વિશે કંપદુઃખ છે વસંતું !
અદલ દર્શન હવે દિવ્ય તુજ આપીને
મુખ ગુર્જરે તણું કર હસંતું !

વિલાસિકા અ. ફ. ખબરદાર

❖

૫૬

તરંગ

(હરિગીતની ચાલ)

તરંગનો શુ રંગ ઉજ્જવલ ! રમ્ય નભમાં શું ઉડે !
અવનિપરનું આ બધું એ મન અલૌકિકતા ભરે !
સ્થાન મુજનું આ રહ્યું, પણ મન ઉડે અવનિ થકી;
અધર રહીને જીવ જાણે વિમાનમાં બેઠા પછી;–

નિહાળતું આ દુઃખજાળો, જગતમાં જે વિસ્તરી,
પણ અવનિ સાંકળ ખેંચતી વિમાન મન ગભરાવતી.
હે પ્રેમ તારૂં વમન આ અવનિ મહીં દીસતું નથી,
સ્વર્ગના ખેચર ખરે તુજ દૃષ્ટિ ઝાંખી નહિ થઈ;–

પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખીને તુજ ભક્ત તુજમાં લીન છે.
અંતઃકરણના ભિન્ન ભિન્ન તુજ ભક્ત સર્વે થાય છે.
દૃષ્ટિએ દીઠો નથી–ને દેખશે નહિ જન કો કદા,
આકાર કેવો, રૂપ ત્હારૂં શૂન્યમય દીસે સદા.

મન તણી ઊર્મિ થકી ઉત્પન્ન થયલો તું દીસે,
બ્રહ્માંડ કલ્પે માનવી ત્યમ જન્મ ત્હારો મગજ છે,
વિચાર એ આકાર કેવા ચિત્ર ચિતરે મગજમાં,
અંતઃકરણ જે તૃષિત હોયે દગ્ધ દુઃખી અવનિમાં,–

અધિક દુઃખો ભોગવે સંસારની ઘટમાળમાં,
કલ્પનાઈ મન ગમે ત્યમ વ્યાધિ લાવે મગજમાં.
શિલ્પકારી ચિત્ર પાડે ચિત્ર તેવું ક્યાં વસે ?
કલ્પનામાં મૂર્તિ કલ્પી જગતમાં ક્યાંથી જડે ?

પ્રેમ બોલે ને બકે યુવાનીનું તોફાન છે,
ઉપચાર કરતાં અધિક દુઃખ તો ઝટ પ્રગટે મન વિષે.

'જયવિજય'

૯૭

रात्रि वर्णन–अने मधुराकाश दर्शन

(શાર્દૂલ વિક્રીડિત છંદ)

હીરાની કણિકા સમાન ઝગકે તાકા ઝગારે અહો !
મોતીનાં લુમખાં બધે લળિ રહ્યાં નક્ષત્રમાળા અહો !
ધોળી શી ઉભરાસમી દુધ તણી આકાશ–ગંગા ખીલે !
વાંકી કોર રૂપેરિ ચંદ્રની કળા જો આસમાની ઝલે ! ! !

શાંતિ, શીતલતા, તથા મધુરના સૌન્દર્ય, શોભા, પ્રભા,
રાત્રિ રાણિ સુહાવિ સાડિ શરીરે દીપાવી આ જ્યોત્સના;
હર્ષે નિર્ખિ ઝલે હલેતિ રમણી બાળા ચકોરી–કુળ !
ગાયે ગાન મીઠું રૂડા હલકથી આનંદમાં ઝુલઝુલ !

આવે શાંત સમે શી ખળખળ વહી, ઝર્ણો નદીઓ, લળી–
સંગીત–ધ્વનિ વિસ્તરે અનિલની લ્હેરો વિલાસે ઢળી !
તારામંડળ સાથ રાસ રચિને બાળા તરંગોજ્જવળા,
શી આદર્શ સમે સરોવર—જળે નાચે શશીની કળા ! ?

'કુંજવિહાર' ઉ. હ. ધ્રુવ

૯૮

सागरनी याचना

સાગર સખે ! મુજ કાનમાં એવું કંઈ તો ગાઃ
જીવ્યું મીઠું લાગે મ્હને, એવું કંઇ તો ગા—સાગર.

વિભુભાવવાહી ગીતડાં, ઘેરા તાનમાં ભેદો ઉંડા;
ગૂઢ અર્થ ના ઉકલી શકે, ઉકલે એવું તો ગા—સાગર.

શાશ્વત રહસ્યો ગર્જતી ઝમકે ત્હારી કરતાલ;
સમજું ન ત્હેના તાલ, કંઇ સમજું એવું તો ગા—સાગર.

સમજું ન તે મુજ દીનતા, તુજ વૈભવો વિસ્તર, સખા !
ન શુણ્યું ત્રિયોકે 'નાથ' કંઈ એવું અહરનિશ ગા—સાગર.

મુજ ઉર તુજપર ઢાળીને હું પોઢી છું ભર રાતઃ
મુજ ઉરમાં અસ્ફુટ કંઇ ભરનો સખે ! તો ગા—સાગર.

મુખડે શું કરચોલી પાડતો? અવગણુ મને, ન વિમાસતોઃ
ગા ગા ચિરસ્થાયી ગાન તુજ, સમજે ય ત્હેને ગા—સાગર.

ત્હારે જગતને બોધવું, પરમાર્થ સત્ત્વ શોધવું:
હું કોણ? ગુરૂ કર્તવ્ય આચરતો સખે ! ભવ્ય ગા—સાગર.

તું તો અમિત ઉદાત્ત રાજે, હું બાલુડી ચંદાઃ
અહો ! મહાભાર રાજવી! તુજ રાજગીત તું ગા—સાગર

તુજ પ્રાણમાં અમી રેડવું, રેડી પછી મ્હારે જવુંઃ
હું આચમીશ, અણુઆચર્યાં કંઇ ગીત ત્હારાં ગા—સાગર.

મેઘ ગાજે, કાલ ગાજે, ગાજે ચૌદે બ્રહ્માંડઃ
પણ તેથી ઉપર પ્રભુત્વર ગાજે, તે ગીત લઇ લઇ ગા—સાગર

જીવ્યું જીત્યું લાગે, મ્હને એવું હવે પ્રિય ! ગા;
સાગર સખે ! મુજ પ્રાણમાં એવું અમુલખ ગા—સાગર.

'કેટલાંક કાવ્યો' ન્હાનાલાલ

❁

૯૯

તુંગભદ્રા *

(ઉપજાતિ)

બીજી નદીઓ દીઠી છે ઘણી મેં
ન તુંગભદ્રા સમી કો નદી છે;
એમાં નથી પાણીનું મ્હોટું પૂર,
ન જાયે એનો રવઘોર દૂર.
દોડે ન એમાં જલસ્રોત વેગે,
તરંગ ઉંચા ન જણાય એકે;
પરંતુ એની દિઠિ એવી મુદ્રા,
કે લાગ્યું 'બીજી નથિ તુંગભદ્રા.'

અનેક એમાં પડી છે શિલાઓ,
જે મધ્ય જાયે જલના પ્રવાહો:
રોકે શિલાઓ જલને ન લેશ,
પામે શિલાઓ જલથી ન કલેશ.

કો કો શિલાને જલ ઘેરી લે છે,
ધિમે ધિમે ગોળ બનાવી દે છે.
કો કો શિલાઓ જલને નચાવે,
ને ઝીણી ઝીણી લહરી કરાવે.

* મદ્રાસ જતાં રેલ્વેના પુલ પરથી જણાયેલા દેખાવ ઉપરથી.

અતિ ભવ્ય મહીધર એ ધનુને,
શું રમાડી રહે ઉરની ઉપરે !
અહિં ભવ્ય વિશે રમણીય રમે;
રચના નિરખી મન તો વિરમે.

ઘન ધુમ્મસમાંહિં લપાઇ કદી,
ગિરિયૂથ ડુબે ઊંડી મૌનનદી;
ઝરણાં તણી 'અંગ' વિભૂતિ ધરે,
ગિરિરાજ તપસ્વિસમા શું કરે !

કદિ મેઘજળે ઊંડું સ્નાન કરે,
ગિરિવૃંદ અલૌકિક ધ્યાન ધરે.
શિખરો પ્રિય મેઘસમૂહ તરે,
હૃદયે પછિ ભાવનદી ઉભરે.

તણભૂમિ અનેક લીલાવરણી,
હસતી નિરખી હસનો તરણી;
પશુવૃંદની તે કંઇ માળ ધરે,
ભરી જે વિવિધા વરણોથી ખરે.

કદિ શુષ્ક સુનાં શિખરો ઉપરે,
રવિરાજ સુવર્ણની વૃષ્ટિ કરે;
ગિરિમંડળ કાન્તિ અપૂર્વ ધરે,
રમણીયપણું વિરલું ઉભરે.

કંઇ રૂપ દીઠાં બહુ એહ પરે,
ન દીઠાં તદપિ બહુ અન્ય અરે !
નિરખું પણ એ કઇ ભાવ બળે,
વણ બિમ્બ મને પ્રતિબિમ્બ પડે.

જન સૃષ્ટિ હવે ઘનનિદ્ર બની,
ગિરિરાજ! ત્હમે સઘળી રજની
રહી જાગ્રત ચાંદનીમાંહિં વસો!
નભતારક શું કરી વાત હસો.
સહુ પ્હેલી ઉઠે હસતી શી ઉષા!
રવિરાજની લાડકવાયી સ્વસા;
મૃદુરંગ ગુલાબી વડે ચિતરે,
ગિરિરાજ તણાં મુખ પ્રેમ ભરે.
પછી વહ્નિભર્યો રવિગોળ કુદે,
ઉંડી જ્યોતિનદી પ્રસરે જ બધે;
ગિરિરાજ! ત્હમે કંઈ ભાવ ભર્યા,
નિરખો સહુ એ વિરલી રચના.
કદિ ગાઢ ભયંકર ગર્જનથી,
ગગડે ઘન વિદ્યુત તર્જનથી;
ચમકાવિ જ વાંકી ચુંકી લીટિયે,
તિમિરે નભ શ્યામળું વીંટી લીયે.
અતિ ભવ્ય ભયંકર ભેદ વિષે
ગિરિરાજ! ત્હમે રમતા જ રસે;—
અતિ અદ્ભુત એવી અનેક છબિ,
હૃદયે મુજ ભાવ વડે જ લખી.
જુજવાં રૂપ આમ બધાં વિલસે,
તદપિ સહુમાં કંઇ એક વસે;
ઉંડુ સત્વ અગમ્ય સુભવ્ય ખરે,
ગુંથી જે સહુ રૂપ જ એક કરે.

“હૃદયવીણા” નરસિંહરાવ

❦

૬૧

गिरनारने चरणे

(વસંતતિલકા)

ઉગ્યું સવાર સુખરૂપ સખી! અમારું,
યાત્રા હજો શુભમુખી અમ ઉર્ધ્વગામી;
માંડી સિંહાસન રવિ ગિરનાર શૃંગે,
યાત્રાળુને કનક અંગુલિથી નિમન્ત્રે.

આકાશમાંથી ઉડુમંડલ સંચર્યું'તું,
આતિથ્ય અર્ઘ્ય રવિ એક જ અર્પતો'તો;
તે લેઇ લેઇ નમણું ઉર નામતું'તું;
લીલાવિમુગ્ધ પડતું લચી દેવપાદે.

પ્રાચી વિશે વિચરતા અમ સર્વદેશે,
જ્યાં તેજનાં ઝરણ કોટિક ફુટતાં'તાં;
જ્યાં ઊડતા અમિત ભાર્ગવના ફુવારા,
આત્મન્ તૃષા છીપવવા લીધ પંથ ત્યાના.

ન્હોતી સીમા ગગનીય રચ્યની બાધા,
ન્હોતી સીમા જગત કે જગબન્ધનોની;
ન્હોતા જ સંકલન તે સ્થલ કાલ કેરાં;
નિઃસીમ એમ વહતા પ્રભુના પ્રવાહે.

લેતા વિરાટ પગલા સખી! વિશ્વ ગોલે,
વર્ષો સહસ્ર કુદતા મૃગલાની ફાળે;
ઉભા પુરાણ તીર, લોચન વર્તમાન;
એવું હતું બલ વિભુ નવપ્રેરણાનું.

હા! કાલરાશિ સરિખા ગિરિ રાજતા તે,
ને એક ભૂતકણ ત્યાં ચરણે પડેલો;

રાજેંદ્ર હો થઇ ગયા સખી! ધર્મગોપ્તા,
તે ગાય વંશ વિધુની ગુણવંત ગાથા.

શું સ્થૂલ સૂક્ષ્મ લહરી નથી એક પૂરે?
શું સ્થૂલ નેત્ર નવ ચેતનમંત્ર વાંચે?
શું સૂક્ષ્મની ન વશી સુન્દરતા સ્થૂલોમાં?
શું સ્થૂલમાં ન ઉભરે ચિર ચેતનત્વ?

જોયું અમે ગિરિકણે, સ્થૂલની શિલામાં,
જોયું અમે ઉંડું ઉંડું, અદ્‌ભુત દીઠું;
તે એક શૈલકણના ઉરમાંહિં જોતાં
ઇતિહાસનાડી લીધ દર્શન ત્યાં પ્રભુનાં.

આદ્યન્ત આ જગત્ જીવનને ભરીને
ઘોરે અઘોર નીર સાગર કાલ કેરો;
ને તે મહા કમલની દલ પાંદડીમાં
મોઘો સખી! પરમ બ્રહ્મપરાગ ઉડે.

મારી છલંગ સખી! સાગર એક કુદ્યા;
નિહાળ્યું ભારત સુમાત્વિક વન્દનીય:
નિહાળી શ્વેત ગિરિમાળની હિમભૂમિ,
ને સાધુ સાધ્વીની દીઠી મહિં ચિત્ર રેખા:

ઓળંગી એ હિમભૂમિ, જલધિની ઝાડી,
આહ્‌લાદિની વિચરતી દીઠી ધર્મધેનુ;
ત્યાં નિરખી સુભગ રાઘવપાદ લંકા,
ને વીરવીરી ગ્રહો મહિં સ્તોત્ર ગાતાં.

સિદ્ધાર્થ દેવ દીધ ભારતી એક વત્સા,
પોષી મહર્ષ સુરનન્દિની ચંદ્રગુપ્તે;

દે ખંડ ખંડ દુઃખ રાજર્ષિ અશોક;
સૌ એક શૈલકણમાં ગૂઢ પ્રાણ ! દીઠું.

ગાલે ઢળે નમણી પાંપણ અર્ધ મીંચી,
ઢોકે પુનઃ પુનઃ પાલવ ઉરદેશ;
સંકોરી કોર સરતી કરવેલડીએ:
તેના નથી રસિક શાસ્ત્રીય ભાષ્યકારો !

દીઠી શિલા મહિંય સાગરની સમૃદ્ધિ,
દીઠો સ્થૂલે મહત્ ચેતન ઓઘ વ્હેતો:
તો શૈલને જડ પછી વદવું સખી ! કાં?
તો શૈલને જડ કહી સખી ! નિન્દવું શું?

જ્યોતિ ઝીલી મહત્‌ભાવ દિનેશ કેરી,
સત્કારી સભર વિશાલ કૃપાની ધારા,
ચાલ્યાં અમે પછી પીતાજ વરેણ્ય ભર્ગ,
આતિથ્ય દેવકુલનું સખી ! યાચવાને.

'કેટલાંક કાવ્યો' ન્હાનાલાલ

❧

૬૨

दिव्य मंदिर तथा लेख

(રોળાવૃત્ત)

માનવરાજે રચ્યાં મન્દિરો કીર્તિ કાજે,
કાળમહોદધિ મહિં કહિં લુપ્ત થયાં આજે;
કરતા કીર્તિસ્તંભ ઉભા અમર નામ કરવા,
સહસા તે ભૂકમ્પ ગણી ક્ષણ જાતા ગરવા;

ન રહે નામ નિશાન, શાનમા રહે રખડતા,
શિલાખંડ થઇ ચૂર્ણ જગોજગ મૃતસમ પડતા.
અચળ કીર્તિને કાજ કોતરી રાખ્યા લેખો,
ઘસાઇ ભૂસ્યા આજ દટાયા ધૂળમાં દેખો

એક અચળ ને ભવ્ય વિશ્વમંદિર આ ભાસે,
અનુપમ ઘુમ્મટ વ્યોમતણો જેનો ચોપાસે
એક પુરુષ મહાન તણી એ કીર્તિ ગાએ--
નિરખી શકે રૂડીપેર અહીં જન કો વિરલા એ.

વિધવિધ લખિયા લેખ દિવ્ય ભાષામાં ભારે,
એક પુરુષ મહાન તણાએ ગુણ ઉચ્ચારે;
અનુપરૂપ એ લેખ દીસે જગ રચના માંહિ.—
નભ પટપર તારકા–લેખ ચળકંતા કયાંહિ.

કહિ કહિ ,સંધ્યા–અભ્ર–રંગના લેખ સુહાતા,
કો ઘડી ઇંદ્રધનુષ્ય–વર્ણના લેખ જણાતા;—
એમ નિરંતર વિવિધ લેખ રચના રહે દીપી,
વાચી શકે કો વિરલ દિવ્ય અદ્‌ભુત'એ લિપિ.

દેશાટન કરી ભવ્ય મંદિરો ભલે ન નિરખું,
ગૂઢ લેખ લિપિ ભેદ ભલે હુ ઉકેલી ન શકું:—
મહાન-મંદિર એક નિરખવા દૃષ્ટિ ચાહું,
દિવ્ય પુરુષના લેખમાંગુ શક્તિ ઉકલવા હું.

'કુસુમમાળા'   નરસિંહરાવ

૬૩

तापी नदीना पूल पर

(સવૈયા.)

સબળ પગોથી તાપી નદીને ચાંપીને ઉભો આ પૂલ,
જે દુખિયા સાવિત્રિ સમ નીચે લંબાઇ પડી છે અનુકૂળ !
ઉર્મિ કંઇ કંઇ ઉરમાં ઉડતી, બડબડ કરતી વ્હેતી જાય,
પણ શાંતિની ધોળી સાડી હમણાં તો ઢાંકે છે કાય !

મનુષ્યની સબળી શક્તિનો પૂલ અહીં આ આપે ભાસ,
એ પૂલની પીઠે ઉભો હું આશ્ચર્યે ભેળુ ઉલ્લાસ;
ઈશલીલા સાથે અહિં કેવી માનવલીલા છે જોડાઇ !
એ મહિમાના સ્તોત્ર ઉચરવા મુજ રસના તલ્પે છે આંહિ.

જડ મતિ ને ઝાંખી ચક્ષુને, ઉભો રહિ અહિં નવ લવ જોય,
નહિં જેની આંખોમાં ઉરમાં, એ પ્રતિબિંબ પડેલું હોય !
તે આ નદીની લહરી જેવો જગમા ધસડાતો અથડાય,
તેને માટે બંધ કીધેલી આ લીલા-પોથી દેખાય !

સાંઝ તણી શોભાનો કેવો શહેરે તો કીધો શણગાર,
એને જોતો હસતો પેલો સૂરજ ઉતરે પશ્ચિમદ્વાર !
ને સજ્જનની મૈત્રી જેવા આ વધતી છાયાની સાથ,
વિધવિધ આકૃતિ દેતો તેને લાડ કરે છે શો રવિનાથ !

નદી જળપર ગાતો અથડાતો શીતળ વાતો વાય સમીર.
ને આ પૂલપર ભેટે મુજને, ભેટે રમણી જેમ અધીર—
પ્રેમે મુજ હૃદયે સળગાવે કૈંક વિચારો કેરી જ્યોત,
જે સંસાર દુઃખોપર ઘડીભર નાખે નિજ માયાળુ ઓથ !

એ પણ ઘડીભર સ્વર્ગતણું સુખ સમિરે આજ ચખાડયું એમ,
મુજ જેવા વળી કૈંક હૃદયપર એન્જ સમિર દાખવતો પ્રેમ;
એવી એની મધુર લપટમાં તો આ પૂલ ઉભો છે શાંત,
ને એની શોભામાં રંગો પૂરે સાંઝતણું એકાંત!
આકાશે રમતાં વાદળ ત્યાં જળમાં તરતાં વાદળ જોય,
એ બેની વચ્ચે રહી એમાં પૂલ પરમ પ્રીતિગુણ પ્રોય!
એ પૂલ જેવો જુઓ આપણું વર્તમાન જીવન કે ભાસ,
ભૂત ભવિષ્યતણાં જીવનની ગુહ્ય કડી છે જેની પાસ!

એહ કડીનો મર્મ સમજવા નભને જોતું, ઉછળે ઉર;
ને નભનું અમીહાસ્ય ઉતરતું મુજ હૃદયે ઠરી આપે નૂર!
એહ પ્રકારે મનુજ જીવનનાં કૈંક રહસ્ય ઉકેલું આજ,
જે આ મ્હારા અલ્પ જીવનનું દોરી જશે અતિ દુર્ઘટ રાજ;

એવી આકાશી શાંતિમાં પૂલ ઉપર પામું ઉલ્લાસ,
જાણે ઘડી આ મુજ માટે ત્યાં નભપરથી મોકલી છે ખાસ,
જે આ સૂર્ય ઉપરથી થઇને સ્વર્ગતણું વેરે છે તેજ,
એમાં આજ અદલ ઇશ્વરની પ્રગટ પિછાન કરું છું રહેજ!

'વિલાસિકા' — અ. ફ. ખબરદાર

❦

૬૪

કબુતર

(શિખરિણી)

સુખે ચાલ્યો જાતો દિવસ સુખમાં ના ગત થશે!
મળ્યા અલ્પાનન્દો મનુજ દિલને તે ખરી જશે!
રહેશે રોવું! તે રૂદન, મનુનું બાન્ધવ ખરૂં;
બધું મ્હાલું બીજું મરણ શરણે જાય વહતું.

હતું મેં પાળ્યું ને કબુતર રહ્યું'તું ધુઘવતું,
ઉછેર્યું'તું પ્રેમે, કનકમય આ પિંજર પૂર્યું;
પહેરાવ્યાં મુક્તાજડિત રૂડલાં ઝાંઝર પગે,
ફરંતું ભોળું તું સુરખ પગ ન્હાના ઠમકતે !

અરેરે ! પૂર્યું કાં ? જડ જનક પ્યારૂં ન તુજને,
સુવર્ણે લોભાયા કૃપણ શઠ એ તો જન અમે;
તને લીલી વ્હાલી ઘટ વનઘટા નીલમ સમી,
ગણે મોતી હીરા વિભવ રચના તુચ્છ સઘળી.

તને બાંધે નાખ્યું ! દિલ મતલબી કાં મુજ થયું ?
અરે ! તોયે ત્હારૂં મુજ પર હતું વ્હાલ અધિકું !
અહો ! ત્હારૂં હૈયું પ્રણય રસ ભીનું પરગજુ,
દુઃખી હું હોઉં તો મન રીઝવવા નૃત્ય કરતું !

તને કેદી કીધું ! હૃદય મમ પ્રેમે ન સળગ્યું !
હતું સ્વચ્છંદી તું, પરવશ કર્યું મેં અહ પ્રભુ !
મનુષ્યો સંહારી સુખદ રતિ બાંધો કુદરતી—
અરે ભોળા પ્રાણી ઉપર ચલવે રાજ્ય જુલમી ?

'કેકારવ' કલાપી

❖

૬૯

एक वेलिने

(મંદાક્રાન્તા)

ધીમે ધીમે કુંપળ કુંપળે પત્ર પત્રે વળીને,
ટીશી ટીશી તરુ વિટપમાં ગૂંથણી કાંઈ ગૂંથે;
મીઠી વેલી ! તુજ વળ દીસે નિત્ય નિત્યે નવીન !
ત્હારૂં હૈયું વધુ વધુ સદા સ્નેહમાં થાય લીન !

ન્હાની ન્હાની તુજ ગતિસમો રાહ આ જીન્દગીનો,
તોફાનો કે ભભક રવની કોઈ દી માત્ર ભાસે;
ત્હારી પાસે ગણુ ગણુ થતા જંતુઓ નિત્ય ગુંજે,
મ્હારી પાસે જગત સઘળું નિત્ય ગુંજ્યા કરે છે.

પર્ણો તાજાં ચડી, ખરી, ચડે એકની એક ડાળે,
ને આશંખે તરૂવર તણો નિત્યનો એક તાર;
ટેકો મ્હારો મુજ હૃદયની એક મૂર્તિ પરે છે,
તે પાસેથી સુખ દુઃખ સદા જાય ચાલ્યાં ઝપાટે.

તું પત્રો ના તુજ કદિ ગણે, હુંય મ્હારાં ગણું ના,
કિન્તુ તેનો કુદરત મહીં કાંઇ છુપો હિસાબ;
ક્યાં? શા માટે? પ્રભુવીણ નકી કોઇ જાણી શક્યું ના,
ઊંડાં કાવ્યો, ફિલસુફી વળી કાંઇ શંકાજ માત્ર.

તુંમાં હુંમાં અરરર! પણ આ કાંઇ જૂદું જ ભાસે,
ત્હારા મ્હારા પગ મહીં દિસે ભિન્નતા એક ઊંડી:
તું ચાલે છે સતત ગતિએ, કૂદતો ચાલતો હું.
ધક્કા મારે કુદરત મને, દોરતી માત્ર તુંને.

હું ચોટું છું મુજ જિગર જ્યાં એક દી શાન્તિ પામે,
નિઃશ્વાસો સૌ જનહૃદયના ભૂતકાલે વિરામે;
નિર્માયો છે તુજ જીવનને એકલો વર્તમાન,
"ઊંચે જાવું" તુજ હૃદયને એટલું માત્ર ભાન.

'કેકારવ'

કલાપી

❖

૬૬
कलापीने संबोधन

સુરતાની વાડીના મીઠા મોરલા!
ઉછળતા શા ઉર સાગર ઉલ્લાસ જો!
નિર્ઝરતી સૌભાગ્ય સુહાગન જ્યોત્સ્નિકાઃ
નયને ઝળકે નમણું નિર્મલ હાસ જો!
સુરતાની વાડીના મીઠા - મોરલા!

આંજે ને અજવાળે આંખડલી સખીઃ
અન્તર ઉપર ઉઘડે આતમ નૂર જો!
"હેત હૈયાનાં વહતી વાજે વાંસળી"!
ઉડે સ્વર આકાશે અન્દર દૂર જો!
સુરતાની વાડીના મીઠા મોરલા!

નન્દનવનના પ્રાસાદોની ટોચથી
મધુરી કેકા આજે શી ઉભરાય જો!
સુરભીઓની સાથે સંસારે સરી,
અન્તર્દ્વારે ગીતા શી અથડાય જો!
સુરતાની વાડીના મીઠા મોરલા!

"તત્ સવિતાનું ભર્ગ વરેણ્યં ધીમહિ!"
ગાયત્રીનો, જૂનો ભેદક મન્ત્ર જો!
આજે અન્ય પ્રકારે આ માથું નમેઃ
નમતો સાથે આતમાનો એ તન્ત્ર જો!
સુરતાની વાડીના મીઠા મોરલા!

કાન્તનો 'પૂર્વાલાપ' — મણિશંકર

૬૭
राजर्षि

(લાવણી)

મ્હેં ચિંતા સર્વે તજી આમને ઠારે,
તો ચિંતા મ્હારી સજી રહે પ્રભુ ભારે;
મ્હેં મુકી વાસના સર્વે અરણ્યે જ્યારે,
તો પુષ્પ વાસના મને વધાવે પ્યારે.

હું છોડીને ઘરબાર થયો વનરાજા,
મ્હેં મૂકી લાજ, તો ધરે સત્ત્વ મુજ માઝા;
તજિ નિરસ અન્ન હું જમું મિષ્ટ ફળ તાજાં,
તજિ કુટિલ વેણુ હું શુણું અનાહત વાજાં.

સંગેમરમરની શિલા સુંવાળી સારી,
નવપલ્લવ-રૂથી ભરી સુપુષ્પ પથારી;
તકિયો ચંપકની લતા તણો શુભકારી,
ત્યાં સિંહાસન હું કરૂં અચલપદ ધારી.

ઘટ ભવ્ય વૃક્ષની ઘટા છટાથી ગ્હે છે,
મુજ ઉપર દિવસ ને રાત છત્ર ધરી રહે છે;
મૃદુ પુષ્પ સ્વાદુ ફળ દઇ મને રીઝવે છે,
ક્ષણ ક્ષણ ચાલવતાં હાથ વારણાં લે છે

કોકિલા મેના પોપટી ચમર ધારે છે,
"કિલ કિલ" બોલી કલ્લોલ લોલ લહકે છે,
પારાવત રસિલો સર્વ હજુરી બને છે,
મુજ અમળ કેફથી મત્ત નિરંતર રહે છે

વળી શીતળ મંદ સુગંધ સમીર વહે છે,
પંખો મુજ ઉપર કરી અદૃષ્ટ રહે છે;

નિર્ઝર ઝર ઝર ઝર કરી મને સેવે છે,
શીતળ ને સ્વાદુ શુદ્ધ સલિલ ધરે છે.
સુંદર અંબરને ધરી રકત વિચરે છે,
શશિ સૂર્ય અહોનિશ મને મશાલ ધરે છે;
રજનીમાં ચાંદીતણું, હેમનું દહાડે,
મુજકાજ બિછાનું કરી પ્રહર્ષ પમાડે.
છે જગકર્તાનો એક આશરો મ્હારે,
તો વેર ઝેર તકરાર મળે ન લગારે;
રહી અષ્ટ સિદ્ધિ નવનિધિ બની મુજ દાસી,
હું અનન્ય હરિનો ભકત રહ્યો વનવાસી.

'સુમનગુચ્છ' — દોલતરામ

૬૮

आशा

આશા એ શબ્દ કેવો મધુર રૂચિર છે હર્ષ આનંદવાળો !
અંધારૂં ખેદ કેરૂં અરૂણ બની બધું આવતાં કહાડનાર;
ઉલ્લાસે ઉડતા છે સુખી હૃદય તણા પક્ષીનો એહ માળો,
આશા છે કલ્પવૃક્ષે કળી કુસુમતણી કામ જે આપનાર.
ભાવો જે છે સહુ હૃદયના રૂપ આશાતણાં તે,
સર્વે ઇચ્છે તરસ છીપવા ચિત્તમાં અંગમાં કે;
હર્ષો સાથે પરમ સુખની 'પ્રેમ' છે ઉષ્ણ આશા,
એ આશા જ્યાં સુખદ બનવા પીગળે તે 'કૃપા' ત્યાં

આશા મીઠી પ્રાપ્તિથી છે વધારે,
આશા સાચો મિત્ર છે દુઃખ વેળા:
માર્ગે આણે લોક ભૂલા પડેલા;
મધ્યાન્હે તે કંડમાં નીર સારે.

આશા મોટાં કામ કરાવે જન પાસે,
રામે બાંધ્યો તે પુલ સીતાતણી આશે:
પાંચાલીની આશથી પાર્થે મચ્છ ચીર્યો,
ઘુમ્યો આશે કીર્તિની સીકંદર વીરો.

આશા ન હોય કશી તો જીવવું નકામું,
સામાં નિશાન વિણનું સહુ તાકવાનું;
આશા નથી, પછી બધાં સુખ કામના શાં?
આશા વિના નૃપતિની સ્થિતિ બદ્દપાથા.

અતિ ગહન નદી છે મોહ તૃષ્ણા તણી એ,
નિજ કવિપદ છોડયું, એમ જેણે કહીને;
ખબર ન હતી તેને—ગાઢ સંબંધ અંગે,
રસમય કવિતાને તે સદા આશ સંગે.

આશાનું મુજ ચિત્તમાં સ્મરણ હું પ્રેમે કરૂં સર્વદા,
તેને આવતી દેખી ધન્ય બનું છું ઉન્મત્ત ઉલ્લાસમાં,
આશાને સહુ રીતથી ખુશી કરૂં કે રહે સમીપે સદા,
તેનો મંગલ હસ્ત શીર્ષ પર હું માગું સુખી રાખવા.

આશાના બહુ તર્ક જ્યાં એવા બાંધું રમ્ય
આવે વિચાર મૃત્યુનો,—આશા સર્વે શૂન્ય!
આશા સર્વે શૂન્ય! નામ સુણતાં મૃત્યુનું,
મૃગ સહુ ભાગે જેમ ગર્જન થાતાં સિંહનું.

શોધી કહાડું વિષાદ, આશા ન દેખું કશામાં,
મૃત્યુતણો શો ત્રાસ, જનતણા હતાશ આ શા?

રમણભાઇ

❦

૬૧

ફુલ વીણ, સખે !

(તોટક)

ફુલ વીણ, સખે ! ફુલ વીણ, સખે !
હજુ તો ફુટતું જ પ્રભાત, સખે !
અહીંનો કલી જે વિકસી રહી છે,
ઘડી બે ઘડીમાં મરતી દિસશે !
સુમહોજ્જ્વલ આ કિરણો રવિનાં,
પ્રસરે હજુ તો નભ ઘુમ્મટમાં.
ન વિલંબ ઘટે;
કંઇ કાલ જતે,
રવિ એ પણ અસ્ત થવા ઢળશે.
નમતાં શિર સૌ કુસુમો કરશે,
પછી ગંધ પરાગ નહિ મળશે !
ફુલ વીણ, સખે ! ફુલ વીણ, સખે !
હજુ તો ફુટતું જ પ્રભાત સખે !
નકી ઉત્તમ અગ્રિમ કાલ, સખે !
ભર યૌવન આ હજુ રક્ત, સખે !
ગતિ કાલની ચોક્કસ ન્હોય, સખે !
ઉતરતી પછી ઓટજ હોય, સખે !
ફુલ વીણ સખે !
તક જાય, સખે !
ઢળતી થઇ તો ઢળતીજ થશે,
રજની મહીં ચંદ્ર ઉગે ન ઉગે.
હજુ દિવસ છે,
ફુલડાં લઇ લે;

'ફરી લે, રમી લે, હસી લે, તું સખે!
મૃગલાં રમતાં,
તરૂઓ લડતાં,
વિહગો ઉડતાં,
કલીએ કલીએ ભમરો ભમતાં;
ઝરણું પ્રતિ હર્ષ ભર્યું કૂદતું,
ઉગતો રવિ જોઈ ન શું હસ તું?
પછી કેમ વિમાસી રહ્યો તું, સખે!
ફુલ વીણ, સખે! ફુલ વીણ, સખે!
હજુ તો ફુટતુંજ પ્રભાત, સખે!

'કેકારવ' કલાપી

૭૦

બોધ

(ગઝલ)

ગુજારે જે શિરે તારે જગતનો નાથ તે સ્હેજે;
ગણ્યું જે પ્યારૂં પ્યારાએ અતિ પ્યારૂં ગણી લેજે.
દુનીઆની જૂઠી વાણી વિશે જો દુઃખ વાસે છે;
જરાએ અંતરે આનંદ ના ઓછો થવા દેજે.
કચેરી માંહિ કાજીનો નથી હિસાબ કોડીનો;
જગત્ કાજી બનીને તું, વહોરી ના પીડા લેજે.
જગતના કાચના યંત્રે ખરી વસ્તુ નહિ ભાસે;
ન સારા કે નઠારાની જરાએ સંગતે રહેજે;
રહેજે શાંતિ સંતોષે સદાએ નિર્મળે ચિત્તે;

દિલે જે દુઃખ કે આનંદ કોઇને નહિં કહેજે.
વસે છે ક્રોધ વૈરી ચિત્તમાં તેને તજી દેજે;
ચડી જાએ ભલાઇની મહાલક્ષ્મી ગણી લેજે.
રહે ઉન્મત્ત સ્વાનંદે, ખરૂ એ સુખ માની લે;
પીએ તો શ્રી પ્રભુના પ્રેમનો પ્યાલો ભરી પીજે.

કટુ વાણી સુણી જો કોઇની વાણી મીઠી કહેજે;
પરાઇ મૂર્ખતા કાજે મુખે ના ઝેર તું લેજે.
અરે પ્રારબ્ધ તો ઘેલું રહે તે દૂર માગે તો;
ન માગે દોડતું આવે, ન વિશ્વાસે કદિ રહેજે.
રહી નિર્મોહી શાંતિથી, રહે એ સુખ મોટું છે;
જગત [illegible] તું [illegible] કેજે.
પ્રભુના નામનાં પુષ્પો પરોવી કાવ્યમાલા તું,
પ્રભુની પ્યારી ગ્રીવામાં પહેરાવી પ્રીતે દેજે.
કવિ રાજા થયો શી છે પછી પીડા તને કાંઇ;
નિજાનંદે હમેશાં બાલ મસ્તીમાં મઝા લેજે.

બાળાશંકર

❦

૭૧

સ્મૃતિ.

(તોટક)

દિન એક ગયો! પછી લાખ ગયા!
શિરમાં પળીયાં પણ આવી ચુક્યાં!
ઉરનું જળીંયું શમીજ જશે!
પણ તે ચટકું ફરી ક્યાં મળશે?

દિન રાત સદાય જળ્યા કરવું;
સહતાં સહતાં પણ કેમ સહું !
સહશું ! રડશું ! જળશું ! મરશું !
સહુ માલિકને રૂચતું કરશું !

કંઇ બાકી રહ્યું ? હરિ ! યાચી લઉં !
ન સુકાવ ભલે જલ નેત્ર તણું !
પણ તે દિનને વિસરાવીશ ના !
સ્મૃતિ તે રહી તો દુઃખ લાખ ભલા !

'કેકારવ' કલાપી

૭૨

एक बालकीना मरण विषे

દિવ્ય લોકની કોકિલા બાળકી ! તું આંહિ,
આવી જીવન-ઉપવન વિષે, ઝટ ઉડી ગઇ ક્યાંહિ ?
ઘન ગિરિમાળ સુવર્ણની જેમાં ત્હારો નિવાસ,
ઉતરી આવી તું ત્યાં થકી મંદભાગ્યની પાસ—દિવ્ય.
નવ જાણ્યો મંદબુદ્ધિ મ્હેં ત્હારો અમૃતાધિકાર,
તે થકી શું તું રિસાઇને ચાલી ગઇ નિજ દ્વાર.—દિવ્ય.
અથવા ઘડી ઘડી સાંભરી ભૂમિ ઉજ્જ્વલ ત્હારી,
કરવા નિરંતર ગાન ત્યાં ચાલી કોયલ મ્હારી !—દિવ્ય
લોક લવે મુજ કોકિલા ! ક્ષુદ્ર પંખિડું હતું
શી હાનિ ? શોક શો ? એ જતાં, છોને નિંદામાં સૂતું—દિવ્ય.
પણ મુજ હૃદયકુંજમાં ઉંડી વશી ગાયાં ત્હેં ગાન,
જે શ્રવણે પડી મ્હેં પીધાં કંઇ અમૃતનાં પાન—દિવ્ય.

એ ઉપકાર એ કોકિલા ! કેમ વીસરે આ વાર ?
એહ સ્મરી નવ ઢાળું શું ઝીણાં આંસુ બે ચાર—દિવ્ય.
અમર ભૂમિને આંગણે દિવ્યગાન ગવાય,
સુણીને તે તુજ મુખપરે મીઠું સ્મિત લ્હેરાય.—દિવ્ય.
તે સ્મિત પાન કરી કરી દિવ્ય ભૂમિ મેં ઝાંખી,
એ ઉપકાર એ બાલુડી! સ્મરણે રહીશ હું રાખી.—દિવ્ય.
આવી દિવ્ય મુજ કોકિલા જતાં ઉડી એકાએક,
કેમ નયનમાં ના સ્ફુરે અમૃતાશ્રુની રેખ ?—દિવ્ય.
અંધારા આ હૃદયકુંજમાં ધ્વનિ દિવ્ય ગભીર,
ઉજ્જવળ તુજ ગાનના હું તો ભાવે ધારીશ ધીર.—દિવ્ય.

'હૃદયવીણા' નરસિંહરાવ

૭૩

धा सुणीए

ધા સુણીએ રે દુખીઆંની વાહાલાં!
બંધુ બનીએ..............
બંધુ બનીએ રે એનાં
બેલી બનીએ............ધ્રુવ.
એકજ જનનીના જાયા, એકજ શિરછત્ર છવાયા,
રંક ભાંડુનાં રખવાળાં બેઉએ. ધા સુણીએ.
બેલડીઆં બાંય બરોબર, રહેવા સરજ્યાં શું સહોદર,
દુઃખે દુખીઆરાં આળા અંતર ચાંપીએ. ધા સુણીએ.
દુખીઆનાં ફેડા બંધન, રચી ઉર આગણ નંદન,
દીનને દ્વારે દયાસાગર રેલીએ. ધા સુણીએ.

દુખીઆનાં દેવ સહાયક, દીનનાં તો સંતન સેવક,
રંકને પગલે પ્રભુલીલા ન્યાળીએ. ધા સુણીએ.
સૈયારી મિજલસ ભરીએ, હૈયાંને હેલે ચડીએ,
વિભુની વ્હાલપનાં રૂડાં જ્યોતિ વંદીએ. ધા સુણીએ.

'લલિતનાં કાવ્યો' લલિત

૭૪

ક્યાં છે મજા ?

(ગઝલ)

ક્યા છે મજા ! ક્યા છે મજા ? કહે તુ મુસાફર ખલ્કના !
દુનિયા મહિં ક્યાં છે મજા ? માની લઉં શામાં મજા ?
છે ક્યાંઇ ખાણુ ખુશાલીની આ ખલ્કને કોઇ ખુણે ?
દેખાડી દે ' જો હોય તો, ખોદી લઉં ત્યાંથી મજા ?
આલમ શુણે ઝ્હેરી ન ગાણું ગાનનું દરિયાતણું !
તે દુઃખ પોતાનું રડે તો માની લઉં શામાં મજા !
રોવે હસે અસ્થિર ભૂત શોધે ન 'શું ક્યાં સત્ય છે !'
દુઃખભાર લઇ મુંગી ફરે ધરતી, લઉં શામાં મજા ?
ત્યાં આસમાને આભલાં જુદાં જુદાં કંઇ ચકચકે,
સમજે ન કો તેથી નિમાસા સૌ ભરે ! શામાં મજા ?
દરિયા મહીં–ધરતી મહીં–ત્યાં આસમાન મહીં ઉડે,
કહે તખ્ત ખુશાલીતણું,–શું કામની પણ તે મજા !
છે ત્યાં ગયાં ભૂત તો હજારો માણવા જ અખૂટ મજા,
માથે લઇ પાછાં ફર્યાં દીઠાં નહિ. તો ક્યાં મજા ?

વર્ષા બિચારી ગર્ભિણી સ્હેતી પ્રસૂતી વેદના,
પછડાય ચીસો પાડતી ને ગર્ભ જળ રૂપે પડે;
થીજાય શિયાળા મહિં સીઝાય ઉનાળા મહિં;
દુનિયાં બધી એમ જ પીડાતી દેખું છું, તો ક્યાં મજા?

ખુબસુરતી આલમતણી હસતી ખીલે જે કારમી
દેખું હું, પણ કરમાય ક્ષણમાં! માનું તો શામાં મજા!
શુણવા કહે, અવલોકવા કો, વાંચવા કોઇ કહે;
હું મ્હાવરો રાખું ઘણો, તેમાં ન આવે પણ મજા!
આલમતણી મેં ચોપડીનાં ફેરવ્યાં પાનાં ઘણાં!
માલિકના ડહાપણ થકી સમજુ થયો, પણ ના મજા!
હું ગાન દુનિયાનું શુણું અવલોકું સારી ખલ્કને!
જાણી લઉં છું ભેદ સઘળો, હોય તેમાં ના મજા!
જીગર વિના તનહા ફરૂં તેથી ન આવે રે! મજા,
આ ઇશ્ક વિણુ રોતું ન માને દીલડું ક્યાંઇ મજા!
ઉડી ગયેલા નૂરથી આંખો ફરૂં જનમંડળે,
ધારી ફકીરી હું પુકારૂં, "નૂર! ઓ મુજ નૂર ક્યાં?"

શુણે ન કો! રડવું જુએ ના મુજ હાલત આલમે!
દેખું જ તેને રડતી હું તો દુનિયામાં ક્યાં છે મજા?
દુનિયાં મહિં ભાઇ! નથી--ક્યાંઇ નથી—કાંઇ મજા?
ગમગીનીનો ભંડાર આ છે,—માનું તો શામાં મજા?
જીંદગી છે જ્યાં સુધી સ્હેવું બધું રે! ત્યાં સુધી,
આ જીંદગી પૂરી થશે તો આવશે ઉંચી મજા!
સ્મરવાં ગયેલાં સ્નેહીને, રડવાં ગયેલાં સ્નેહીને,
બમ્નાશ જીવિત મુજ એ છે! હાલ તો કહો તે મજા!

કહો તે મજા કે દંભ કે મૂર્ખાઇ ડહાપણ જે ગમે,
અવસાન સુધી હૃદય મુજ તેમાં જ માની લે મજા!
અવસાન બાદ ઉડી જતાં અકળિત અગમ્ય જ સ્થાનમાં,
આ ખલ્કમાં નથી ક્યાંઇ એવી કરીશ ત્યાં સાચી મજા!

'લલિતનાં કાવ્યો' લલિત

❀

૭૯

कूर्मावतार अथवा समुद्रमंथन

अने

विष विसर्जन अने सुधापान

(શિખરિણી)

ઘુઘવે છે ચોપાસે બુદબુદવતું ફીણ ઉજળું,
જળે મતું તર્તું ભિન્ન રસિ, રવૈયે નિગળતું!
ન ગાજ્યો ક્ષીરાબ્ધિ ધમ ધમ અરાજે ઘુઘવતો!
ન નેત્રાં વાસુકિ ગરલ વિકસી-મુખ વમતો!

રવૈયો એ શાનો? અધર ઉછળે મંદર ગિરિ!
સમેટી સામગ્રી, વિધિ બધિ પરાણે પુરિ કરી!
ગઇ રિદ્ધિ સિદ્ધિ નિધિ પ્રલયમાં એ ગઇ ગઇ,
નહિં તો હેં! ક્યાંથી સુર અસુરની ગાંઠ પડવી!

અમે મ્હોટા તે શું પકડિ પુછ પાછા પડિ રહું!
મુખી મ્હોડે મોહું! ભલતું! વિષનું વર્ષણ સહું!
ન લક્ષ્મી, ના શક્તિ, પરવશપણું ત્યાં શું ન ખમે,
ન તાળી હૈં વાગે સુરનિય કરે એકથી કયમે!

શું મચ્છો શું કચ્છો, મકર ઝષ તિમિંગળ પડે!
વલોવાયે વારિ ઉછળિ, ઉડિ અન્યોન્ય અથડે!
ન ફાવે, ના આવે સુખ મથનમાં શુંય કરવું?
વરાંસે, વિમાસે! હરિ મદદ દે! કૂર્મ શરણું!!

હજારે હાથે એ પ્રુજત ગિરિ થંભાવિ ધિરવે!
અહા આ શું બોલે? જગત પ્રજળાવે વળિ હવે?
બળ્યું આ સીઝાવું! જતું કંહિંય? કો ઝેર જીરવે?
વિના શંભુ! વાણી અગમ થઇ! પી કંઠ જીરવે!!!

ખમ્યા હા! આઘાતો—જ્વલત વિષ કૈંકયે નહિ વળ્યુ!
હવે ધીરે કાંટે રૂપણું ધન સાંપ્યુંય સઘળું,
પણે કાઢી કોરો ધવળિત દિશા પૂર્વ શું કરે?
રૂપેરી કેં વાંકો વિધુ હર લલાટે જઇ ઠરે?

અહિં ઉર્મિ પ્રસ્થે ધનુષ, કમલા, શંખ મણિ છે,
વરે બીજી વિષ્ણુ! અગર હર રે, કૌસ્તુભ હદે!
તથા પારિજાત દ્રુમ, રમણિ રંભા અપસરા,
લિધાં ઇંદ્રે હાથી અદ્ભુત કળે કામ દુહગા!

અહા! ઝડપે સૂર્યે ઉદધિ હય એ મસ્ત મુખને
રહ્યું ત્યારે છે શું પ્રબળ હરણું આપણું કહો!
ઉઠો ટૂટો લૂંટો દશ રતન જે છેતરી લીધાં!
ઉભા રહો આ શું છે અસુર ન જવા દો! મિહિ સુરા.

વધી મસ્તી પીતા ધસત અહ ધન્વન્તરિ સ્ફુર્યે,
સુધા—કુંભ—પ્રાપ્તિ ત્વરિત દ્રિધિ દૈત્યે બલ ભરે!
વિકાસી મ્હો, આંખો ચકિત, ધ્રુજતી દેહ—લતિકા,
હતા ગંડૂ મૂળ મરકટ—નીમડો જ્યાંહ મદિરા!!

ન સારા સંતાપે પ્રબળ ન દમે દુષ્ટ દનુજો,
ને આર્યો દસ્યુથી વ્યથિત ચિર રે', શ્રેષ્ઠ મનુનો,
સદા જ્યા જાતે છે મતિ વિભવથી મુદિત નયન,
સદા જ્યાં રાજે છે સુજન વન છાયાંકિત ઘન!

(અનુષ્ટુપ છંદ)

ધન્ય એ મોહિની માયા! અમરત્વ પ્રદાયિની
આર્ય–સંપત્તિ–મંદોદી! દુષ્ટ ભેદ વિધાયિની.

'કુંજવિહાર' ઘ૦ ઘ૦ ધ્રુવ

❦

૭૬
સેવી.

—હિંદ દેવીની પોતાના બાળકોને શીખામણ—

(સવૈયા)

૧

રાજકાજ મૂકોની પડતાં, નાખી નજર જ્યાં પુગે નહીં,
દરિયાપારે ગિરિયો પાછળ રાજરમત સંતાઇ રહી,–બાલક મ્હારાં.
શસ્ત્ર અસ્ત્ર ફેંકી દ્યો અળગાં, કર્યો ઘાવ જ્યાં ફૂળે નહીં:
આગ વીજના ગોળા ફાડે પર્વત, તમ કયમ શકો સહી?–બાલક
અને વળી નાકાંઓ ઘેરી જોનબુલ ઉભો હરિરાજ,
ફિકર તમારે રાજકાજ કે શસ્ત્ર અસ્ત્રની શી છે આજ?–બાલક

૨

વેદ પુરાણ મહાવિદ્યાઓ મુકો ઉંચી છાજલીએ હાલ,
કલમ વીણા ને એવી મોહનીમાં પડવાનો નથી આ કાલ.–બાલક
જંગી સચા જગવ્યાપારો તમે ન હજી ખેડી શકશો;
મગજ તમારૂં વિચારશો કે આંખ મીચી ફોકટ મથશો?–બાલક

અને વળી એ વિદ્યાઓ એ કલા અને એ વ્યાપારો;
કાલાતીત, ગમે તે કાલે, શક્તિ છતાં કરવા વારો–બાલક

૩

પેટ પુરૂ મળતુ નથી તમને, બાલ તમારાં સૂકાં તને,
જુવાન ફરતા ઘરડે વદને, સ્ત્રિયો ન જાણે જોબનને.–બાલક
મહારોગ ને દુષ્કાલોએ નવો કેર વળી વર્તાવ્યો,
દિવસ દિવસથી બારીક આવે, કલિયુગ ઘરે ફુલ્યો ફાલ્યો–બાલક
કુદરતને માનવની જોડી એકમેકથી હસે ફુલે,
ચકવા જોડી એજ ખરી છે, વિયોગથી કરમાય ઝુરે,–બાલક

૪

પુરાણુ પૂર્વજ હતા તમારા, વનવાસી કૃષિ કરનારા,
ઢોર ઉપર મમતા ધરનારા, કઠણુ નિયમમાં પળનારા–બાલક
દેશ જીત્યા બહુ રાજ્યો સ્થાપ્યાં, ધર્મ કલા અને વ્યાપાર,
શાસ્ત્ર ફિલસુફી હુન્નર નીતિ, કહો ન શું ઉતર્યા પાર–બાલક
જંગલ ભેદ્યાં, પશુઓ રાની પાળ્યાં, કંઇ કંઇને માર્યાં;
અનાર્ય બહુએ પશુ જેવાને પુનિત સ્પર્શે ઉદ્ધાર્યા–બાલક

૫

નરહૃદયે સુર ને દાનવનાં સૈન્ય ઉભય વસતાં સાથે,
દાનવસૈન્ય હણી સુર પોષી પૌરુષ જ્યોતિ ધરી માથે–બાલક
એહ જ્યોતિના બની ઉપાસક–બોધક ધસ્યા નિડર જગમા,
ખાળી શક્યું નહિ કોઇ એમને–વધાવતા સહુ કો પગલાં !–બાલક
મ્હને મુકાવી પશુ–અનાર્ય–વન–તિમિર–ઘોર અધર્મોથી,
ધસ્યા મુકાવા ખંડ અન્ય, અટક્યા કેવલ જ્યાં પૃથ્વી ખુટી–બાલક

૬

શ્રમિત થયા કંઇ લોહી ઘસાયુ તિમિર જુથ ત્યા આવ્યુ ચ્હડી,
મથ્યા બહુ, અધું એમાડયુ ઉપર આણુ નીજ કરી ખરી–બાલક

પણ એ અર્ધા–આર્ય રજપુતો પુરા આર્ય જ્યાં થયા નહીં,
વળી તિમિરદલ ઉતર્યું ત્યાં તો આભ તુટ્યું, ગઇ જ્યોતિ શમી–બાલક
એહ જ્યોતિ પ્રકટાવો પાછી, એ પૌરુષ વર્તાવો ફરી,
કુદરત પ્રીત ધરી આદરતાં નવીન યુગ ઉગશે જલદી–બાલક

૭

દુકાળ ઉપરાઉપરી આવે છળશો નહીં તેથી જ જરા,
મ્હારાં બાલક, તમ મારે છે મુજ ધાવણના અખુટ ઝરા–બાલક
પણ અક્કલવાળા તે આર્યો, મુજ બાલક તે, તે જ ખરા,
બિન અક્કલવાળા તે મ્હારા અણમાનીતા પુત્ર ઠર્યા–બાલક
સમય વિચારો સમય સુધારો, સમય વિષે સાવધ વર્તો,
'ઉત્તમ ખેતી' સૂત્ર તમારું પુરાણ પાછું ઉરે ધરો–બાલક

૮

નવે ખંડની દેવીઓમાં બ્રહ્માએ હું પ્રથમ ઘડી;
સહુના બચપણની હું સાક્ષી, મુજ બચપણમાં હું જ છડી–બાલક
ભૂતકાળ પૂરો મે દીઠો, ભવિષ્યમાં મુજ નજર તીણી,
માટે કહું છું ચેતો, ચેતો, સાવધ બનો સમય જાણી–બાલક
મોટી તણી સંખ્યાથી, જો જો ફોકટ ગર્વ ન ધરશો બાલ,
મ્હને નવત્સી, પરવત્સોથી, કરશો માં આખર બેહાલ–બાલક

૯

શ્હેરો'ને શ્હેરી રોગો ને કંતાયેલાં શ્હેરી તન,
ટુંકાં જીવન, નિર્બલ કલુષિત, શિથિલ બિચારા શ્હેરી મન–બાલક
શ્હેરી ગરીબી, શ્હેરી સુસ્તી, વ્યર્થ શ્હેર તણી જંજાળ,
શ્હેરી પાપો, શ્હેરી જૂઠાણા, શ્હેર તણા કલહો કંગાળ–બાલક
એ સહુ આવરણોને તોડો એ માયાને પરી કરો,
હિત ને હિતનાં સાધન શાશ્વત, સ્વચ્છ લોચને ઉરે ધરો–બાલક

૧૦

વનો વસાવો, ખેડો ખેતર, રચો વાડીઓ, પશુ પાળો,
ખાતર-બીજ-ઋતુ-ચારા-ધરતીના ભેદ પુરા ન્યાળો-બાલક
નદિયો સાંધો, કૂપો ગાળો, સમુદ્ર વારિ મિષ્ટ કરો,
જલમાં સ્થલ, સ્થલમાં જલ આણો, કુદરતનાથી મૈત્રી કરો-બાલક
નીકો ખોદો, બંધો બાંધો, આગ વીજને રસાયણો,
ખનિજ-સૃષ્ટિ વળી વાયુચક્રને અધીન કરી ખપમાં આણો-બાલક

૧૧

એ વનવાસ વિષે ઉછરતાં દૂધમલ્લ તમારાં બાલ,
નહિ વ્યાઘ્રથી હઠશે પાછાં, નહિ એમને છળશે વ્યાલ-બાલક
ધોધ કુદી એ હસશે સામાં નદીપૂર તરી ઉતરશે,
ખરે બપોરે જોજન ખેતર લણી કણસલાં-ઢગ રચશે-બાલક
જોબનપૂર વિષે એ આર્યો નિરખી જગ વિસ્મિત બનશે,
ભસ્મ થશે કલિયુગ આ દેશે, નવીનયુગ વર્તી રહેશે-બાલક

૧૨

એ ખેતીના વિરામ કાલે, રાતે ઉડુગણુ નીરખતાં,
દિવસે કુદરત લીલા પીનાં, ઢોર જ્યહાં વિચરે ચરતાં-બાલક
વેદ-નીતિ ને કલા-પુરાણો ધર્મ ફિલસુફી વિષે ત્યહાં,
તર્ક-ઘોડલા દોડી રહેશે, ઉપનિષદો અવતરશે હો !-બાલક
ઋષિઓ, દૃષ્ટાઓ, અવતારો, પૌરુષ, જય, આત્મા સ્વાયત્ત,
પ્રકટ થશે એ વનવાસે-હલ એક જ આયુધ ઈશ્વરદત્ત-બાલક

'ભણકાર' બ. ક. ઠાકોર

❦

૭૭

हलदीघाटनुं युद्ध,

अथवा

शूरा बावीश हजार

(હિન્ય ૭૬)

"વીરા! ચાલો ઝટ રણમાં કાઢો તાતી તલવાર!
હર હર હર નાદે ઘુમતા, કરિયે અરિનો સંહાર!
રણધીરા હે રજપુતો, મુજ અંગ તણા શણગાર!
રે ચાલો હલદીઘાટે, શૂરા બાવીશ હજાર!

"વીરા! શું શૌર્ય ગયું છે? શું રજપૂત થશે ગુલામ?
મેવાડ પરાધીન બનશે? શું જશે શિશોદિય નામ?–
નહિ, નહિ, નહિ, રણમાં ચાલો, ઝળકાવો તમ હથિયાર
રે ઘૂમો રાણા સાથે શૂરા બાવીશ હજાર!

"વીરા! તમ આજે રણમાં, વ્હેશે અસ્ખલિત પ્રવાહ:
રજપૂત ગૌરવ હજી પણ છે તે જોશે અકબરશાહ!
રે આજ પ્રતાપ પ્રતાપે, ઘૂમી રહેશે રણમોઝાર,
ને સાથે ઝુઝશે તેના શૂરા બાવીશ હજાર!"

ગર્જન કરી એમ પ્રતાપે ઝોકાવ્યું રણે શરીર
હોંકાર કરી ત્યાં ઉછળ્યા રાઠોડ, શિશોદિય વીર,
ચંદાવત, સંગાવત ને ઝાલા, ચોહાણ, પ્રમાર–
રિપુને હણવાને કુદ્યા શૂરા બાવીશ હજાર!

મોગલ યુવરાજ સલીમ ને અંબરપતિ મહાવીર માન,
સહ સૈન્ય અસંખ્ય જ ઉભા કંઈ સિંધુ તરંગ સમાન!

પણ મૃગટોળામાં કૂદે વનરાજ કરી હોંકાર
ત્યાં કૂદ્યા તેમ પ્રતાપી શૂરા બાવીશ હજાર!

ધડ ધડ ધડ ધાંય ધડાકા કંઇ તોપતણા ચોપાસ,
કડ કડ કડ તૂટી પડતું નીચે આવે આકાશ!
તેને ન જરા ગણકારી, ધરી અંતર શૌર્ય અપાર,
ત્યાં મૃત્યુમુખે હોમાતા શૂરા બાવીશ હજાર!

"આજે નથી, પાછું ફરવું, સમરાંગણ છે અવસાન;
રિપુને હણવું કે મરવું, છે એ જ અમારી લ્હાણ!"
એવું કહી સહુ ઝોકાવી મોગલને મારે માર:
રે રેલ સમા ત્યાં રેલે શૂરા બાવીશ હજાર!

રણવીર પ્રતાપ બધે ત્યાં કરતો ઘુમી નાદ પ્રચંડ,
ખરૂં આજ પ્રકાશીત કીધુ, રણમાં નિજ શૌર્ય અખંડ!
ભેદી અરિહાર ધસ્યો તે ખુદ સલિમ હતો જે ઠાર,
હર હર હર કરતા ગરજ્યા શૂરા બાવીશ હજાર!

આકાશ ધરા ત્યા કંપ્યાં, ડોલ્યાં ચૌદે બ્રહ્માંડ!
રણક્ષેત્રે આરંભાયો શો ભીષણ હત્યાકાંડ!
ઢગના ઢગ વીરો પડતા, નહિ શબનો કાંઇ સુમાર;
લડતા અગણિત મોગલ ને શૂરા બાવીશ હજાર!

માર્યા રક્ષક ને મ્હાવત રાણાએ રાખી ઢંગ
ને સલિમ તણા ગજપર ત્યાં નિજ અશ્વે મારી છલંગ.
પણ ગજ નિજ પતિને લઇને ત્યાંથી નાઠો તે વાર,
રાણા સહ પાછળ દોડ્યા શૂરા બાવીશ હજાર!

"અલ્લા હો અકબર" કરતાં ત્યાં કૂદ્યા મોગલ સર્વ,
નથી ભીરૂ બન્યા હજી કાંઇ નહિ રણમાં બોરો ગર્વ;

ત્યાં ફરી વળી ચોપાસે કીધો પ્રભુનો ઉદ્ધાર,
ને ઘેર્યા રાણા માથે શૂરા બાવીશ હજાર!

પણ વીર્ય અપૂર્વ જ કાંઇ છે પ્રતાપ કેરૂં આજ!
એકલડો સોની વચ્ચે તે ઘૂમી રહ્યો સિંહરાજ!
અર્જુન શું આજે તેનો યશ પામ્યો છે વિસ્તાર;
હા ધન્ય પ્રતાપ! અને તુજ શૂરા બાવીશ હજાર!

એ યુદ્ધ થકી ત્રણ વેળા રજપૂત યોદ્ધા દઇ પ્રાણ,
ઉગારી લાવ્યા બળથી નિજ રાણાને નિર્વાણ;
પણ જોઇ વીરો નિજ પડતા, ફરી ભેદી ધસ્યો અરિહાર
નહિ ગણ્યું હવે નથી સબળા શૂરા બાવીશ હજાર!

અતિ રોષથકી બની ગાંડા ઘેર્યો રાણાને ત્યાંય,
ઝગ ઝગ ઝગ ચપળા જેરી ચમકી અસિયો રણમાંય!
જાણે ન પ્રતાપ હવે કંઇ મોગલથી બચે લગાર,
નથી રહ્યા હવે સહુ તેના શૂરા બાવીશ હજાર!

એ સ્થિતિ રાણાની જોઇ ઝાલાપતિ લઇ નિજ વીર.
મૂકી છત્ર પ્રતાપનું માથે રણમાં દોડ્યો રણધીર!
દિલ્હીશ્વર કેરૂં ઉલટ્યું ત્યાં સૈન્ય અસંખ્ય જ ત્યાર,
રે ટપ ટપ ધરણી ઢળતા શૂરા બાવીશ હજાર!

પણ રિપુને હણતા પ્હોંચ્યા વીર રજપુત રાણા પાસ,
છોડવી મૃત્યુ મુખમાંથી લાવ્યા રજપૂતની આશ!
પણ ઝાલાવીર પડ્યો ત્યાં, નિજ ધર્મ બજાવી સાર,
ને રત્નસહસ્ત્ર ગુમાવ્યા શૂરા બાવીશ હજાર!

ધડ ધડ ધડ થાય ધડાકા ધુંઝ તોપતણા ચોપાસ,
કડ કડ કડ તૂટી પડતું નીચે આવે આકાશ!

એ સૈન્ય અસંખ્ય વિશેથી નીકળ્યા રજપૂત પછી બહાર
નહિ ફર્યા અરે કંઇ સઘળા શૂરા બાવીશ હજાર !

× × ×

રાણાએ તે દિન અંતે છોડયું રણ હુલ્દીઘાટ,
પણ જગતે જોયો તેની શૂરી અસિનો ચળકાટ !
નથી ભારતજન કદિ ભૂલ્યા એ યુદ્ધતણા ભણકાર,
સહુ સ્મરે પ્રતાપ અને તે શૂરા બાવીશ હજાર !
હા ધન્ય વીરા રજપુતો ! છે ધન્ય જ તમ તલવાર !
શું કીર્તિ તમારી જગમાં કદિ કરમાશે પળવાર ?
ઘર ઘર અહિ હરનિશ ગાશે તમ શૌર્યગીતો નર નાર :
રે ધન્ય પ્રતાપ અને એ શૂરા બાવીશ હજાર !

'પ્રકાશિકા'   અ. ફ. ખબરદાર

૭૮

योगीराज

(ઓખાહરણનો ઢાળ)

જોગીરાજ ! ઉભા રહો જરી,
મને વાટ બતાવોની ખરી,
પડી વનમા આ રાત અંધારી,
ભમું એકલો ઘરને વીસારી.
નથી પગલા ઉપડતાં મ્હારાં;
થાકે આવે છે આંખે અંધારા;
પંથ પુરો થતો નથી આજ,
વાધું હું ત્યા વધે વનવાટ !

દીવા જેવું પણે દેખાય,
જવા ત્યાં મુજ મન લલચાય;
ત્યાં તો રહેતા હશે કોઈ સંત,
મ્હારા દુઃખનો આણશે અંત.
જોગીરાજ! એ વાટ બતાવો;
દયા એટલી મુજ પર લાવો.

× × ×

જોગી બોલ્યા બેટા! રખે જાતો,
એણી પાસ રખે લલચાતો;
ત્યાં તો ભૂતનો ભડકો જાણ,
બોલાવે ને કરે પછી હાણ.
ભુખ્યાં તરસ્યાંને આદર આપે,
લુખું સુકું મળે તે જમાડે;
એવી આ છે ગુફા મુજ રંક,
બેટા! તેમાં તું આવ નિશંક.
ફળ ને વણ ખેડેલું ધાન,
શય્યા કાજ કુંળાં ઘાસપાન,
રૂડાં ઝરણનું નિર્મળ પાણી,
સુખ, શાંતિ, ને આનંદ વાણીઃ
એવું અક્ષયપાત્ર છે અહીં
હરિ પ્રત્યક્ષ થાય છે સહી.
બેટા, એવા આશ્રમમાં તું આવ્યો,
ગયો સમજ ચિન્તા તણો વારો.
દુઃખ સંસારનાં નથી સાચાં,
મન માનરનાં એક કાચાં;

મળે કોળીઓ ઉદર ભરામ,
તસુ પૃથ્વી સારે સુવા કાય.
પળવાર છે કરવો સમાસ,
ત્હોય મન ન ઠરે કરી હાશ;
પ્રભુએ તો સરજેલું છે સુખ!
મન મનનું ખોળી લેછે દુઃખ.
નિશાકુસુમ સરે શાંત શાંત,
તેમ જોગી બોલ્યા શબ્દ દાંત.
આગળ પાછળ ચાલ્યા બેય,
ઝાંપો ઉઘાડી પેઠા છેય.
રાત વાધી, વ'હેલા ખેલે'
અન્ય સઉ પડયાં નિદ્રામાં મેળે;
તેવે સમે જાગે જોગીરાજ
ધીમે તાપે કરે સ્વયંપાક.
તપે અંગારા એકાંત શાંત,
રંગ આપનો શાંત પ્રકાશ;
ધીમે ધીમે બળે છે કાષ્ટ,
ધીમો ધીમો બોલે એનો તાપ:
બોલે તેરી ભરાઇ ભીંત માંહ્ય,
દોડે અહીં તહીં ખેલે માર્જાર;
દ્વાર વાગે વાંસળી–સમો વાય,
પ્હોર રાતના ચાલ્યા જાય.
જોગી આ સઉ શાંતિ ઝીલે છે,
શાંત વાતો કરતા ખીલે છે;
ધીમું ધીમું બોલે ને હસાવે,
થાકેલાનો થાક નસાડે.

કથા ગોષ્ઠી કંઇ કંઇ મ્હાડે,
બોધ આપે ને શાંતિ પમાડે
અન્ન મધુરું જમે ને જમાડે
એ પર અતિથિને રૂચિ કરાવે

'સ૦ ચં૦ ભાગ ૪' ગો. મા ત્રિપાઠી

૭૯

काळचक्र

(રોળાવૃત)

મહા નદીનો ઓઘ ધુનવતો ચાલ્યો જાએ,
કાળચક્રનો ત્યાં પડે ચીલો ન જરાએ,
ગગનચુમ્મી ગિરિરાજ ઘડયો કઠણ પથરાએ,
કાળતણું ત્યાં ચક્ર ઘસાઇ ખાંડુ થાએ
ધ્યાન ધરતો ઉંડું પડયો નભ ભણી નિહાળે
સિંધુરાજ ગભીર ઘોષ કરતો કંઇ મ્હાલે,
કાળચક્ર જે ઘુમે ન્હાનુ શું ત્હેની નજરે
હશી મન્દ તે ભણી લગીરે મન તે ન ધરે
ને છેદી ગિરિશીશ ચણે મંદિર મ્હોટાં જે,
નિજ આજ્ઞા—અનુસાર ખેંચી નદિયોને ગાજે,
નાચે સાગર પીઠે, ન જાણી મહિમા ત્હેનો
બેશી કાચલા માંહિ જગત ધણી માનન તે તો,
તે તો માનવરાજ, ઘુમે જે ગર્વે ભરિયો,
લઇ મંદિર નિજ સાથ માથ લઇ નાવ નગરિયો
ચક્ર ફરતાં વાત કાળતણું થાએ ચૂરો,
ને જાણ્યું એ જાય જાય ક્યાં ઉડી શૂરો

'કુસુમમાળા' નરસિંહરાવ

કવિતા પ્રવેશ.

भाग ४ थो.

૮૦

जंन्मान्तरनी विरहिणीनुं पीउ प्रति आर्जव.

એક પનુતી બગલડી જી, તેહચાં પ્રેમ અપાર!
પીઉ પેખહ પાવસિ ચડી જી, સુખ લીઇ મંસાર.
કઇ મઇ મનમથ દૂહવ્યુ જી? કઇ હૂં નિર્ગુણ નારિ?
પીઉ? પરદેસી વીનવઊં જી, આપિ આપ સંભારિ.
દિવસ દોહિલા નીગમું જી, રયણિ ઘણેરી થાઇ
વિરહ વેદના માહરી જી, પીઉ વિણ રહણ ન જાઇ.
જું જલહીણી માછલી જી, જીવઇ નહિ જુગ માહિ,
કંત વિહૂણી કામિની જી, તિમતિમ ખીણી થાઇ.

'કહ્નાનડદે પ્રબંધ' પદ્મનાભ

❦

૮૧

कपिंजलनु विलाप.

(રાગ રામગરી–તાલ જિત)

સર જોઇ અમ્હો ચાલતાં અતિ ઉત્તમ વંન
પશ્ચિમ તટિ ત્યાં સાંભળ્યૂં ઘણૂં નમિત રુદન.

હા હા દૈવ ! એ શું ધરિ ? ધ્રૂજિ છિ અતિગાત્ર
શબ્દનિ સન્મુખ સાંચર્યાં વેગી વહીતિ રાત્ર.

મહા નિશાભણી મનુષ્યનું જેણે નહી સંચાર,
શબ્દ શુણીઇ પડવકુ ! હુઇ આક્રંદ અપાર—હા હા૦

હા હ! હણ્યુ હું બાલિઉ ! હા હા થ્યુ ઉતપાત !
મૂલ છેદાણું માહરાં, કર્યું વજ્રિઘાત !—હા હા૦

શું કરિ છિ. પાપિણ થઇ નિરદિ નિકામ ?
વિપ્ર પ્રતિ શું માંડિઉં ? પિશાચનૂં કામ—હા હા૦

મહાશ્વેતા મહા પાપિણી ! દયા નહિ લગાર
એણિ શું વિશુસાડીઉં તે મારિ તૂં નારિ ?—હા હા૦

ધિંદુ ! દહિછિ શાભણી ? પાપીઆ ચંડાલ !
એક કલંક આગિ અછિ, બીજૂ એહ વિશાલ—હા હા૦

દક્ષિણાનિલ ! ભલૂં કર્યૂં ! સીધું રે તુઝ કાજ !
બ્રાહ્મણનિ તાં બાલતા વાધી રે અતિ લાજ !—હા હા૦

હા હા શ્વેતકેતુ મુનિ ! વાહાલુ તૂહ્મિ પુત્ર
વિધિએ વાહી રાખ્યું નહી તાહારૂં ઘરસુત્ર—હા હા૦

સરસ્વતી વિધવા થઇ સૂનુ થ્યું સુર લોક !
આશ્રય રહિત તે તપ થયૂં સત્ય થ્યું તે ફોક—હા હા૦

મિત્ર ! મુહ્મિ તાં પડખિઇ આવું હું તુઝ માથિ;
વાત કરતાં ચાલિઇ વલગિની બેહુ હાથિ—હા હા૦

ક્ષણું એ રહિ સકું નહીં તુઝવિણ માહ્રા વીર !
નિષ્ઠુર થઇ કાં નીસર્યું મૂહ્મિ મેહેલી ધીર !—હા હા૦

કહિણ એહવું કહીઇ નહીં, જાણી કહુનિ સર્યું !
અંધ બધિર તાં હૂં થયુ, ચાલિ નહીં મુજ ચર્યું—હા હા૦

હિશ સઘળી સૂતી થઇ નિઃફલ જીવ્યું દેહ!
પુંડરીક! મુહિ મહેલીઉ વનમાંહાં દેઇ છેહ!—હા હા૦
ઊઠિ મિત્ર તું માહરા! ઘુનિ પ્રતિ વચંન!
પ્રેમ પૂરવનું કિહાં ગયુ, જે હુતુ સાચુ મંન?—હા હા૦

'કાદમ્બરી' ભાલણ

❀

૮૨

रामनी बाळलीला

રામ રંગે રીઝે એવા કૌશલ્યા કુંવર, લાલા રંગે રીઝે, ટેક.
છમ છમ કરતા છેડા પલળે, પાયે ચાલે ચતુર;
ચાર મળીને ઉઘાડા દોડે, રંગે દશરથ કુંવર—રામ૦
કર ગ્રહીને લાવે કૌશલ્યા, પરસાળે મ્હેલે;
ગોત્રજ ગાનો ઘૃતદીવડો, તે મૂઠીમાં ઘાલે—રામ૦
સુમિત્રા લાવે શેલડી, બાળકને આપે;
કટકા તો કોરાણે ફેંકે, પાળી લઇ ચાવે—રામ૦
ઘૂઘરા ઘસે ને ખડખડ હસે, ત્યારે બોધ કરે માતા;
બાળપણાને બલિહારી, જાય શંકર વિધાતા—રામ૦
ઘૂઘરા ધમકે અતિ ઘણા ચમકે, ને ઉતાવળા ચાલે;
પગ તણી જે કોમળ આગળીઓ, ચશીઆરે ઘાલે—રામ૦
અતિ આકુળિત થઇને રે મૈયા બારણીએ બેસે;
રાય તણા મસ્તાના મેગળ, તેના વચ્ચે જઇ પેસે—રામ૦
અતિ અડપલા કુંવર આપણા, કહો દિન કેમ જાશે;
ભાલણ પ્રભુને પકડી બાંધ્યા, પ્રેમને પાશે.—રામ૦

'રામલીલા' ભાલણ

❀

૮૩

बंसीलीला

(રાગ સામેરી)

મોરલી વાય છે વૃન્દાવનમાં શ્રી ગોપાળ, મોરલી સાંભળવા જઈએ.

ગૌ તૃણ ચરતી રહી, સાંભળે માંડી કાન;
આકાશે ચાલે નહિ, થંભી રહ્યાં વૈમાન.—મોરલી૦

મૃગલાં મીટ માંડી રહ્યાં, વૃક્ષ તણાં ન હાલે પાન;
મોરલી રાગ રંગે સાંભળીને, યોગેશ્વરે મૂકયાં ધ્યાન.—મોરલી૦

ગુણી જન લઇ શકે નહિ, અનેક રાગ રંગ તાન;
મોરલી, રંભા, મેનકા, ઉર્વશી, વિધાતાએ મૂકયાં માન.—મોરલી૦

યમુના જળ હાલે નહિ, સૂર્ય રહ્યો સ્થિર સ્થાન;
મોરલી સુણતાં મોહી રહ્યાં, સાંભળી સુંદર ગાન.—મોરલી૦

'બંસીલીલા' બાલણ

❦

૮૪

एक तुं श्री हरि

અખિલ બ્રહ્માંડમાં, એક તું શ્રી હરિ, જૂજવે રૂપે અનંત ભાસે:
દેહમાં દેવ તું, તેજમાં તત્ત્વ તું, શૂન્યમાં શબ્દ થઇ વેદ વાસે. ટેક.

પવન તું, પાણી તું, ભૂમિ તું ભૂધરા, વૃક્ષ થઇ ફુલી રહ્યો આકાશે;
વિવિધ રચના કરી, અનેક રસ લેવાને, શિવથકી જીવ થયો એજ આશે.

વેદ તો એમ વદે, શ્રુતિ સ્મૃતિ શાખ દે, કનક કુંડલ વિષે ભેદ ન્હોયે,
ઘાટ ઘડિયા પછી, [illegible]

વૃક્ષમાં બીજ તું, બીજમાં વૃક્ષ તું, જોઉં પટંતરો એજ પાસે;
ભણે નરસૈયો, એ મન તણી શોધના, પ્રીત કરૂં પ્રેમથી પ્રગટ થાશે.

નરસિંહ મહેતા

(પદ)

૮૫

ज्यां लगी आतमा तत्व चिन्यो नहि

જ્યાં લગી આતમા તત્ત્વ ચિન્યો નહી, ત્યાં લગી સાધના સર્વ જૂઠી;
માનુષ દેહ તારો, એમ એળે ગયો, માવઠાંની જેમ વૃષ્ટિ વૂઠી–જ્યાં.
શું થયું સ્નાન સેવા ને પૂજા થકી, શું થયું ઘેર રહી દાન દીધે;
શું થયું ધરિ જટા ભસ્મલેપન કરે, શું થયું વાળ લોચન કીધે–જ્યાં.
શું થયું તપ ને તિરથ કીધા થકી, શું થયું માળ ગ્રહી નામ લીધે;
શું થયું તિલક ને તુલસી ધાર્યા થકી, શુ થયું ગંગજલ પાન કીધે–જ્યાં.
શું થયું વેદ વ્યાકરણ વાણી વદે, શું થયું રાગ ને રંગ જાણે;
શું થયું ખટ દર્શન સેવા થકી, શું થયું વરણના ભેદ આણે–જ્યાં.
એ છે પરપંચ સહુ, પેટ ભરવા તણા, આતમારામ પરિબ્રહ્મ ન જોયો;
ભણે નરસૈયો કે, તત્ત્વદર્શન વિના, રત્ન ચિંતામણી જન્મ ખોયો.

નરસિંહ મહેતા

(પદ)

૮૬

देवकोनी कंसने विनवणी

વિનવે દેવકી હો વીરાને વલવલી,
માનને માગે હો, મુખે દશ આંગળી;
હૃદયા ફાટે હો, નયણે જળ ભરે,
સકુમાર કુંવરી હો, કાલુ કાલું ઓચરે;

માનુષી દેહ ધરી હો, વિપત્તિ શી આવડી
કોણ મુકાવે હો, નહિં પિતા માવડી;
ભાઇ તેં ઉછેરી હો, નમાઇ હું રાંકડી,
કેમ સહું રાતી હો, વીરાજીની આંખડી.

મહીએર મ્હારૂં હો, તું મથુરાપતિ,
ઉગ્રસેન કાકા હો, આજ પાસે નથી.
ક્હાં ભોગવશો હો, પાપનો પોટલો,
શિર મ્હારૂં દુઃખે હો, તાણો મા ચોટલો.

માળા મ્હારી તૂટી હો, પડે કર મુદ્રડી,
દેખે અંગ લોકડા હો, ખસી મ્હારી ચુંદડી.
વેણી વિખરાણી હો, કાકીએ શેષ ભરી.
ભલુ થાઓ દેવનું હો, વાણી એરી ઓચરી.

જે પરણાવે હો, તે વધ કેમ કરે.
મીંઢળ નથી છુટયાં હો, ના ગયા સાસરે.
તંબોળ પરણ્યાનો હો, સૂક્યો નથી ' સાવલીગે,
મા મારો છઉં કોડભરી હો, લાગુ તમારે પાવલીયે.

જેહને ઉછેરીયે હો, તેને નવ મારીએ,
ઘણું વેળાવી હો, ઘેર પધારીયે.
ગગનવાણી હો, કો વેરણ મુજ તણી,
સાચું રખે માનો હો, જુઓ હું દુર્બળભણી.

એમ વલવલતી હો, રોતી ગજગામની.
દેવકી રોતાં હો, રોઇ પ્રજા ગામની.
રોયાં વૃદ્ધ જોબન હો, રૂએ બાળક બાપુવાં,
રોયા હય હસ્તી હો, રોયા નગ ઝાડુવાં.

રોયા ગગને દેવતા હો, રોયા વસુદેવપતિ,
પણ નિરદે કંસને હો, દયા નથી આવતી.

'દશમસ્કંધ' **પ્રેમાનંદ**

૮૭

યુદ્ધવર્ણન

(રાગ—સિંધુડાની દેશી અથવા વર્ણું વાઘેશ્વરીશ્રલ)

દરી કીકીઆરી, ધસ્યું સેન સામું,
    ડગે પન્ચ ખડકો નિધિઓટમાં રે,
સુભાલા ધરીને મુખે ગર્ગડીને,
    તડી સેન આવ્યું હડેડાટમાં રે;

સુમાલા ધરી ના, સુસાધૂપણ ના,
    ક્ષમા ગુણ ના જે વહે વાટમાં રે,
સુવાલા હરિશા ઝટોઝટ ધાયા,
    હરિ નાદ ભીમે કર્યો ડાટમા રે;

શું નાલ્યા ગજોએ હરિ પંચ મોટા,
    તડી ગર્જતાં સેન ઉચ્ચાટમાં રે,
વહે ભીમ હે સારથી રાખ્ય ઘોડા,
    મહાભારથીને લજાવુ જ જો રે.

મદે મસ્ત મોટા થઇ શૂર આવે,
    ન જાણે લખાણો તજાવુ જ જો રે.
રહે હોડ દાબી મદેથી ઉચાર્યા,
    યમાનંદ આજે સજાવું જ જો રે:

હદે ઝાળ લાગી ગદા લીધ માગી,
અસૂ રામમાં તો ભજાવું જ જો રે;
ક્રિધો સિંહ શો શબ્દ કે કંપી સેના,
સિધ્યો અર્થ, જાણ્યું અજાણ્યું થયું રે;

કરે સાહી કેશે, ઉડાડે જ ઠેશે,
હરે પ્રાણ પલ્કે ન જાયે સહ્યુ રે.
ધરે બેહુ બાહુ વિચે સો પચાસા,
અરે તેની આશા નિરાશા તદા રે;

ભરી ઉડળે યોધને યોધ મારે,
કરી કીકિયારી ધરી ભૂ ગદા રે.
પદાતિ પળે અસ્ત ને વ્યસ્ત થાતાં,
વદતી ન વાણી અતિ કંપતા રે;

પગે પીસી, કોને કુવાટે સુવાડયા,
રગે આવી ભીમે તજી જંપતા રે.
કદી હાથ કોના વદી વક્ર ખેંચે,
કદી પાય ભાંજે મદી મર્દતા રે;

કદા ઉંડળે આપદાને તજાવે,
કદા લાત ડાટે ગદા ગર્દતા રે.
ભણે આંખ કાઢી હણું શત્રુ ચિત્તા,
બને દીન તોયે વિને ના તજે રે;

ધરી મુંડી હાથે ભરી અંગ ખોસે,
જરીરે દયા શું દરિ રે સજે રે.
સુહસ્તે મરોડેજ મસ્તો બની ત્યાં,
સમસ્તોજ મારે અમસ્તો દમી રે;

ધરા માગ બન્ને કરે ભાગ ભાથી
કરે જાગ શું રાગ માંહે રમી રે.
ન મામા થયા કો ત્રિમાસા મલ્યા ના,
નશામા સુરામા તણા તો રહ્યા રે;

અરેરે ! અરેરે ! દીનો ક્યાં વિડારો,
મુકોજી મુકો બોલ એવા કહ્યા રે.
ન સુણે અસુરારિ જે ભીમ બંકો,
કઠિના જ હાકો મરોડે ઝટે રે;

ન શૂરો જુએ માત્ર પૂરો કરે છે,
ભલે દીનતાથી રડે ના ખટે રે.
જદા એવું ભીમે ધર્યું ધ્યાન માહું,
તદા ત્યા ,સહ એકડા તો મળે રે;

કરી સપ સર્વે પડ્યા તૂટી ગર્વ,
ધરી હાથ ભાલાજ ભોકે વળે રે.
અસિએ વિડારો, ખપૂત્રે છરેથી,
બળેથી ન બ્હીશો ધરો ધ્યાનમા રે;

ફ્રેઓરો જ પાષાણ મુષ્ટિ'ી મારો,
કરે એકલો શુ ન રો' માનમાં રે.
ન નાસંત મુકે ન ત્રાસંત મુકે,
પછે કોણ ચૂકે રણે મોતને રે,

થઇ એકડા માર મારો ભણીને,
ગછે ભીમ જ્યા ત્યાં સહી સોતને રે,
નિહાળ્યુ શુ ભીમે મળ્યુ, સર્વ ટોળે,
ધરી છે તદા ત્યા ગદા હાથમાં રે.

સુજંધા ધ્યોટી ગદાને ફુગોટી,
કરી સિંહ શબ્દે પડયો માથમાં રે.
ગદાથી દબાયા, પગે કો છુંદાયા,
ભયંકર નાદે અમુઝાય છે રે:
સુવેગે ઉડયા કો, કુમોતે મુઆ કો,
મુઆ રે મુઆ અંગ છૂંદાય છે રે.
કિરીટી કને કો યુધિષ્ઠિર આગે,
ભલો શત્રુ આવી પડે પાગમાં રે:
અમોને જીવાડો જીવાડો જ ભાખે,
ન રાખે કદા ભીમ આ જાગમાં રે.
ગયા શર્ણ લેવા, ભીમે કીધ સેવા,
ધરી હાથ ને પાગ ખેંચ્યા બળે રે;
કરો યુદ્ધ હુંથી, પછે સ્હાદ એ સૌ.
વદી એમ જાણે ન ખેંચ્યા કળે રે.
મડાગાંઠ ખાઝી પડી ઝાલતાં જે,
વદે વિધિ તેની દવિ કોવિદા રે;
યુધિષ્ઠિર સોતા ધર્યા પાય ખેંચ્યા,
ગદા મારતા ક્રોધથી જે ઉદારે.
કિરીટી કહે ના કરો કેર કાળો,
શું ભાળો ન ભ્રાતા સમોતા હણો રે:
ધરો ધર્મ ધ્યાને ન મારો નમ્યાને,
પડાની રડે દામણા તો ગણો રે.
વદી એમ પાસે જઇ ભીમ ઝાલ્યો,
ન ખાળ્યો બળે, તેહ ખાળ્યો કળે રે.

'દ્રૌપદીહરણ' પ્રેમાનંદ

❁

૮૮

વાડ થઇને ચીભડાં ગળે

(ચોપાઈ)

વાડ થઈને ચીભડાં ગળે, સોંઘી વસ્તુ કયાંથી મળે ?
ખાણું ખાતું હોય જો અન્ન, તો જીવે નહિ એકે જંન.
નવાણ પીતું હોયે નીર, જીવજંતુ કયમ ધરે શરીર ?
મા મારે પય પીતાં બાળ, સત્યવાદી જો બોલે આળ;

રાજા થઇને લૂંટી લેય, પ્રજા કોણ આગળ જઇ કહેય ?
રામ જપંતા નર્કે જશે, કહો કલ્યાણજ કોનું થશે ?
ગંગા ન્હાતાં પાપી થશે, વદે વચન કેમ સાચાં હશે ?
વાહાર ત્યાંથી આવે ધાડ, તો પછી કયાંની કરશું આડ ?

મેઘ વરસતાં પથ્થર પડે, તેનો વાંક કોને શિર ચડે ?
ધણીને વિખ દે ઘરની નાર, કોણ સાચવે તેણે ઠાર ?
પુષ્પહાર થઇ વળગે સાપ, ત્યાં તે કોણ જાળવશે આપ ?
અમૃત જાણી આપે પીજીએ, વિખ થાય દોષ કેને દીજીએ?

કુંડળ કરડી ખાએ કાન, કોણ આગળ જઇ કરીએ જાણ?
ચંદન જાણી ધરીએ આપ, થાય અગ્નિ તો પૂરણ પાપ.
મોટા જાણી જઇએ શરણ, દે ઘાત તો પામીએ મરણ;
ઘરનો દિવાન ચાડી ખાય; તો તે દુઃખ કોને કહેવાય ?

જો રખનારો ચોરી કરે, તો ભંડાર શી પેરે ભરે ?
છાની ચાપણ લોભે લે, તો શાખ આવી કૃણ દે ?

શામળ

૮૯

खरी भक्तिनां लक्षण

ઉવેખ ન કરે કોયનો આત્મા વિલાસી રહ્યો;
જેને શ્રી ભાગવત ગાયે, ગીતા ઉપનિષદે જેને કહ્યો.
ભાઇ ભક્તિ તે જે એમ જાણે, જાણીને હ્રદયે ધરે;
સ્વામી મારો રહ્યો સઘળે, અહર્નિશ ચિંતન એમ કરે.

ભૂવન ત્રણુમાં રહ્યો પૂરી, પૂર્ણ સ્વયં પરમાતમા;
પોતે તો પિયુજી નિરંતર, પણ ભેદ દેખે ભાતમાં.
મારો રામ રમે છે સર્વ વિશે, એમ હેતે હીસે મન;
હરિ કહે એ સાંભળે હરિ, હરિને સોંપે તન.

નિત્ય રાસ નારાયણુ કેરો, દેખે તે અનંત અપાર;
જયહાં જેવો, ત્યહાં તેવો, નારાયણુ નર નાર.
ગદ્‌ગદ્ કંઠે ગતિ થકે, રોમાંચિત હોયે ગાત્ર;
હર્ષ આંસુ બહુ હેત હ્રદય, પ્રેમ કેરૂં તે પાત્ર.

ખાતો પીતો બોલતો, દેખતો તે સઘળે રામ;
વીંધ્યું મન રહે તેનું, શિથિલ સંસારી કામ.
નવનીત સરખું હ્રદે કોમલ, રહ્યું ન જાયે હેત,
આંખ માંહે અમૃત ભરિયું, હરિ ભક્તિ કેરૂં ક્ષેત્ર

કહે અખો સહુકો સુણો, હરિ લક્ષ લાગો ચિંતને;
મનન તેને ભાવનુ, તે સેવે હરિ ગુરૂ સંતને.

અખો

❦

૯૦

સત્સંગ

સંત જનોનો કરતાં સંગ, સાહમપણું બહુ ઉપજે અંગઃ
સાધુપુરુષની સંગત સાર, મનવૃત્તિ હોય બ્રહ્માકાર.
જ્ઞાતાને સંગે નિર્ધાર, ઉજ્જવળ બુધ હોય વણ પ્રતિકારઃ
લોભ મોહાદિક મળ છે જેહ, ઉજ્જવળને ત્યાં ન છબે તેહ.
શીત તણી વ્યાપત હોય ઘણી, સંગત કીજે વન્હિ તણી;
તો હીમે કંપે નહિ અંગ, એમ કરે સજ્જનનો સંગ.
તજ્ઞ તણો સાંભળ મહિમાય; કીજે સંગ તો શું શું થાય;
ખટ ∙ ધાતુ પારસને મળે, મૂળ રૂપ તેનું નવ ટળે.
હલકે મૂલ હતું જે લોહ કુંદનનો દેખાણો મોહ;
કડણ લોહ જે ભયાનક હતું. તે સર્વાંગે થયું શોભતું.
જેમ પારસ તેમ જ્ઞાતા જન, મુગ્ધમાં તે મુકાવે ચેન;
જીવ ટાળીને સ્વેશિવ કરે, તજ્ઞ પુરૂષ એ મહાતમ ધરે.
જે કરે આપ સરીખા તાત, એ બ્રહ્મવેત્તાની મોટી વાત;
તે માટે કરવો સતસંગ, તો સમજી જા વસ્તુ પ્રસંગ.

અખો

'ગુરૂશિષ્યસંવાદ'

❦

૯૧

ભાષાઅંગ

ભાષાને શું વળગે ભૂર, જે રણમાં જીતે તે શૂર;
સંસ્કૃત બોલે તે શું થયું, કાંઇ પ્રાકૃતમાંથી નાશી ગયું;

બાવનનો સઘળો વિસ્તાર, 'અખા ત્રેપનમો જાણે પાર.
સંસ્કૃત પ્રાકૃત જે વડે ભણે, જેમ કાષ્ટ વિષે રહ્યો ભાયા કણે;
તે છોડયાં બાણો ના'વે અર્થ તેમ પ્રાકૃત વિના સંસ્કૃત તે વ્યર્થ;
બધા દામ વેપારી લખે, અખા વ્યાજ નો'ય છૂટા પખે
હરખે કરખે અનુભવ કશા, આકાશ ઉદરમાં વરતે દશે દિશા;
જ્યારે જેનું રાજ જ જાણ્, ત્યારે માનવી તેની આણ;
જ્ઞાનગગનમાં નોહે દેશ કાળ, એ તો અખા અજાણ્યા બોલે બાળ.

અખો

૯૨

વૈરાગ્ય અંગ

જો ઉપજે તો ભલો વૈરાગ, બીજાં કૃત્યનો ન છબે પાગ;
હેલામાં હરિ પામે વેદ, જો ઉપજે સાચો નિર્વેદ.

જ્યમ કુવ પાછળ ફળ નિદાન, અખા વૈરાગ્ય તે પરમ નિધાન.
વૈરાગ્ય વિના તે ઉપજે ખેદ, મ્હારૂં ત્હારૂં ભેદાભેદ;

એ સત્ય વૈરાગ્ય ગોળીની ખોટ, લાગે તો થાએ લોટપોટ;
જો ભાગે અખા પર કે પાગ, તોય ટગે તે ઉડવા લાગ.

સત્ય વૈરાગ્ય સ્વામીનું હદે, મહાપુરૂષ સર્વે એમ વદે;
જે વૈરાગ્ય દેખાડે કરી, એ તો મન કેરી મસ્કરી;

પલકે પલકે પલટે ઢંગ, એ તો અખા માયાનો રંગ.
સૂરજ તેમ સાચો વૈરાગ્ય, પડતાં ન જુએ જાગ્ય કુજાગ્ય

સહુને તેજ કરે તે સહી, પડછાયો પોતામા નહિ;
જ્યાં ઉપજે સાચો નિર્વેદ, નોહે અખા ત્યાં ભેદાભેદ

અખો

૯૩

तरणा ओथे डुंगर रे

(રાગ કાફી)

તરણા ઓથે ડુંગર રે, ડુંગર કોઇ દેખે નહિ;
અજા જુથ માંહે રે, સમરથ ગાજે સહી—તરણા. ટેક.

સિંહ અજામાં કરે ગર્જના, કસ્તુરીમૃગ રાજંન;
તલને ઓથે જેમ તેલ રહ્યું છે, કાષ્ટમાં હુતાશન;
દધિ ઓથે ધૃતજ રે, વસ્તુ એમ છુપી રહી—તરણા.

કોને કહું ને કોણ સાંભળશે, અગમ ખેલ અપાર;
અગમ કેરી ગમ નહીં રે વાણી ન પહોંચે વિસ્તાર;
એક દેશ એવો રે, બુદ્ધિ થાકી રહે તહીં—તરણા.

મન પવનની ગતિ ન પહોંચે, છે અવિનાશી અખંડ;
રહ્યો અચરાચર ભર્યો બ્રહ્મ પુરણ, જેણે રચ્યા બ્રહ્માંડ:
ઠામ નહિ કો ઠાલો રે, એક અણુમાત્ર ક્યહીં—તરણા.

સદ્‌ગુરૂજીએ કૃપા કરી ત્યારે, આપ થયા રે પ્રકાશ:
શાં શાં દોડી સાધન સાધે, પોતે પોતાની પાસ;
દાસ ધીરો કહે છે રે, જ્યાં જોઉં ત્યાં તુંહી તુંહી—તરણા.

ધીરો

૯૪

अटकबंधीने

અટક બંધીને આળસ નાવે, માથે આવે મર મોત;
બારે મેઘ સત્ય વચને ચાલે, સૂરજ ચંદ્રમા સોત;
નિમ-ધારી નિમ ન મૂકે રે, પૂરા કદી પળ ન ચૂકે રે.

વચને સતો ધરણી આકાશ, વચને દશ દિક્પાળ;
શેષને માથે ધરા થંભી, તો ય વાંકો ન કર્યો વાળ;
પૂરા પુરૂષની રીતિ રે, ગયા જુગ કેટલા વીતિ રે.

મેરૂ ધરૂ સત્ય વચને ઉભા, વચને અગ્નિ ને વારઃ
સાને સમુદ્ર સત્ય વચને ઠેરાણા, મેલે નહિ માઝા લગારઃ
છલકે નહિ સત્યે બંધાણા રે, કૃપાવંત એ કહેવાણા રે.

ઓગણપચાસ વાયુ સત્ય વચને ચાલે, જુઓ મોટાની વાત;
ભોજો ભકત કહે વચન વિના, કેને કાળ લેવા ન જાત;
કંઇના દિયે નાદ ઉતારી રે, રહ્યા છે આજ્ઞાકારી રે.

ભોજો

૯૯

नथी निपजतो प्रेम

(છપ્પો)

નથી નિપજતો પ્રેમ, વાડિમાં પાણી પાતાં,
નથી નિપજતો પ્રેમ, તેલ ચોળ્યાથી નાતાં;
નથી મળતો કાંઇ પ્રેમ, ગાંધી દોશીને હાટેઃ
નથી મળતો કાંઇ પ્રેમ, ખોળતાં વાટે ઘાટે;
નથી મળતો પ્રેમ તપાસતાં, ગુર્જરી ગામોગામની
કહે નરભો પ્રેમ પુરો મળે, કૃપા હોય શ્રી રામની.

નરભેરામ

૯૬

करीने यज्ञ अनेक

(છપ્પા)

કરીને યજ્ઞ અનેક વ્રત વિધિ બહુ પાળે,
વળી આપે ગૌદાન, હાડ હિમાળે ગાળે;
ગીત વેદનાં ગાય, તીર્થ પણ બહુ ફરી આવે,
દધિ દૂધ ઘૃત ખાંડ વિપ્ર પોષે મન ભાવે;
એવાં સુકૃત કીધાં ઘણાં, શું આપું જીભે ગણી;
કહે નરભેરામ એ સર્વથી, જ્ઞાનદાન શિરોમણી.

નરભેરામ

૯૭

नथी मृतिकामां प्रभु

(છપ્પા)

નથી મૃત્તિકાનાં પ્રભુ, નથી પિપળમાં પેઠા,
કનકની મૂર્તિ કરે, નથી ઇશ્વર મહિ બેઠા,
નથી ઘોરોમાં પીર, નથી જૈનોને ડેરે;
અસલ જુવે નહિ કોય, સહુ નકલોને હેરે:
છે રામ નામ અક્ષર અસલ, બીજું નકલ કહેવાય છે,
કહે નરભેરામ ગુરુથકી, પ્રેમે પ્રગટ જ થાય છે;

નરભેરામ

૯૮

नथी निश्चे कोइने

(રાગ—"મોટાનું વચન.")

નથી નિશ્ચે કોઇને નાથ, ક્ષણ પછી શું કરશો;
અતિ અચિંત્ય અતકર્ય ગાથ, શું કરશો હરશો ટેક.

જેહ સમય રાજ્યાભિષેક રઘુપતિ, તે વેગા વન રે;
ચંદ્રહાસનો મૃત્યુકાળ તે વેળા રાજ્યાસન—ક્ષણ.
દેવકી વસુદેવનો કંસ રથ હાંકે, સ્નેહભર્યાં ભાવ્યાં રે;
ગઇ વાત પલટાઇ પલકમાં, કારાગ્રહ પધરાવ્યાં—ક્ષણ.
જતો હતો ઇંદ્રાણી મોહોલે, નહુષ સ્કંધ મુનિ ચઢયો રે;
તત્ક્ષણ શ્રાપ થયો બ્રાહ્મણનો, સર્પ થઇ ભૂમિ પડયો—ક્ષણ.
પરિક્ષિત રાજા જળ માટે સહજે, મુનિ આશ્રમે પેઠો રે;
કુમતિયદૃચ્છા શ્રાપ વિપ્ર, ગ્રહ તજી ગંગા તટ બેઠો—ક્ષણ.
સનકાદિક હરિ દરશણ જાતાં, ભવિષ્ય જયવિજય નડિયો રે.
શાંતથી શ્રાપ થયો હરિ પાર્ષદ અસુર થઇ ક્ષિતિ પડયા—ક્ષણ.
જનક ભૂપ મુનિ વસિષ્ઠ બંને, જ્ઞાની શિરોમણી કહાવે રે,
સહજ વાતમાં શ્રાપ પરસ્પર, હારદ હદે ન આવે—ક્ષણ.
ક્લેશ અચિંત્યો દેવસભામાં, દક્ષ સદાશિવ સુણિયો રે:
ભાળ જાણવા હરિ તમે વિભુ એક, બીજો નથી કોઇ બનિયો.
અતિ દુઃખિયા સુખિયા હોય પળમાં, અતિ સુખિયા હોય દુખિયા રે;
નિજ ગતિ અકળ કળ્યામાં નાવે, ઇચ્છું કરો પ્રભુ સુખિયા—ક્ષણ.
દયા. પ્રીતમજી અટપટિ લીલા, કશું બને નહિ કહેતા રે;
રાખો તેમ રહિ પાડો તે સહી, ડહાપણ મુન્યજ ગ્રેહતાં—ક્ષણ.

દયારામ

९९

मनजी मुसाफर

મનજી મુસાફર રે, ચાલો નિજ દેશ ભણી;
મુલક ઘણા જોયા રે, મુસાફરી થઇ છે ઘણી. ટેક.
સ્વપુર જવાનો પંથ આવ્યો છે, રખે ભૂલતા ભાઇ;
ફરી આ મારગ મળશે નહિ, એહવી છે અવળાઇ;
સમજીને ચાલો સીધા રે, ના જાશો ડાબા કે જમણી. મન
વચ્ચે ફાંશીઆ વાટે મારવાને, બેઠા છે, ચાર;
માટે વળાવા રાખો બે ત્રણેક, ત્યારે તેનો નહિ ભાર;
મળ્યો છે એક ભેદી રે, કહેલી ગતિ સહુ તે તણી. મન
હાવા માલ વોહોરો તો, વોહોરો શેઠના નામનો,
થાય ના કયહું અટકાવ;
આપણો ' કરતાં જોખમ આવે, ડાવે ધણીનો દાવ;
એટલા સારૂ રે, ના થાવું વોહોરતના ધણી.
જો જો જુગ થકી જાવું છે, કરજો સંભાળીને કામ;
દાસ દયાને એમ કહે છે હવાં જઇએ પોતાને ગામ;
સુઝે છે હાવાં એવુ રે, અવધ થઇ છે આપણી. મન

દયારામ

१००

जे कोइ प्रेम अंश अवतरे

જે કોઇ પ્રેમ અંશ અવતરે, પ્રેમરસ તેના ઉરમાં ઠરે—ટેક.
સિંહણ કેરૂ દુધ હોય તે સિંહણ સુતને ઝરે;
કનકપાત્ર પાખે સહુ ધાતુ, ફોડીને નિસરે.—પ્રેમરસ

સકરખોરનું સાકર જીવન, ખરના પ્રાણ જ હરે;
ક્ષાર સિંધુનું માછલડું જ્યમ, મીઠા જળમાં મરે.—પ્રેમરસ

સોમવેલી રસપાન શુદ્ધ જે, બ્રાહ્મણ હોય તે કરે;
પગરવંશીને વમન કરાવે, વેદ વાણી ઉચ્ચરે.—પ્રેમરસ

ઉતમ વસ્તુ અધિકાર વિના મળે, તદપિ અર્થ ના સરે;
મત્સ્યભોગિ બગલો મુક્તાફળ, દેખી ચંચુ ના ભરે.—પ્રેમરસ

એમ કોટિ સાધને પ્રેમ વિના પુરુષોત્તમ પુંઠ ન ફરે;
દયા પ્રીતમ શ્રી ગોવરધનધર, પ્રેમભક્તિયે વરે.—પ્રેમરસ

દયારામ

૧૦૧

संतों आवो अमारडा देशमां जो

સંતો આવો અમારડા દેશમાં જો;
શાને ભટકો છો ફોગટિયા વેશમાં જો—સંતો

જ્યાં શોક રોગ મૃત્યુનો ભય 'નહિં' કદા જો;
બ્રહ્માનંદ સુખ વરતી રહ્યું સર્વદા જો—સંતો.

કાયા ક્લેશ દોડ ધૂપ ન કરવો પડે જો;
જ્યાં જોઇએ ત્યાં સ્વામી સનમુખ જડે જો—સંતો

બાધા વિશ્વમાં વિરાજે નાથ અમ તણો જો;
રક્ષા કરવા નિજ જનની ચંચળ ઘણો જો—સંતો.

જેની બ્રહ્માદિક દેવતા આશા કરે જો;
કામ ક્રોધ ચોર દૂર નાશ કરે જો—સંતો

એ છે સદા ચૌદ લોક વિષે જાગતો જો,
જાણ્યા પછી કદી થાય નહિ અણછજો જો—સંતો

મહા વ્રત તપ યજ્ઞ આદરે જો;
તેથી નાયજી કપુષ કદી નવ કરે જો—સંતો
સત્ય ધ્યાનથી જણાવે નિજ રૂપને જો;
વણ ધ્યાન ન જણાવે મોટા ભૂપને જો—સંતો
એવા દેશમાં જો આવ્યાની આશા કરો જો;
સદ્‌ગુરુજી શીશ ચરણે ધરો જો—સંતો
ગુરૂ વચનેથી સાધન આદરો જો;
એ તો સદ્ય નિજ દેશ પમાડે ખરો જો—સંત
સચ્ચિદાનંદ બ્રહ્મ ધ્યાન પામશો જો;
તેથી જનમ મરણ ,ભય વામશો જો—સંતો

મનોહર સ્વામી

૧૦૨

मेह्जेठवा अने उजली

ઘોડા ધુમલીના, બીજે બધાયે નહિ,
સાસતા પાડો સગા, આવી આભપરાના ધણી.
સોરઠ સાઠો ન સોરીએ, જુના ન તોડિએ નેહ,
આભપરેથી આવી ઉજળી, હાથ ઝાલે તું મેહ.
પરદેશુંની પીડ જેઠવા તે જાણી નહિં,
તાકી રાખેલ તીર, ભાથે રહ્યા ભાણુનાં.
બરડે બાથ ભરી, આંગણુ અમે લઇ રોપીઓ,
ફુલના ફાંટ ભરી, તેં જોરવ્યાં નહિ જેઠવા.
નાણે દાણા ન જડે, નારી છાંડે નેહ,
કાં વીજળીએ વસુભીઓ, કાં માંદો પડયો મેહ.

નમીઉં હતીઉં નકાર, તેદી બોલાવતો બરડાના ધણી
જાંગે ભાગ્યાં જોર, ત્યારે જાતાં કરે જેઠવા.

માણી લેને મેહ, અમને માન મેલાવીઆં,
સોનાની સગાં ઝાંગું ન હોય જેઠવા.
અંગમાં અંગારા રગ રગે રાણા ઘણા,
મારી દેહને દેને ટાઢ વરસી વીણુના ધણી.

છાણે વીંછી ચઢાવીઓ ચક્કર મારે તેહ,
બરડાનાં બીલાં હેઠ માગી લીધેલ મેં તને.
ફરતું આને ફુલ, તેને માળી મળે નહિં.
માખી શું જાણે મૂલ, ભ્રમર પંખી ભાણુના.

ઉનાળાનાં અમે, લુએ લેવાણું,
તરસે તલવલીયે, જલપે વાલો જેઠવો.
વણુસગે વણુ સાગવે વણુ નાતરીએ નેહ,
વણુ માવતેરે જીવીએ (પણુ) તું વણુ મરીએ મેહ.

'લૌકિક દુહા'

૧૦૩

राणकदेवीनो विलाप

(દુહા)

તરવરીઆ તોખાર, હૈયું ન ફાટયું હંસલા,
જાતાં રા'ખેંગાર, ગામતરાં ગુજરાતનાં.
કાં ટઉકે ગરજ ૭ મોર, ગોખે ગરૂવાને ચઢી,
કાળજ કાપી કોર, પીંજર દાઝયો પાણીએ.

ગરવો ગઢ ગીરનાર, વાદળથી વાતું કરે,
જાતાં રા'ખેંગાર ખરેંડી ખાંગો નવ થયો.
મ પડ મારા આધાર, ચોસર્ઠાં કોણ ચડાવશે,
ગયા ચડાવનહાર, જીવતાં જાતર ભાળશે.
સ્વામી ઉઠો સૈન્ય, લઇ ખડગ ધરો ખેંગાર,
છત્રપતિએ છાઇઓ, ગરવો ગઢ ગીરનાર.
વાયે ફરકે મુછડી, રયણ ઝળકે દાંત,
જુઓ પટોળાંવાળીઓ, લોમડીરાણીનો કંથ.
માણેરા મ રોય, મ કર આંખો રાતીઓ,
કુળમાં લાગે ખોય, મરતાં મા ન સંભારીએ.
પાવળુંને પરડતે, કહો તો કુવા ભરાવીએ,
માણેરા મરતે, શરીરમાં સરણાં વહે.
સારું શહેર વઢવાણ, ભાગોળે ભોગાવો વહે,
ભોગવતો ખેંગાર રાણ, ભોગવજો ભોગાવા ધણી.

'લૌકિક દુહા'

૧૦૪

નીતિ તુંવી

(૫૬)

નીતિ તુંબી ભવસિંધુને તરાવે
તુફાની તરંગમાંથિ,
વાયુ ભયકારમાંથિ,
ધારવાળા ખડકમાંથિ,

ક્ષેમ તીરે લાવે લાવે,—તે તરાવે—નીતિ ટેક
વિંટળાઇ વળી લાલચો ચોપાસે,
નથી ધૈર્ય અને સત્યનું બળ પાસે;
અરે રહેવું બંધાઇ જમપાશે;
પ્રભુ! પ્રેરતુ ઉપાય, લાગુ પાય, હે જગરાય,
તું સમરાય, સુખડું થાય, મનની લાય,
બહુ બહુ હાય, સહુ સમાય,
સંકટો ના'વ ના'વે—તે તરાવે—નીતિ.
આશા લોભ આદિ આધિ ફિકર મ્હોટી,
કરે તાવ વ્યાધિ શરીરતણી સોટી;
બીજી અડચણો ઉપાધિ પીડ મોટી;
અરે દુખડાં ના ગણાય, ના જણાય, પણ હણાય,
ગુણ ગણાય; ઝર તણાય, હરિ ભણાય, સુખ અણાય,
ખરું સત ભાવે ભાવે—તે તરાવે—નીતિ.

નર્મદાશંકર

૧૦૯

डगलुं भर्युं के

ડગલું ભર્યું કે ના હઠવું ના હઠવું;
વેણ કહાડ્યું કે ના ફરવું ના ફરવું; ટેક.
સમજીને તો પગલું મુકવું, મુકીને ના બ્હીવું;
જવાય જો નહિં આગળ તોપે, ફરી ન પાછું જોવું.—ડ૦ વેણ
સંકટ મ્હોટું આવી પડતે, મ્હોડું ન કરવું ફ્હીકું;
કદી કદી ખુબ લડવું, પણ ના કરવું ફરવા ઝીણું—ડ૦ વેણ

જ્યાં ઊભા ત્યાં ચોટી રહીને, વચન લેવું સબળું;
આભ પડો કે પૃથ્વી ફાટો, તોય ન કરીયે નબળું—ડ૦ વેણુ
ફતેહ કરીને આગળ વધશું, અથવા અહિંઆ ગરશું:
પણ લીધેલું તે પાળીશું, રે વજ્જરનું કગ્થું—ડ૦ વેણુ
તજી હામ ને કામ મૂકવા, પૂણ્યા જે કો ખોળે;
ધિક્ક કાયર તે અપજશ રૂપી, ખાળકુંડીમાં બોળે—ડ૦ વેણુ
ન્હાસી જાતાં હસે શત્રુઓ, સાથી ફિટ કહિ કહાડે:
બ્હીકણ બાયલા નામર્દ એ, નામ મળે ઉપાડે—ડ૦ વેણુ
પોતાનો પસ્તાવો થાયે, જખ મારી રે ભારે:
મુવા નહિ કાં કરી પરાક્રમ, રણે ઉડાવ્યું જ્યારે—ડ૦ વેણુ.
શૂરવીર તે જશનો લોભી, હિંમત મદિરા પીવે:
ઉમંગથી ને ધગી વધે વા, ખૂબ ટકાવી રાખે—ડ૦ વેણુ.
ભણી ગણી જન પુખ્ત વિચારે પાયો નાંખે મજબૂત;
કો કાળે પણ જશ મોટો લે, નર્મદ કેરૂં સાબૂત.—ડ૦ વેણુ

નર્મદાશંકર

१०६
रणगीत

ધસો સૌ ધસો ઝપટ રણમાં!
વસો નહિ અંતર કાયરતા!
ઘૂમો રણજંગ ખૂબ ઘૂમો!
શત્રુદળ કંઠ ખડગ ચૂમો!
લહો લ્હાવો કરી કેસરીયાં!
ફરિ ફરિ એ દિન હોય કયહાં?

દેશ નિજ કાજ દેહ ધરવી!
કીર્તિ અપ્સરા અમર વરવી!

તીક્ષ્ણ શરકુસુમ સુવરસાવો
લોહીએ રંગ જ ઉડાવો!

જુદ્ધ હિંડોળે મ્હાલ ઝૂલો!
ફાગ એ અથાગમાં ડૂલો!

અહા આનન્દ વીરરસ જ્યહાં!
મોત ડર દુઃખ જ ફરે ક્યહાં!

ચલો ઝટ ભેરા ભ્હડકૈયા!
રમે રણ નર્તન તતથૈયા!

('આર્યકીર્તિ') ૮૦ ૯૦ ફુ૧

૧૦૭

स्विस वनस्पति दर्शन

(ચમરથ)

વનસ્પતિ શું વનમાં ખુલી રહી!
વનસ્પતિ માતૃભૂમિ ચુમી રહી!
ગિરિ તણે શૃંગ સુધી જ્યાં કહીં!
ઝુકે નાગાં નદી કે ઝપેટની!

પીળાશથી સોનું કહીં ઝળવતી
લીલાશ પાનાં મણિને મુઝાવતી!
ન પેરી ના સામગ્રી કરી જેવી છે
વિવિધ રંગી રચના ન થોડી છે!

ઘટાથી ધાડીથી કંઇ ધુંચાય છે,
ઘટાથી કું છાછરી એ છવાય છે;
સટા ઉંચીથી કંઇ સિંહયાળ શી
ટટાર વૃક્ષે શી લટાળી ગ્હી હસી!

કંઇ કરે વાતડી આભલાં થકી
રચીંદુ દૃષ્ટિ જહિં ફેંકી રે' ટકી;
દિને નિશે સાંજ સવાર એકતા
હસાવી પુષ્પો ઝઝળાવીને લતા!

કંઇ થકી દ્રાક્ષના ફળે નમી
ચઇ સુવેલી પુલથી હસંતી એ;
અનાજનું રૂપ ધરી તૃણાંકુરે
સુવૃક્ષ દેહે દીપતી શી એ સ્ફુરે!

સુધન્ય ભુમિ સ્વિત્સ આ લડાવની,
કિશોરી દેવિ રસિલી રમાડતી;
સુગુર્જરી ભૂમિની બ્હેની તું હસે,
સદા સ્વતંત્રતા તું! હું ભુમિ એ હિસે.

'યુરોપયાત્રા, પ્રવાસપુષ્પાંજલિ' ઉ૦ ઉ૦ ધ્રુવ

❧

१०८

विदायगोरी

(૫૬)

સાથે આવો તો સગપણ જાણીએ હો જી—એ ધૂન
અમે વહાણે ચઢ્યા પ્રેમાનંદને, કરી જગત બધાને જુહાર રે,
હોડી માછીડા વહેલી હંકારજે—સાથે.

નમું જ્ઞાન વેદાન્ત વિચારને, જેણે માયા વિટંબના વેરતાં રે,
આપ્યાં ખીલા ને પાટીઆં વહાણનાં—સાથે.

આવો દેવ નમું તમને નમી, તમે ખેલ રમાડી રંજાડી રે,
ધ્રૂડી હોડીને સાંધા પૂરીઆ—સાથે.

ગુરૂ શંકરને નમું પ્રેમથી, જેણે રેણુ અણુ ને બ્રહ્માંડથી રે,
આપ્યાં ઘડીને માછીડા આ વહાણમાં—સાથે.

માડી તમને નમન પે'લાં સર્વથી, ફેડી જાતને કીધાં જતન રે,
દીધો ,અનુભવ પ્રેમ સુકાનનો—સાથે.

નમું ભૂર ભુવર સાતે લોકને, જેણે વિધવિધ દાખવી રંગ રે,
હોડી હાંકવા દરિયો ભર્યો ભલો—સાથે.

નમન પ્રથમ ગુરુ પિતા પ્રેમથી, જેણે બુદ્ધિનું આપી દાન રે,
દરિયો ઝેરનો અમૃતથી ભર્યો—સાથે.

નમું કામ્યતરંગ વિનોદને, કરી સુખ દુઃખમાં પૂરો ભાગ રે,
મીઠી રમતમાં આપ્યા આ દામમાં—સાથે.

નમું નમી નમી હું ઐશ્વરાઇને, જેણે.રમત રમાડી અનુપ રે,
દીધાં મુકી આ આનંદ રેલમાં—સાથે.

પહોંચે નમન બહુ બહુ શત્રુને; જેણે નિત્ય નિત્ય પૂર્ણ પ્રહારથી રે,
ખોદ્યો અભિમાન ખડક આ માર્ગનો—સાથે.

નમું દેશ વિદેશ વિશેષને, નમું હિન્દુ મુસલમાન રે,
જેણે શત્રુના દોરા વણ્યા સામટા—સાથે.

જાઓ પાછા નમું નમું પ્રેમથી, તમે નિર્ભય નામ નિશાન રે,
હસે ધરજો સદા ઉંચે અમતણું—સાથે.

આજે નમું હું નમું ગુરુ સર્વને, જુદાં નામ ને રૂપ તમામ રે,
ભર્યો પવન અભેદ આ શઢ વિષે—સાથે.

નમું માછીડા હોડી હંકારી લે, ભલે ભાગી હોડી ડુબ્યાં સર્વ રે,
ડુબ્યાં દરિયો ને હોડી કહેનારમાં—મારે.

'આત્મનિમજ્જન' મણિલાલ

૧૦૯

अमर आशा

(ગઝલ.)

કંઇ લાખો નિરાશામાં અમર આશા છુપાઇ છે!
ખફા ખંજર સનમનામાં રહમ ઉંડી લપાઇ છે!—કંઇ૦

જુદાઇ જીંદગીભરની કરી રો રો બધી કાઢી,
રહી ગઇ વસ્લની આશા, અગર ગરદન કપાઇ છે—કંઇ૦

ઘડી ના વસ્લની આવી, સનમ પણ છેતરી ચાલી,
હજારો રાત વાતોમાં, ગુમાવી એ કમાઇ છે—કંઇ૦

ઝખમ દુનિયા ઝમાનોના, મુસીબત બેવફા ખંજર,
કતલમાં એ કદમબોસી, ઉપર કયામત ખુદાઇ છે—કંઇ૦

શમા પર જાય પરવાના, મરે શીરીં ઉપર ફરહાદ,
અગમ ગમની ખરાબીમાં, મઝેદારી લુંટાઇ છે—કંઇ૦

ફના કરવું ફના થાવું, ફનામાં શાહ શમાઇ છે,
મરીને જીવવાનો મંત્ર, દિલબરની દુહાઇ છે—કંઇ૦

ઝહરનું નામ લે શોધી, તુરત પી લે ખુશીથી તું,
સનમના હાથની છેલી હકીકતની રફાઇ છે—કંઇ૦

સદા દિલના તડપવામાં, સનમની રાહ રોશન છે,
તડપતે તૂટતાં અંદર, ખડી માશુક સાંઇ છે—કંઇ૦

ચમનમાં આવીને ઉભો, ગુલો પર આફરીં થઈ તું,
ગુલોના ખારથી બચતાં બદનગુલને નવાઈ છે—કંઇ૦

હજારો ઓલિયા મુરશિદ ગયા માશકમાં ડૂલી,
ન ડૂલ્યા તે મુવા એવી કલામો સખ્ત ગાઢ છે—કંઇ૦

'આત્મનિમજ્જન' મણિલાલ

૧૧૦

सिंह

ક્ષુદ્ર પશુ ! ચલો ! નાસી સઉ જાવ !
કરૂં કયમ ક્ષુદ્ર જીવ પર ઘાવ ?
નીરખતામાંજ રવિકરતાપ, સરોવર માત્ર સુકાઇ જાય;
બીડે પણ ઉગ્ર ભાનુ જ્યાં બાથ, સલિલના ક્રોધી નાથની સાથ,
ઉદક નિધિ ઉછળી ગર્જતો ત્યાં જ,
વીંજતો પછડાતો વીચિ હાથ,
ધરતી તણી પીઠે રચે ઘમસાણ
દોડતી શત શત યોજનમાન,
ઘસડતો પ્હાડ તણા પાષાણ
ત્હોય રવિ ચ્હડી થાય શિરતાજ !
તેજ રીતે વનદન્તીની ગર્જના સુણી મ્હારી ઉછળતા,
મદ ઝરતા કર પછાડતા, ચીસ પાડી દંતને ઘસતા;
ઘસતા દંતો ગિરિવર શિખરે તીક્ષ્ણ પ્રહરવા કાજે
તોડી તોડી દ્રુમવર ઉખેડી પકડી શૂંઢ કુંડાળે;
પકડી શૂંઢ કુંડાળે દ્રુમવર ઉછાળતા આકાશે,
[illegible] ફાડે !

દીર્ઘ ભરે પગલાં, દોડે, સહુ ઝાડ એકઠી નાંખે !
બની ઝુંડ વનને ચમકાવે રસતીરને સળગાવે !

એ રસનો ભડકો બનતાં મુજ ઉર પ્રફુલ્લ જ થાય,
વાળ ઉછાળી, ઘનસમ ગાજી, નીકળ્યું ઝાડીથી બ્હાર !

નીકળ્યું ઝાડીથી, જનક સભામાં તુટી છુટી ધનુ કમાન,
તે સમ છુટી, શર સમ ફેંકાઇ, પડ્યું ઝુંડની માંહ્ય.

પડ્યું ઝુંડની માંહ્ય, ભયંકર જેમ તોપનો ગોળો
પડે શત્રુના સૈન્ય મધ્ય ને રચે ઘાણ ઘણું બ્હોળો.

ઘન સ્તમ્ભ પર રક્ત રવિ સમ કોને ચરણે બાઝ્યું,
રિપુકેશપર વીરહસ્ત સમ કોની શુંડે રાજ્યું.

નીલગિરિ શિખરે ગરૂડ સમો ચ્હડી કોની પીઠે બેઠું,
રણડંકાસમ ત્યાંજ ગાજતો કર્ણધ્વજને ખેંચુ.

પણ દંતીવરનાં દંતુસળ કચડી, કર્ણને ખાઝી,
કુમ્ભસ્થળ પર રૂધિર ઘડી પી, વિરમી રહ્યું ઘડી ગાજી.

રૂધિર લિપ્ત મણિમુકુટ સમો ને તિમિરશિરેજ પ્રભાને,
રક્ત રવિ સમ, ત્યાંજ પ્રમોદ પરમ મુજ ઉરમાં વ્યાપે.

(સિંહધ્વનિનો પ્રતિધ્વનિ.)

" જેણે નહિં જગતમાં પુરૂષાર્થ સાધ્યો,
ઉચ્ચાસ્ય જે પદ નહિં કદીયેજ પામ્યો,

તે જન્મ વ્યર્થ ધરતો ! ધુળ તેથી સારી,
વંટોળીયે ચ્હડી ઉડે ઘડી વ્યોમમાંહી. "

'સ્નેહમુદ્રા' ગો૦ મા૦ ત્રિપાઠી

१११

कुमुदनो पत्र

અવનિપરથી નભ ન્હડયું વારિ પડેજ પાછું ત્યાં ને ત્યાં;
ઠુંકું કર્મ ઠુંકું રહેવાને સરજેલું આ ધરતીમાં.
નભ વચ્ચોવચ રંગીન થાતાં ગરૂડરાજની પાંખ થકી
સુભગ ધડિક એ બન્યું; નવાઇ ન, એ દશા જો ના જ ટકી.
પણ ઉંચા નભના સંચારી, પક્ષિરાજ, તું આવ્યો આ
ધરતી પર ત્યાંથી ઉડ પાછો; પક્ષ-હીનનો દેશજ આ.
ફફડાવી પાંખો સોનેરી, રચ રસયંત્ર તું રસધરમાં !
વિશાળ વ્યોમ માપી લે, ને ન્હા સૂર્યકિરણના સરવરમાં !
ગિરિશિખરે, ઘનમાં, ને નભમાં ઉંચો તું ઉડશે જ્યારે,
સૂર્યબિમ્બથી સળગી ઉતરતા કર-અંબાર વિશે જ્યારે;
સુવર્ણપક્ષની જશે ઝબક બળી તે સમયે તુજ કીર્તિને
જોઇ જોઇ પૃથ્વીપરથી પૂજીશું ઉર મર્મથી અનુમોદીને.
નહિં ઉડાયે પોતાથી પણ પ્રિયની વિમાનગતિ જોઇ
રાચવું એટલું રહ્યું ભાગ્ય, તે રાખ ! નીકર રહીશું રોઇ.

'સરસ્વતીચંદ્ર, ભા, ૧ લો' — ગો૦ મા૦ ત્રિપાઠી

११२

सरस्वतीचंद्रना उद्गार

(ગઝલ)

દીધાં છોડી પિતા માતા, તજી વ્હાલી ગુણી દારા,
ગણ્યા ના મર્મ ભેદાતા, લીધો સંન્યાસ એ, ભ્રાતા !

પિતા કાજે તજી વ્હાલી, ન માની વાત મ્હેં તારી!
ગણ્યા ના ગાઢ નિઃશ્વાસ, લીધો સંન્યાસ એ, ભ્રાત!
અયિ ઉદાર ઓ વ્હાલી! સખા! વ્હાલા! ખરા ભાઇ!
અમીની આંખ મીચો ને! જનારાને જવા દ્યો ને!
હતી લક્ષ્મી! હતા તાત! હતી વ્હાલી! હતો ભ્રાત!
નહીં—ત્યારે—નહીં કાંઇ! ન લેવું સાથ કંઇ સાહી.

અહો તું ભાઇ—વ્હાલા રે! ભુલી સંસ્કાર મ્હારા રે,
બિચારો દેશ આ આર્ય!—કરે તે કાજ કંઇ કાર્ય.
અહો તું ભાઇ—વ્હાલા રે! તું-રૂપી છે કમાઇ રે,
બિચારા દેશને તેને ગુમાવે શોધી શે મુને!

મુકી દે શોધવો મુને! મુકી દે શોચવો મુને!
પ્રિયાની આ દશા દેખું—નથી સંસારમાં રહેવું.
હવે પાછો નહી આવું! મુક્યું પાછું નહી રહાઉં!
રહ્યું તે યે તજી દેવું-શું છે સંસારમાં લેવું?

હવે સ્વચ્છન્દચારી હું! યદચ્છા વેશધારી હું!
પતંગો ઉડતી જેવી—હવે મ્હારી ગતિ તેવી.
ઉડે પક્ષિગણો જેમ, હવે મ્હારે જવું તેમ,
સમુદ્રે મોજું રૂહે તેવું, હવે મ્હારે ય છે રૂહેવું.
નહી ઉંચે—નહી નીચે—મળે આધાર, ધન હીંચે,
નિરાધાર—નિરાકારઃ—હવે મ્હારીય એ ચાલ.
સ્ફુરે પોતે, ન દેખાય, કુમુદની ગંધ અહીં વાય,
અરણ્યે એકલો વાયુ! જીવન એ ભાવિ છે મ્હારૂં.
જહાંગીરી—ફકીરી એ! લલાટે છે લખાવી મ્હેં!—
પ્રજા એ હું—નૃપાળ એ હું! ઉરે, ઓ એકલી, તું તું

'સરસ્વતીચંદ્ર ભા. ૧ લો' ગો૦ મા૦ ત્રિપાઠી

❀

૧૧૩

जयनी आशा

અંધકારનો સમો પ્રબળ! આ દશા થઈ મારી!
સુન્દર, કોમળ, સબળ બધી મુજ સંતતિ કરમાઈ!

શું કરૂં ? શું કરૂં ? નવ ચાલે કંઇ! પ્રહર બહુ વીત્યા,
પ્રહાર બહુ મુજ સુન્દરતાએ તિમિર તણા ઝીલ્યા;

ત્હોયે હરિનો હાથ અમારે! અંધકારમાં ઝુલું;
પોષણ પામું, રહું સુવાસિત, અંતર્બળ ના મૂકું;

દઉં પામું આનંદ વિજનમાં; ભલે લોક ના દેખે!
અંધકારની મધ્ય અંક મુજ બાળ સમૃદ્ધિ બ્હેકે.

મન્વંતર ભર, અંધકાર! તું ભલે રહે ઉભો,
છવાય તેટલું છાય ભલે તું, ભલે જ તું બીજે!

અંધકાર! તુજને હંફાવું વર્તમાનમાં આજે;
મન્વંતર પળ સમા ગણું, પળ પળમાં પુરી થાશે.

પ્રભાત પળમાં થયું દેખાડું, ઉષા પ્હણે આવે;
અંધકાર તુજને હંફાવી ધક્કેલીને કઢાડે.

જાત મુજ, મુજ પ્રજા સુકોમળ, હતી તેવી થાશે,
અંધકારને હંફાવી જય ભવિષ્યનો ગાશે.

'સરસ્વતીચંદ્ર ભા. ૪ થો' ગો૦ મા૦ ત્રિપાઠી

❦

૧૧૪

चंदा

(વિષમ હરિગીત)

શાંતિ શીતળ વરશિને સુખમાં સુવાડું રાત્રિયે,
જે નદી, સરવર, અદ્રિ, તરવર, દિવસ તપિયાં ત્હેમને;
કુમુદિની કરમાઇ દિવસે થાકીને સુઇ જતી
ત્હેને જગાડું કરવડે મૃદુ સ્પર્શ કરીને પ્રેમથી.

કન્યકા હું કુળવતી, મુજ માત મ્હોટી મેદિની,
તેજસ્વી સૂર્ય પિતાજી મ્હારા, એમનાથી રહું બીની;
માત મ્હારી પૂજ્ય ત્હેની પ્રદક્ષિણા કરું ઊગથી,
મુજ તાત તે પણ પૂજ્ય ત્હેવા, વંદના કરું દૂરથી.

નામ **ચંદા** મધુર મ્હારૂં પાડિયું મુજ માડિયે;
ઘણી વેળ વિચરૂ ખેલવા આ વ્યોમકેરી વાડિએ,
માંહિ વ્હેતી વ્યોમગંગા દૂધ જેવી ઉજળી,
ને ફૂલડાં ખીલ્યાં રૂપાનાં તે ગણુંતી ફરૂં વળી.

ફરૂં બ્હીતી તાતથી, પણ માત મુજ મન ભાવતી,
નિજ સંગ લેઇ ધીમી ધીમી પ્રદક્ષિણા જ કરાવતી;
બન્ધુ મ્હારો રાહુ તે ઉદ્ધ્યો કુછન્દી કૂબડો,
કંઇ કોટિ વેળ મુન કનડતો, એ અકારો થઇ પડ્યો.

બ્હાર જાય પિતાજી ત્યારે આંગણે રમું કોડથી,
રૂપા અને હીરા તણી ગેદો લઇને દોડતી.–
એક લઉ, બીજી ઉછાળું, ત્રીજી શિર ઝીલું ધરી,
વળી ફેંકી સઘળી વેગળી માડી ભણી નિરખુ હશી.

માગ્યું માત મહી કને, ને તાતની અનુમતિ લીધી,
આ મૃગલું મ્હારૂં;–બાપુ! ત્હેં હજી સુધા કેમ નથી પીધી!
સુધા પાતી એહને,–ભરી કુમ્ભ આપ્યો તાતજી—
રાખું ઉછંગ મહિં સદા એને કદાપિ ન દઉં તજી.

વાંકું વળિયું રમ્ય રીતે અણીવાળું નાવડું
માતા પિતાએ આપ્યું મુજને, કોદિ તે પર જઇ ચડું,
ચઢી મુકું તરતું તે સ્વચ્છન્દ ચાલ્યું જાય ત્યાં,
ઊંડું ભૂરૂં આકાશ કેરૂં જળ અમળ ફેલાય જ્યાં.

ત્યાં ધને કો દામ વેરી ઝીણી રૂપેરી રેસ તે
લઉં ખેલવા લંબાવી કરને નાવડેથી જંતે જતે;—
ને બધી આ વેળ હરણું મ્હારૂં જે બહુ બ્હીકણું,
મુજ સોડયમાં સંતાઇ સૂતું, એ મુને રૂચે ઘણું.

એવી મેઘની રેતી સરસું નાવ મુજ ધસડાય જ્યાં,
મધુરા, રસિલા, મંદ, ઝીણા, સુન્દરા સુર થાય જ્યાં;
માત્ર દિવ્ય જનો સુણે એ મીઠું ગાન મનોહરૂં,
ને સુણે હરણું માહરૂં ને ઉંઘ મીઠી લે ખરૂં.

ઊઠી હું મૃદુ ને સુંવાળા સેજમાંથી જળતણી,
નાખું નજર ઝીણી સીધી સાગર અને ભૂમિ ભણી:
રંગરાતું મુખડું મ્હારૂં કંઇ વિશાળું સિંધુમાં
ધોઇ કરી ચડું વ્યોમ, વળગ્યાં વાળશું જળબિન્દુડાં.

મેઘ પેલો મસ્તીખોરો મુજને રંજાડવા
કઇ યુક્તિઓ બહુવિધ કરે ભંગાણ સુખમાં પાડવા;
પણ હું તો હસતી રમતી ફરૂં ઊપર નભ શિરે,
ને એહ અસ્થિર મેઘુલાથી કદી ભરાઉં ન ગ રીસે;

એ જ મુજને પ્રેમભર આલિંગીને કદી લાડતો,
કો સમે નિજ સિંહાસને મુજને વળી બેસાડતો;
ને રૂપેરી કોરનો રૂમાલ ધોળો દે કદી,
કદી પાથરે મૃદુ સેજ તે પર વળી ક્ષણભર રહું પડી;

કો ઘડી વળી શામળી નિજ શાલ લેઇ તે વડે,
મારી ઝડપ રમતો રમતો મુખડું ઢાંકી દિયે;
ને ત્યાંહ અબોડલો મુજ જાય છૂટી તે સમે,
ને વાળ ચળકંતા રૂપેરી વિખરી ચોગમ રમે.

પૂર્ણ પામી વિકાસ મુખ મુજ હાસ કરતું પ્રેમથી,
તે સમે સિન્ધુ વિશાળું નિજ ઉર વિસ્તરે રહામો હસી:
ને કરંતો મંદ મંદ ઘુંઘાટ ભર આનંદથું,
ફેંકી તરંગો મુજ ભણી ધીમે ધીમે નાચંત શું!

ભેટવા વિસ્તારી કરને બાથ ભીડું માતને,
તે મુને મંદ હસાંતી નિરખે પ્રેમભીનાં લોચને;
અચળ પેલા તારલાની આસપાસ ઘુમંતી તે,
સપ્તર્ષિ કેરી ગાડલી મુજ દ્રષ્ટિ પડતાં શીઘ્ર બને.

નદીમાં, સરોવરમાં, ને સિન્ધુમાં કદી ન્હાતી હું,
તે વેળ થોડા તારલાને સંગ મુજ લઇ જાતી હું;
ત્યાંદિ નાચું લ્હેર કરતી, વળી ડુમકાં ખાતી હું,
ને મૃગલું મ્હારૂં તેહને એ નવલ જળ કદી પાતી હું.

કદી ઉંચા પર્વતે ચઢી ટોચ પર ઉભી રહું,
નીચે બિછાવા મ્હેં રૂપેરી તેહ જાજમ નિરખું;
દ્રષ્ટિ ઉંચી ફેંકું વળી ઉંડુ ભૂરૂં આકાશ જ્યાં,
ફરી જોઉં વળી રમતો પવન વનવેલી સંગે રાસ ત્યાં.

એક પર્વતરાજ મુજ નીચે વિરાજે વિસ્તરી,
જેનાં શિખર પર હિમ નિરંતર વાસ કરી રહે છે ઠરી,—
નિજ તળે સુવિશાળ ખંડ પડયો અલૌકિક તેહની,
વિધવિધ દશાઓ ઉંચી નીચી કાળચક્રે ફરી ઘણી,

તે અનંત ગયો જ વીતી કાળ ત્હેમાં નિજ સ્થિતિ
નિશ્ચળ રહી, તે જોઇ કરતો હાથ કંઇ ઉજ્જવળ અતિ,—
એવો મોટો મહીવર નભમહિં ધરતો રસે
હજાર શૃંગે દર્પણો, પ્રત્યેકમાં મુખ મુજ હસે.

કો સમે વળી મધ્ય નભમાં રહું ઊભી ઝઝૂમતી,
નીચે સુતા જે ઝાડઝુંડો ત્યાં નજર મુજ ઘુમતી;
મુજ કરે રૂપેરી બુટ્ટાદાર ચતરંજી ગુંથી
ત્યાં પડી તે જોતા હું નાખું દ્રષ્ટિ ઝીણી મથી મથી.

પછી નીચે ઉતરૂં જ્યાં વ્યોમ પૃથ્વી ચુંબતાં,
ને તરૂઘટાબાકાં મહિં મુજ મ્હોળુ મુખ ધરી થંભુ ત્યાં;
પછી સિંધુ કિનારપર પગ માત્ર હું ઉભી રહી,
ફરી ડોકીઉં કરી એક વેળા, સહુ જળસેજે જઇ.

મેઘ નિજ ચઢતી સમે મુજને ક્રમે ઢાંખી કરી
માડી થકી બહુ વેળ લગી આ વ્હાલસોઇ દીકરી;
વિરહ ટળી જે વેળ મળી મુજ માડીને નિરખું ફરી,
તે વેળ કેવું પ્રફુલ્લ મુખ મુજ ધરે શોભા સુંદરી!

કોઇ કોઇ સમે તથાપિ વિયોગ અવધિ અંદરે,
પાદપ્રહારે તોડી ઘનપડ, પછી જનનીમન્દિરે
ડોકિયાં દઉં જ્યાંહિં ત્યાંહિ પાડી બારી એમ મ્હેં;
ને માતમન્દિર મુકુર મુકિયાં મુખ નિરખતું ત્યાં સમે.

ન્હાનું મ્હોટું થાય વપુ મુજ, પણ નિરંતર અમર હું.
ને જે સમે દેખાઉં નહિ તે સમે તાતની ગમ રહું;
એક ફેરી ફરી રહું માડી પછાડી જ્યાહરે
જઉં એક વેળા ભેટ લેવા તાતની તો ત્યાહરે.

સલુણી સંધ્યા સખી પ્રિય મુજ, ભેટ લેવા તે તણી;
મુજ હોડલામાં બેસીને જઉં કદી હું બનીઠની;—
પવન મૃદુથી આગણું વાળી સમાર્યું સ્નેહથી,
વેર્યાં કુસુમ નવરંગ એમાં ઝીણુઝીણા મેહથી.

શાંત એનું નિરખી મુખ મુજ સુખનદી નવ ચોભતી,
નારંગી રંગે સાળુ સુંદર પ્હેરી સખી શી શોભતી!
ચકચકિત સહુ પહેલ મ્હોડયો તારલો સખી ભાલમાં,
લાડંતી અડકું એહને કદી આવી જઇ બહુ વ્હાલમાં.

એવી એવી રમત વિધવિધ સખી સંગ રમતી હું;
પણ ભેટવા આવે મને એ ત્યાહરે ચમકી બીહું;—
કેમકે સામેથી પેલી આવી કાળી રાક્ષસી—
મુઇ રાત્રિ એણે દૂર સખિયો કીધી, ક્રૂર વચ્ચે ધસી;

ઉડી ગઇ મુજ સખી ઝીણી પાંખ નિજ ઝળકાવીને;
ને મુજને તો રાક્ષસીએ પકડી લીધી આવીને,
રાખી કરમાં થોડી વેળા પછી મુને તે ગળી ગઇ;—
જાણે નહિં—હું અમર છુ ને બેડી મૂજ મન્દિર જઇ!

'કુસુમમાળા' — નરસિંહરાવ

✤

૧૧૯

पान्थ पंखीडुं

(शार्दूलविक्रीडित छंद.)

આ જો, ઘોર તિમિરશો જીવિતનો બહોળો પડ્યો પન્થ છે,
નિર્માયો સહુ કાજ એ કયમ પછી પાછો ફરી તું શકે !
લેવાનો શિરભાર તે લઇ અને આકાશમાં ઉડવું,
જાવું જ્યાં લઇ જાય વાયુ તુજને વિશ્રાન્તિ લેતા જવું !

જો તે કાશ્મીર દેશના મધુરવા મીઠા ઝરા આવશે,
વ્હાલા પાન્થ ! તહીં જરી વિરમજે એ દેશ વ્હાલો મને;
ત્યાંના તે અતિ રમ્ય ને ટપકતા મીઠા રવે કુંજમાં—
ગુચ્છા દ્રાક્ષ તણા બિલોરી જનમાં છાયા રહે પાડતા !

પુષ્પોની રજથી ભર્યા અનિલ ત્યાં વૃક્ષો ધુણાવી રહે,
ત્યાં તું ટોચ પરે ચડી, સ્થિર થઇ, મીઠાં ફલો ચાખજે;
સોનેરી તુજ પીંછડાં શ્રમિત તે તાજાં કરી લે ભલે,
જાવાનું બહુ દૂર હોય તુજને ત્યાં થાક લાગ્યો હશે !

જાણ્યો તેં નથી માર્ગ ને વિકટ છે ત્યાંનાં વનો ને ગિરિ,
કિન્તુ સુન્દર સૌ પ્રદેશ નિરખી પ્રેમે વહેવું તહીં;
ત્યાંની કો સરિતે તરી, ઠરી જરી, ક્રીડા કરન્તા જરા
અંગો તપ્ત થયેલ શીતલ થતાં આનન્દ આવે મહા !

સંધ્યાએ વળી હિમ પર્વત તણાં શૃંગો ગુલાબી બને !
ખીણે ખીણ, ઝરે ઝરા, સર સહુ ત્યારે રૂપેરી બને !
ત્યાંના તે ગિરિ શાં તરૂ ગિરિ નભે તારાથી વાતો કરે,
તે સૌ દિવ્ય ઉજાસમાં ગરક થૈ હર્ષે ભર્યાં ખીલશે !

ત્યારે તો પ્રિય જે હશે તુજ દિલે તે યાદ સૌ આવશે,
ગાજે તો તુજ ચિત્તડું દુઃખ ભર્યું ને અશ્રુ બે ખેરજે!
રૂમઝુમ કો પડી ઝાપટું વહી જશે ને કૈંક કહેતું જશે,
ત્યારે તું પ્રિય તે ઉદાસ સુખમાં ડૂબી ભલે મ્હાલજે!

વ્હાલા, હું ગુરૂ ને વળી તુજ સખે, તે ભક્ત સંભારજે:
બાલુડા! મુજ પ્રાણ! તે વખત તું રોજે અરેરે ભલે!
ઉછેર્યું તરૂ એક મેં વન મહીં ત્યાં તું વળી બેસજે,
વ્હાલા મેં લઘુ એક કોતરી લખ્યું તે કાવ્ય તું વાંચજે!

હા, હું એ ધસડાઇ એક વખતે વ્હાલા! ગયો ત્યાં હતો,
વ્હાલાંનો વિરહી બની હૃદયને ચીરી રડ્યો ત્યાં હતો;
તે અશ્રુ ઝરણું જ શોણિત સમું તે કાવ્યમાં છે ભર્યું,
સ્વેચ્છાએ ભરી ચંચુ લાલ સુખની પીજે ભલે આંસુડું!

તેં જો શુષ્ક રણે જવું તુજ બને ઓળંગી સિન્ધુ અરે!
રેતીના ઢગ ત્યાં ઉડે, પવન ત્યાં ફુંકી ઉન્હા આફળે;
તું મ્હારૂં, તુજ હું, બની પણ સખે! હું ભોમિયો ના શકું!
એવા સંકટમાં અરે! મદદ ત્યાં આપી જરા ના શકું!

પાંખો સુન્દર ત્યાં અતિ શ્રમવતી ચોળાઇ ચીમાઇને—
કંઠે સોસ પડ્યો હશે જલ વિના બાપુ! અરેરે તને!
પાંખોને તુજ શક્તિ ત્યાં ગરૂડની દેજે પ્રભુને સ્તવી,
ને જાજે જલદી ઉડી, ઘટિત ના રોકાવું ત્યારે ઘડી!

ત્હારા માર્ગ પરે ઘણા તુજ સમા પાન્થો ગયા ઉડીને,
માર્ગે તે જ જવું, ભલે સુખ તને આવી મળે ના મળે!
નિર્માયું જવું તો જવું દુઃખ દહી, આનંદ ધૈર્યે વહી,
આ તો જીંદગીભાર પુણ્ય મરખો મૂએ ન સિદ્ધિ કશી!

પ્હોંચે જ્યાંસુધી સ્થાન તું અવધિનું તે અન્ત આવ્યા સુધી—
આકાશે જલદી અગાડી ઉચકી તે ભાર જા તું ઉડી;
પૂરા સાહસથી અલિપ્ત દુઃખને સન્તોષથી પી જવું;
ને આનન્દ વિશેષ પ્રેમ સુખથી તે દુઃખમાં માનવું !

હું આ વૃદ્ધ રહું ન તે ઘટિત છે, લૂછું હવે અશ્રુને,
જા તું, થા સુખીયુ ન આમ રડતુ છાતીથી ચાંપુ અરે !
રક્ષે ઈશ્વર પાપથી હ્રદયને દોરે સુમાર્ગે તને,
વ્હાલા પાન્થ ! સુખી સુખી સુખી થજે ! આશિષ મ્હારી તને!

'કેકારવ' કલાપી

૧૧૬

भवसागर

મિત્રગુરો ! તુ ગયો ડુબી નહિ ભવસાગર આ તરી શક્યો,
ડુબતા સુધી નિજ પોત તણી પણ ઝમક કઇ કંઇ દાખી શક્યો;
આવ્યા અમૃતકુંભ ભરી, પણ બાહુબળ કેળવ્યું નહી,
માયાલોહ વિષે કર ધ્રૂજ્યા, સિંધુસલિલ ધસી આવ્યાં મહીં;
ગયું વધતુ, ભાર વધ્યો, કરસ્નાયુ તુટંતાં કુંભ ફુટ્યો,
ક્યાં એ કુંભ, કયહા એ અમૃત? ક્ષારસમુદ્ર જ આ ઉભટ્યો !
ના, ના, છે બ્રહ્માંડ વિષે સર્વત્ર રહ્યું ઝગી પ્રસરી,
સત્ય પ્રસવતુ, ધી ઉદ્ધરતુ, ભર્ગ ઉપાસ્ય અતર્ક્ય બની:
સ્મશાનની ઝાળોથી શાને મુગ્ધ બનો એ મલના બાલ !—
ભજતાં એ, અંતર્દંગ ખુલતા, જુઓ સ્વચ્છ આ માયાજાલ:
મૃત્યુતણું ગૌરવ તો જોશો, કે એ જીવન કેરી જોડ,
સંજીવન ભવમાં ખોવાતા ફરીથી અર્પી પૂરે કોડ.

મિત્રગુરો, તું ગયો ન ડુબી, સુધાકુંભ તુજ ફુટયો નથી,–
ક્ષાર ભરાયો તે જેરવવાં આશ લેશ પણ જ્યાં ન ટકી,
ત્યારે શ્રી સત્ચિતની લીલા હિતસાધક ઉજ્જવલ વિલસી,
ખોટા ભવ ખોટા જીવનનું શૂન્ય પ્રકટ કરતી ઝળકી:
એ પર શાંતિ વિષે એ કુંભ, સુધાએ કંઇક સમય ઠરશે,
પ્રકટ થશે વળી, ખુટતું બલ મેળવશે, આખર તરી જશે.

'ભણકાર'. બ. ક. ઠાકોર

❦

૧૧૭

कलम करनार वनमाळीना उद्‌गार

શારદાની વનવાડીમાં
પૂંખે વનમાળી ડૂંખ આ
તે ડાંખળીએ ડાંખળીએ
કૂંળી કૂંપળીએ કૂંપળીએ
વળી ઝીણી ઝીણી નસે નસે
સજીવન અણુરેણુએ હશે;
ને ધીરૂં કે ધસમસતું,
ધેરૂં ધેરૂં કે ઝગઝગતું
જેવું ને તેવું જ હશે રસઝરણું ઝરતું,
કેલિ કરતું
વળી ધજ આ ધરણી
વિદ્યાધરની
સંજીવની નવ જીવન અર્પી ખુબી અનેરી ફોરશે.
આ જૂના પણ નવાસવા

રોપ તરૂપર વાયુ વાઓ કર્વાસવા
કે કોઇ કાળે
ફૂલે ફાલે
એ પૂંખનારની સંભાળે:
ને વૃન્દાવનના પ્રસિદ્ધ વનમાળીએ
મંથનના નવનીત રૂપ તરૂ બાળીને
પારિજાત આણી સુરવનથી
ઓ પા વી કાં ચ ન પુ રી
ત્યમ આ પક્ષારણ્ય તણા વનમાળીની
રૂ ચિ ર ર સ શા લિ ની
ક લ મ ગિ ર્વા ણ ની
પાંગરી પાંગરી મંજરી નૂતનં
પમરાવી વનરાડી, રજે ધન
પૂરે નવ નવી મોહની.

'પરાક્રમની પ્રસાદી' કે૦ હ૦ ધ્રુવ

૧૧૮

राजराजेन्द्र एडवर्डने विनंति

સાગર ઉપર બંધાવોને પાજ, રંઢિયાળા હો રાજ ! ૧
અમુલખ છે અમૃતચોઘડિયું આજ, અલબેલા મહારાજ—ધ્રુવ

૨

સુવર્ણસૂર્ય તવ પદે નમી હજીલ આસ્ટ્રેલિયા,
જુવે તવ પ્રભાજલે નિજ લલાટલેખ આફ્રિકા:
નવીન દુનીયા તણો મુગટ કાનડા ઝળહળે,

ઓગે હ્રદયમૂર્તિ હિંદ મુજ પાખું હૃદયાચળે;
રૂડો બ્રિટન રાજ્યરિદ્ધ યશરેખ કલગી સમો,
અનેક દ્વીપરાશિઓ, મુકુલ શા છૂટા આશ્રમો;
ગૂંથો સકલ લઈ પ્રભો ! મહારાજ્યની માલિકા,
પ્રજાની પરમ પાલિકા સાગર ઉપર૦

૩

જગત ઘૂમતી તારક છાંયડી
પૃથિવિમાં રમતી સ્થિર જ્યહાં પડી,
જયકલા તવ ત્યહાં પ્રગટે, અને
સુભગ ઝાંખ્યની ચાંદની ત્યાં બને.
કંઈક દેશની એવી પ્રભા ખીલી,
તવ વસન્તની શું ,ઉડુમંડલી;
ગગનના ફણગા સમ ત્યહાં અરે !
વિપત્તા જલધિ જલ સંચરે—સાગર ઉપર૦
ભૂમિ ભરી નિજ છાંય પ્રસારતા
અમ શિરે ગિરિરાજ વિરાજતા;
અખૂટ અન્તર ત્હેનું ઉઘાડજો;
હિમ હિમાલયના ય નિવારજો;
હૃદય સપ્ત સુધાતુ તણા રૂડા
નિરખશો રિધ સંગ્રહ ત્યહાં ઊંડા.
લઇ શિલાગણુ તે ગિરિરાજના !
રચવો સેતુ સનાતન વજ્રના—સાગર ઉપર૦

૪

મહાન ગઢ ગિરિ તણા ગણે શું જશે રક્ષણા ?
પ્રસિદ્ધ હિંદની પુરાણુ વળી શું ભૂંસાશે સીમા ?
નથી બુરજ શૈલના અજીત કો રહ્યા, રાજવી !

અગણ્ય નિર્મી સીમા છગણુ હિન્દની તો જવી.
પ્રતાપવન્તુ બ્રિટન નથી કાંગરે શોભતું,
વિશાલ ઉરના અનેક સદ્ભાવથી ઓપતું.
રસાલ પ્રભુ ! પ્રાણની લતા અમ કલાકોમળી;
સીંચી અમી, દઇ પટો પરમ કેળવો નિર્મળી;
પછી હૃદયવાટિકે વિરલ ભક્તિસુધા ભરી
અખંડ પ્રભુ! રોપજો હિમશિર ગ્હડયા કેસરી—સાગર ઉપર૦

૫

સતત પ્રભુ ! પરાર્થદંડ ધારી
ગિરિ શિખરે ઘડી નાંગરી સવારી,
નહિ નહિ કદી દેવલોક કેરો
વર સમુદાય જતો રહે અનેરો.—સાગર ઉપર૦

સકળ પૃથિવિ ખંડ તો નમેલા,
હિમગિરિ એક દિગન્તમાં ગ્હડેલા;
જગ સીમ ગણી સ્વર્ગની પાડોશી
દિવગણુ રાજ ! થયા છ શૃંગવાસી.

ખણી સઉ ગિરિરાજ કેરી રિદ્ધિ
અવિચળ સેતુથી સાંકળો સમૃદ્ધિ
ફૂંકી પરમ ઉદાર મંત્રપ્રાણ,
પછી તવ દેવ તજે ન રાજ્યઆણ—સાગર ઉપર૦

ધરી ધરી મનુદેહ કીધી ક્રીડા,
હરી હરિદાસ તણી અનેક પીડા;
ગૂંથી અમ ઉર સંગ સ્નેહમાલા,
ક્રૂર થઇ દેવશું તોડશો રસાલા?

રવ નિજ દઇ ગેબી ગુંજનાનો
ઋષિજનને ગવરાવી શાસ્ત્રનાનો;
વિભુ અદ્‌ભુત ભક્તિસાથી કેરા
કુલજનને નવ દેવ ત્યાગનારા.

સુભગ ભુવન નિજ ઉજાળવી શું,
હૃદય વળી પ્રભુતાથી નિર્મળીશું;
તમ—અમ પછી રાજ! ભૂમિદેશે
પ્રિયકર દેવ અખંડ વાસ રહેશે—સાગર ઉપર૦

૬

અનેક ચિન્તા રહી મુગટમાં, કરો કાં વધુ?
શિલાકણો પણ તરે જલધિ માંહિ, શાસ્ત્રે કથ્યું:
ચ્હડયા અસુર છેદવા, સુરો સ્થાપવા રામજી—
શું રાજસ્મૃતિ વિસ્મરી?—શિલાપાજ દેવે મજી.

ધરો મન અખંડ ભૂમિથી દાનવો વેડવા,
સદા પ્રજામંદિરે પ્રભો! દેવને તેડવા,
મૂકો 'સુદર્શન' નીચે, ઉપર 'રામજી' કોતરો,
વિશાલ જલધિજલે શિલા શેતુને આદરો.

છૂટાં પ્રજાતન્તુઓ વિરલ સેતુ તે ગૂંથશે,
અનૂપ પછી પ્રાણજાળ સમ વિશ્વમાં શોભશે.
વધાવશું ઉરફુલે અરપશું અમોલાં હવિ,
પ્રજા સકલ આપશું પરમ આશિષો, રાજવી!—સાગર ઉપર૦

'કેટલાંક કાવ્યો' ન્હાનાલાલ

११९

महेमानोने

મહેમાનો ! ઓ વ્હાલાં ! પુનઃ પધારજો !
તમ ચરણે અમ સદન સદૈવ સુહાય, જો !
કરજો માફ હજારો પામર પાપર જે—
દિનચર્યામાં પ્રભુ પાસે પળું થાય, જો !
મહેમાનો ! ઓ વ્હાલાં ! પુનઃ પધારજો !

ઉન્નત ગિરિશૃંગોનાં વસનારાં તમે;
ઉતર્યાં રંક ઘરે, શો પુણ્યપ્રભાવ જો !
શુશ્રૂષા સારી ના અમને આવડી;
લેશ ન લીધો લલિત ઉરોનો લ્હાવ જો !
મહેમાનો ! ઓ વ્હાલાં પુનઃ પધારજો !

'કાન્તનો પૂર્વાલાપ' મણિશંકર

१२०

जन्मभूमिनुं जयमंगल

જયમંગલ પ્રિય જન્મભૂમિનું ગજાવીએ;—ધ્રુવ.
રઘુવીર સમ વિરલ વીર, ભારતી સુભટ સુધીર,
ઉર સમુદ્રને હિમાલયે ઉછાળીયે—જય૦
જનની અંક ઝૂલીયે, ઝનૂની રંગ ઝીલીયે,
આત્મબળ-ઉજાસથી બધું ઉજાળીયે—જય૦
મત્ય અર્થ સજ્જ થાઓ, વિજય વાવટો ઉડાઓ
વીર ધર્મથી ધરા સદા ધ્રુજાવીયે—જય૦

સત્ત્વથી સચવાય સ્વત્વ: સમજી એ થઈ પ્રવૃત્ત!
ઘૂમીએ ઝઝૂમી, જંગ તો મચાવીએ—જય૦
ભૂતળ ફોડી ફેડીયે, ઉંડી જડો ઉખેડીયે,
દોર ને દમામ દેશનો જમાવીએ—જય૦
સ્થિતિ સમય સ્વીકારીએ, પ્રવૃત્તિવશ યોજીયે,
જાતને સ્વદેશ કાજ કાં ન હોમિયે ?—જય૦
માતુ દીન દુભાય છે, સપુત ! પીડા પીછાનિયે,
દુધ દીપાવિયે, ઉમંગને વધાવીએ—જય૦
દેશસેવના સ્વધર્મ, અન્ય ન કર્ત્તવ્ય કર્મ,
આત્મભાવથી બધું પ્રભુમય પિછાનીએ—જય૦

'લલિતનાં કાવ્યો' લલિત

૧૨૧

સાંગોપાંગ સુરંગ વ્યંગ્ય અતિશે, ધારો ગિરા ગુર્જરી,
પાદે પાદ રસાળ ભૂષણવતી, થાઓ સખી ઊપરી;
જે ગિર્વાણ ગિરા ગણાવ ગણતા, તે સ્થાન એ લ્યો વરી,
થાયે શ્રેષ્ઠ સહુ સખીજન થકી, એ આશ પૂરો હરિ !

(રોપદર્શિકા આખ્યાન)

સમાપ્ત

કવિઓની જીવનનોંધ

अखो

વિ૦ સં૦ ૧૬૭૫—૧૭૩૫—ઈ૦ સ૦ ૧૬૧૯—૧૬૭૯

એ અમદાવાદનો સોની હતો. ટંકશાળનો ઉપરી હતો. કાચા કાનના બાદશાહને એના પ્રમાણિકપણા વિષે વ્હેમ ભરાયો. અખાને કેદમાં નાખ્યો; ત્યારથી સંસારનો મોહ ઓછો થયો. એમાં પોતાની બ્હેનનું અકાળ મૃત્યુ ઉમેરાયુ. વૈરાગ્ય ઉપજ્યો. જેપુર ગયો. ત્યાંથી કાશી ગયો. ઘણા ગુરૂ કીધા અને છોડયા. આખરે ગુરૂ બ્રહ્માનંદ પાસે ત્રણ વર્ષ વેદાંતનો અભ્યાસ કર્યો.

અખો કવિ તરિકે બીજા જ વર્ગમાં આવી શકે. એ તો 'જ્ઞાની' છે. 'કવિ' નામનો પોતે યે દાવો કરતો નથી. "જ્ઞાનીને કવિમાં નં ગણીશ.' એના વખતમાં ગદ્ય લખાતું નહોતું માટે જ એના ગૂઢ વિચારોએ પદ્યનું રૂપ લીધું છે.

સંસ્કૃતના દંભ તરફ તેને તિરસ્કાર હતો. "ભાષાને શું વળગે ભૂર ?" ઢોંગી ગુરૂઓ તરફ પણ તે તેવી જ નજરે જોતો હતો, "ગુરૂ થા તારોતુ જ," "ધન હરે ધોકો ન હરે, એ ગુરૂ કલ્યાણજ શું કરે !" એનું સંસાર સંબંધે જ્ઞાન સારૂં હતું એ એના છપ્પાઓમાથી જાણી શકાય છે. "ઓછું પાત્ર ને અદકું ભણ્યો." ઇ૦

એની કવિતામા કુદરતી રીતે પિંગળના નિયમ જળવાયા નથી. કવિતા તો ફક્ત એના ઉભરા કાઢવાનું વાહન હતું. એના છપ્પા ખરા છપ્પા નથી, પણ છ ચરણની ચાપાઇ છે.

એની કવિતાની વિચારગુંથણીમાં કાવ્યચાતુર્યને વધારે લક્ષમાં લીધું નથી. એનો વિષય અધ્યાત્મનો છે.

એનાં કાવ્યોઃ—અખેગીતા. ૨ ચિત્રવિચાર સંવાદ. ૩. પંચીકરણ. ૪ ગુરૂશિષ્ય સંવાદ. ૫ અનુભવબિન્દુ. ૬ બ્રહ્મલીલા (હિન્દુસ્તાની) ૭ પરમપદપ્રાપ્તિ. ૮ પંચદશી તાત્પર્ય. (કે. મ.)

कलापी

જ૦ સ૦ ૧૮૭૪—૧૯૦૦.

રાજા એટલે સઘળી તરેહના એશઆરામ ભોગવવા જન્મેલો પુરૂષ, રાજા એટલે દંભની તાદૃશ મૂર્તિ; આ પ્રમાણે અનેકાનેક ભાવનાઓને લોકમતે પૂર્ણ અનુભવ પછી જ ઉચ્ચારી હશે. તે જ દેશમાં અને તે જ સમાજમાં, ઉપરનાં સર્વસામાન્ય નિયમોના અપવાદ રૂપ પોતાના તખલ્લુસથી જ વધારે જાણીતા, કાઠિયાવાડનાં લાઠી નામના એક ન્હાનકડા સંસ્થાનના ઠાકોર શ્રી સુરસિંહજી હતા. એમણે બાળવયે પોતાનાં માતપિતા ગુમાવ્યા હતાં. પછી અંગ્રેજ સરકારના વાલીપણા નીચે રાજકોટ રાજકુમાર કૉલેજમાં અભ્યાસ કરી, ઉત્તર હિન્દ અને કાશ્મીરમાં પ્રવાસ કરી આવી સાધારણ રીતે સમજાતા વિદ્યાર્થીજીવનની પૂર્ણાહૂતિ કરી સને ૧૮૯૫માં ગાદીનશીન થયા હતા, અને માત્ર પાંચજ વર્ષમાં, પોતાની ૨૬ વર્ષની ભરજુવાનીમાં કૃતાન્તના ભોગ થઇ પડયા હતા. એમનું ઉગતી યુવાવસ્થામાં જ મૃત્યુ અને તે દરમ્યાન કીધેલી સાહિત્યસેવા અંગ્રેજ કવિ કીટ્સને યાદ કરાવે છે.

એમણે ગદ્યમાં "કાશ્મીરનો પ્રવાસ અથવા સ્વર્ગનું સ્વપ્ન" નામનું એક ન્હાનકડું પુસ્તક લખ્યું છે. પદ્યમા પોતાની હયાતીમાં માસિકો દ્વારા પોતાની કવિતાઓમાથી કેટલીક છપાવી હતી. તે અને બાકીનીનો

સંગ્રહ તેમના અવસાન પછી તેમના મિત્ર રા. મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ તરફથી "કલાપીનો કેકારવ" એ નામથી પ્રકટ થયો છે.

કલાપીનું વલણ ગુજરાતી કવિતાની ફારસી 'સ્કુલ' તરફ વધારે હતું. પોતાના ટુંક જીવનના સુકોમળ પ્રસંગોના ઉભરા કહાડવા મૃદુ શૈલી તેમને ઘણીજ અનુકુળ થઇ પડેલી લાગે છે.

કલાપી 'કવિ' હતા કે 'સ્નેહી' તેનો નિર્ણય તો સાક્ષર જનોને સોંપીશું. તેમનો "કેકારવ" વાંચી આપણા હૃદય ઉપર એટલી તો છાપ પડે છે કે તેમની કવિતા માત્ર કવિતા લખવા ખાતર નહોતી, પણ અંતરના આવેશનો વેગ વધી પડવાથી તેમને બહાર કાઢવાનું એક સાધન હતું. તેમના કોમળ વિચારો આપણને પણ તેટલા જ કોમળ બનાવી શકે છે એજ ખરા કવિનો વિજય છે.

(ક. મ.)

केशवलाल हरिराम भट

ઇ. સ. ૧૮૫૧—૧૮૯૬

એ એક ધર્મિષ્ટ કુટુંબમાં મોરબીમાં જન્મ્યા હતા. એમનો અભ્યાસ ઘણો મોડો શરૂ થયો હતો તોપણ સંસ્કૃત અભ્યાસ કરી શકયા હતા. થોડો વખત મહેતાજીના નોકરી કરી તેથી કંટાળી ૧૮૮૭ માં મુબાઇ આવ્યા. ત્યાં પોતાના મામા વૈદ્યરાજ પ્રભુરામ જીવણરામના "આર્યધર્મ પ્રકાશ" નામના માસિકના તંત્રી થયા. 'કેશવકૃતિ' નામનો તેમનાં કાવ્યોના સંગ્રહ બહોળા વર્ગમા પ્રિય થઇ પડેલો છે. એ કાવ્યસંગ્રહના શૈલી દલપતશૈલીનુ અનુકરણ છે.

(ક. મ.)

ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠી

ઇ. સ. ૧૮૫૫—૧૯૦૭

ગો૦ મા૦ ત્રિપાઠીનો જન્મ નડિયાદના એક ગર્ભશ્રીમંત નાગર કુટુંબમાં થયો હતો. બાળપણે એટલા તો માંદા રહેતા હતા કે એમની માને એક વખત પાડોશણના હૃષ્ટ પુષ્ટ છોકરા સાથે બદલી લેવા વિચાર થયો હતો. એમના પિતાની શરાફની પેઢી મુંબાઇમાં હતી, એટલે એમનો ગુજરાતી અભ્યાસ ત્યાં થયો હતો. મુંબાઇમાં બાળ ગોવર્ધન તેમના કાકા સાક્ષર મનઃસુખરામ સૂર્યરામ ત્રિપાઠીની સંભાળ નીચે રહેતા. આવા સંસ્કારોમાં કુદરતી રીતે ઉચ્ચ પરિણામ આવે જ; અને તેમાં ક્ષેત્ર પણ યોગ્ય નીવડયું. પોતે ગુજરાતી શીખતા ત્યારે એક સમે પોતાની માને નડિયાદ 'ચોપાઇ' લખી મોકલી હતી. આમ ભવિષ્યના સાક્ષરજીવનની શરૂઆત થઇ. એમનો અંગ્રેજી અભ્યાસ થોડો નડિયાદ હાઇસ્કુલમાં અને બાકીનો મુંબાઇની એલ્ફીન્સ્ટન હાઇસ્કુલમાં થયો હતો. એઓ ૧૮૭૧ માં મેટ્રીક થયા. ૧૮૭૪ માં એમનાં પ્રથમ પત્નીનું અકાળ અવસાન અને સાથે શેરના સટ્ટામાં પિતાની પેઢી તુટવાનો ધક્કો ગમે તેવા મગજને ગુંચવવાને બસ હતાં. શ્રીયુત ગોવર્ધનરામનું મગજ તો છેક અવ્યવસ્થિત થઇ ગયું. આ જ અરસામાં એમણે ત્રણ નિશ્ચયો કર્યા હતાઃ ૧. એલએલ. બી. થવું; ૨. સ્વતંત્ર જીંદગી ગુજારવી; ૩. ૪૦–૪૨ વર્ષની ઉમ્મરે ધંધો છોડી નિવૃત્તિ લેવી. ૧૮૭૫ માં બી.એ. થયા. મગજની વ્યથાએ આગળ અભ્યાસ એકદમ ન કરી શકયા અને કુટુંબની જરૂરિયાતોએ એમનો પહેલો નિયમ તોડાવ્યો. તે વખતના ભાવનગરના દિવાન રા. શામળદાસના પ્રાઇવેટ સેક્રેટરી તરીકે મહિને ૧૫૦ થી નોકરી કબુલી–પણ એલ. એલ. બી. થાય ત્યાં સુધી જ, એવી ચોખ્ખી શરતે. આખ્ખરે ૧૮૮૩ માં એલએલ. બી. થયા, અને ત્રીજો નિયમ પણ ૧૮૯૮ માં અમલમાં મુકી, મુંબાઇના વકીલમંડળને પોતાનો પ્રથમ જ દાખલો આપી,

સર્વ જગતને પોતાનું મનોબળ કેટલું દ્રઢ હતું તે બતાવી આપ્યું. બાકીની જીંદગી એમણે પોતાના વતન નડીયાદમાં જ કાઢી હતી. ૧૯૦૫ માં અમદાવાદ ભરાએલી પ્રથમ સાહિત્ય પરિષદના તેઓ પ્રમુખ હતા. ૧૯૦૪ થી એમ. એ. માં ગુજરાતી દાખલ થયું અને ત્યારથીજ તેઓ તે વિષયના પરીક્ષક નિમાતા. એઓ મુંબાઇ યુનીવ્હર્સિટીના ફેલો હતા. એમનું મૃત્યુ મુંબાઇમાં થયું.

એમના "સરસ્વતીચંદ્ર" થી તો કોઇ અજાણ્યું નહિ હોય. તે ઉપરાંત કાવ્યમાં "સ્નેહમુદ્રા;" જીવનચરિત્રમાં પોતાની પુત્રી "લીલાવતીની જીવનકળા"; Classical Poets of Gujarat; Marraige Forms under Ancient Hindu Law; *Physics and Physiology in Ancient India*; વગેરે વગેરે અનેક પ્રકારના ગ્રંથો લખી પોતાની સર્વગ્રાહી બુદ્ધી (versatile genius) નો લાભ સર્વ વાચકોને આપ્યો છે. એ ઉપરાંત પોતાની જીંદગીના છેલ્લા ભાગમાં અનેક ગુજરાતી અને અંગ્રેજી માસિકોમાં કાવ્ય અને લેખ મોકલતા. એમના સ્વર્ગવાસ પછી પ્રકટ થએલી (posthumous) પ્રસાદી "દયારામનો અક્ષરદેહ" છે.

એમનામાં ગદ્ય ઘણું હતું અને કંઇક તેનો ઉભરો આવવાથી પદ્ય રૂપે બહાર નીકળ્યું છે. કવિ તરિકે એમણે ઝાઝું લખ્યું નથી. પણ એમના કવિત્વની કલ્પનાશક્તિએ એમની નવલકથાને રસિક–અતિ રસિક બનાવી છે. એમની શૈલી સંસ્કૃતમય પણ વિષયને અનુસરતી છે. પ્રૌઢ વિચારો ક્ષુદ્ર શબ્દોમાં પોતે જ ક્ષુદ્ર થઇ જાત. એમના પહેલાંના લેખકોએ હિન્દુ જીવનની ખામીઓ વિશેષ ચીતરી હતી અને તેમ કરવામાં પોતાનું કર્તવ્ય તેઓ સમજતા હતા. સાક્ષરશ્રી ગોવર્ધનરામે નવો માર્ગ પકડયો. Pessimist ને બદલે Optimist બન્યા. તે જ આર્ય સંસારના સારા અંશો ઇતિહાસ

તત્વજ્ઞાન અને સંસારશાસ્ત્રની દ્રષ્ટિએ આપણને બતાવવાનું અને તેમના તરફ આપણો મોહ આકર્ષવાનું માન તો ગો. મા. ત્રિપાઠીને જ છે. (ક. મ.)

जमशेदजी नसरवानजी पीटीट

બ૦ સ૦ ૧૮૫૬—૧૮૮૮

શ્રીની કૃપા અને સરસ્વતીનો શોખ એકજ ઠેકાણે મળવો બહુ વિરલ છે મરહુમ શેઠ જમશેદજીમા તે બને એક સાથે જોવામા આવતા હતા. એ શેઠનો જન્મ પીટીટના જાણીતા કુટુમ્બમા મુમ-ઇમા ઇ સ. ૧૮૫૬ના જાનેવારીની ૨૪ મી તારીખે થયો હતો.

મુમબઇની ફોર્ટ સ્કુલ અને પ્રોપ્રાયટરી સ્કુલમા મળી તેમણે મેટ્રિક સુધીનો અભ્યાસ કર્યો હતો અને ત્યાર પછી કૉલેજમા દાખલ થયા હતા પણ કૉલેજશિક્ષણનો લાભ નશીબમા માંડેલો નહોતો અને પિતાને તેમના વ્યાપારી અને ઔદ્યોગિક કામમા સહાય્ય આપવાની જરૂર હતી એટલે જમશેદજીને કૉલેજને છેલ્લી સલામ કરવી પડી હતી.

જીંદગીમા અનેક જાહેર કામોમા ભાગ લેવાની સાથે સાહિત્ય–વાચનનો શોખ જારી જ હતો. શેકસપિયર ઉપર તેમની ખાસ પ્રીતિ હતી 'જ્ઞાનવર્ધક' અને 'વિદ્યામિત્ર' માસિકોમા તેઓ પોતાની કવિતા છપાવતા હતા. આ કવિતાઓનો સગ્રહ તેમના મિત્ર મિ. જીજીભાઇ પેસ્તનજી મીસ્ત્રીએ 'માહરી મજેહ તથા બીજી કવિતા' એ નામથી પ્રગટ કર્યો છે

'પારસી બેત'ના લઢને લીધે અને અદરની પારસી લખાવટને લીધે એ કવિતાઓ ગુજરાતીઓમા બહુ જાણીતી થઇ નથી તો પણ કોઇ કોઇ જગાએ સુંદર કવિત્વની ઝાંખી થતી માલમ પડે છે. અને

મોટા જથ્થાના પ્રમાણમાં પૂરેપૂરો નહિ, તો બહોળે અંશે પણ તેના વાંચનથી કવિતાવાંચનનો કંઇક સંતોષ કોઇવાર મળી શકે તેવું છે.

શેઠ જમશેદજી જુવાન વયમાં (ઇ. સ. ૧૮૮૮ ના માર્ચની ૧૮ મી તારીખે) પોતાનાં હેતભર્યાં માતપિતાની હયાતીમા જ બેહેસ્તનશીન થયા. તેમના માતાપિતાએ આ ઉદાર અને ઉમદા ખવાસના પુત્રનું નામ અનેક ઉપયોગી સંસ્થાઓ સાથે જોડેલું છે- જેમાંની મુખ્ય અને સર્વોત્તમ સંસ્થા 'ધી જ. ન. પીટીટ પારસી ઓરફનેજ' છે.

(હિ. ગ્ર. અં.)

दयाराम

વિ૦ સં૦ ૧૮૨૩–૧૯૦૮. ઇ૦ સ૦ ૧૭૬૭–૧૮૫૨

ગુજરાતના કવિવરોમાં પ્રથમ વર્ગમાં દ્વિતીય પદ માટે શામળ સાથે હરિફાઇ કરનાર આ આપણો રસીલો, રંગીલો, કોડીલો, ફાંકડો છેલ, લાલાજી, "લોર્ડ બાયરન" ચાણોદનો સાઠોદરો નાગર હતો. બાલ્યાવસ્થામાં જ માતપિતા ગુજરી ગયાં અને એથી શરૂ કીધેલો ગામઠી અભ્યાસ પણ કાચો રહી ગયો. દેવનાગરી લિપિ સિવાય ગુજરાતી તો લખતાં પણ નહોતો જાણતો. ઘરની સ્થિતિ પૈસે ટકે નબળી હતી, વળી ભાઇસાહેબ મિજાજી હતા, એટલે કન્યા નહોતી મળી અને મોટા થયે બાળકુંવારા જ રહ્યા હતા. ૨૧ વર્ષે વતન છોડી ડાકોર, શ્રીનાથજી, ગોકુળ, મથુરા, કાશી વગેરે યાત્રાઓ કીધી. પર્યટનમાં વ્રજભાષાનો અભ્યાસ કીધો, પાછા ફર્યા પછી ડભોઇમાં મુકામ રાખ્યો, અને જીંદગી ત્યાંજ પુરી કરી.

ડાકોરના ઇચ્છારામ ભટે એ નરસિંહ મ્હેતાનો અવતાર હતો એમ કહ્યું હતું. કંઇક પોતાની પ્રકૃતિબળે અને કંઇક આ માનવાથી નરસિંહ મ્હેતાના રાસ ભજનવા માંડયા, લોકવાયકા ચાલી, અને પૃથક્કરણ કરતાં થોડું ઘણું સત્ય પણ જણાયું હતું.

દયારામ વલ્લભી સંપ્રદાયને માનનારો હતો, પણ મહારાજોને માનતો નહિ, તેમ તેમની કંઠી બાંધવાની પણ પરવા રાખતો નહિ. રાજ્યાશ્રયનો પણ તેટલો જ બેદરકાર હતો. આટલું છતાં યે એને આત્મપ્રશંસા ઘણી મીઠી લાગતી.

એણે ઘણા ગ્રંથો લખ્યા છે;–ગુજરાતીમાં ૪૮ અને હિન્દીમાં ૪૧. તે ઉપરાંત ૫૬ પણ લખ્યાં છે. તે ગુજરાતીમાં ૭૦૦૦, હિન્દીમાં ૧૨૦૦૦, મરેઠીમાં ૨૦૦, પંજાબીમાં ૪૦, સંસ્કૃતમાં ૧૫ ને ઉર્દુમાં ૭૫ છે.

એની કવિતામાં કૃષ્ણનો શૃંગાર જ્યાં ત્યાં તરી આવે છે. આ શૃંગાર ઉઘાડો છે. તોપણ હલકી પંક્તિનો નથી. નરસિંહ મ્હેતા પછી આ વિષય ઉપર લખનાર આ પહેલો જ કવિ હતો. એની કવિતામાં લાગણી ઘણી છે અને આપણા ગમે તેવા વિચાર હોય પણ વાંચતી વખતે તો તે આપણને ખેંચે છે. શૃંગાર ઉપરાંત નીતિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય પણ અહિં તહિં દેખાય છે. એણે ગુજરાતીમાં ગરબીઓ દાખલ કીધી.

સ્વ. ગોવર્ધનરામની છેલ્લી પ્રસાદી 'દયારામનો અક્ષરદેહ' દયારામનાં જીવન અને લેખનને ઘણી સારી રીતે સમજાવે તેવો છે.

(ક. મ.)

दलपतराम

ઇ. સ. ૧૮૨૦—૧૮૯૮

કવીશ્વર દલપતરામ ડાહ્યાભાઇનો જન્મ કાઠિયાવાડના વઢવાણ શહેરમાં સને ૧૮૨૦ માં થયો હતો. એ શ્રીમાળી બ્રાહ્મણ હતા. તે વખતે ત્યાં હાલના જેવી શાળાઓ ન હોવાથી એમણે માત્ર ગામઠી શાળામાં અભ્યાસ કર્યો હતો. ઉમ્મરે પહોંચતાં સ્વામીનારાયણના પંથમાં

ભળ્યા અને સાધુકવિ દેવાનંદસ્વામી પાસે આ ભવિષ્યના કવિવરે કવિતાનો અભ્યાસ આરંભ્યો. હીરાને પાસા પાડતાં ઝળકી ઉઠે તેમ દલપતરામની પ્રાકૃતિ કાવ્યશક્તિ ખીલી નીકળી. એટલામાં સાહિત્ય-વિલાસી ફાર્બસ સાહેબ સાથે પ્રસંગ પડયો અને રાસમાળાના શોધનાર્થે જૂના લેખ અને દંતકથાઓ ભેગાં કરવામાં કવિએ મદદ કીધી. આ સંબંધે કવિને કાઠિયાવાડના ખૂણામાંથી બહાર કાઢયા. સાહેબે તેમને રાજ્યનગરમાં લાવી નવી સ્થપાએલી ગુજરાતવર્નાક્યુલર સોસાયટીમાં જોડયા; 'બુદ્ધિપ્રકાશ' ના તંત્રી બનાવ્યા. એ જ કાળે ગુજરાતી શાળાઓ માટે તૈયાર થતી વાચનમાળામાં કવિતા લખવાનું એમને સોંપવામાં આવ્યું અને આ પ્રમાણે ક૦ દ૦ ડા૦ નું નામ ગુજરાતી બોલતી પ્રજામાં જાણીતું થયું. અંગ્રેજ સરકારે કવિની કદર બુજી સી. આઈ ઇ. નો ખિતાબ આપ્યો. ઘણાં દેશી રાજ્યોએ પણ એમને પોતાના રાજકવિ નીમી પેન્શન બાંધી આપ્યાં હતાં. એ સને ૧૮૯૮ માં અવસાન પામ્યા.

એમની કવિતા સંબંધે સ્વ. સા. નવલરામના શબ્દોમાં કહીએ તો "હાવકું હાસ્ય, મર્માળા કટાક્ષ, વાણીની મીઠાશ અને રચનામાં વિવિધ પ્રકારનું ચાતુર્ય એ વડે દલપત શૈલીનાં શાંત અને સુબોધક વર્ણન ઝગઝગી રહ્યાં છે." એ જમાનાના દલપતરામના પ્રતિસ્પર્ધી નર્મદાશંકર સાથે સરખાવતાં એ જ સાક્ષર ઉમેરે છે કે; " No wonder, they cannot agree, One is a type of cold formalism, while the other personates the dancing egotism of a youth." આમ દલપતરામની કવિતાને સભારંજની અને 'ભાઇ બ્હેન સાથે વાંચી શકે' તેવી કહી શકાય. વળી 'સારી ચોપડીઓ શોભાય' નો લખનાર અઘરા વિષય ઉપર પણ તેટલીજ સરળતાથી લખી શકે છે, એ જોઇ આપણને એ કવિના કાવ્યચાતુર્ય અને વાણીબળને માટે માન ઉત્પન્ન થયા વિના રહેતું નથી. (ક. મ.)

ધીરો

વિ. સ. ૧૮૦૬—૧૮૮૧: ઇ. સં. ૧૭૫૩—૧૮૨૫.

આ બાવક અને મશ્કરો બ્રહ્મભટ્ટ વડોદરા જીલ્લામાં સાવલી પાસે ગોઠડા ગામનો વતની હતો. ગુજરાતીનું પણ માત્ર સાધારણ જ્ઞાન હતું અને તે જ્ઞાન પ્રેમાનંદની માફક ગુરૂપ્રસાદથી મળ્યું કહેવાય છે, જેમ અખો 'કવિ' કરતાં 'વેદાંતી' વધારે હતો, તેમ ધીરો પણ હતો, અને આત્મજ્ઞાનમાં માત્ર અખો જ તેનાથી ચઢે. ધીરાએ બધાં મળી ૨૫-૩૦ હજાર પદ લખ્યાં કહેવાય છે. કેટલાંક હિન્દીમાં છે. એણે કાફીનો નવો રાગ ગુજરાતીમાં દાખલ કીધો. એનાં કાવ્યો: ૧ સ્વરૂપ, ૨ મતવાદી. ૩ આત્મબોધ, ૪ જ્ઞાન કક્કો; ૫ યોગમાર્ગ. ૬ પ્રશ્નોત્તરમાલિકા. ૭ અવળવાણી, ૮ છુટક પદ વગેરે.

(ક. મ.)

નરસિંહ મ્હેતો

વિ. સં. ૧૪૭૧-૧૫૩૭: ઇ. સં. ૧૪૧૫-૧૪૮૧.

ગુજરાતના આદિ કવિનું માન નરસિંહ મ્હેતાને છે. તે પંદરમાં સૈકામાં થયો હતો અને જુનાગઢનો વતની નાગર હતો.

એના જીવનચરિત્ર વિશે ઐતિહાસિક પૂરાવો નહિ જેવો છે. એનાં પોતાનાં કેટલાંક કાવ્યો, પ્રેમાનંદનાં કાવ્યો અને દંત કથાઓમાંથી જોઇતી હકીકત શોધવી પડે છે.

સૌરાષ્ટ્રના છેલ્લા મંડળિકના સમયમાં તે હતો. તેનું કુટુંબ રાજ્યની નોકરીમાં હતું. ન્હાનપણમાં પિતા ગુજરી ગયા અને કાકાના કુટુંબ સાથે રહેવું પડ્યું. પિતરાઇ ભાઇ ભોજાઇનાં મ્હેણાં અંતરમાં સચોટ લાગ્યાં; સંસાર ઉપર વૈરાગ્ય ઉપજ્યો; અને પરમભક્તિથી તેનાપર વિષ્ણુનો અનુગ્રહ થયો. ગુજરાતનો પહેલો વૈષ્ણવ કવિ એ હતો.

નરસિંહ મ્હેતો રાત દિવસ ભજન કીર્તનમાં ગાળતો. કુટુંબનું પોષણ મંડળિકના વૈષ્ણવ મા તરફથી થતું. સંવત ૧૫૧૨ માં તેમના ગુજર્યા પછી કોઇ બીજા વૈષ્ણવે આશરો આપ્યો હોય અથવા દંતકથાઓમાં શ્રદ્ધા રાખીએ તો કૃષ્ણે પોતે અનેક રૂપે જોઇતું પૂરું હતું,

સ્ત્રી અને પુત્રનાં મરણ સંવત ૧૫૦૬–૭ માં થયાં. મ્હેતો દીલગીર થવાને બદલે ગાવા લાગ્યો કેઃ " ભલું થયું રે ભાંગી જંજાળ, સુખે ભજીશું શ્રી ગોપાળ."

મ્હેતાએ જ્ઞાતિબંધન સાથે છુટ લેવા માંડી હતી. એક વખત ઢેડને ત્યાં કીર્તન કરવા ગયા હતા. નાગરોએ ન્યાતબ્હાર મુકયા, પણ પાછળથી તેમને ન્યાતમાં ફરી લેવા પડયા. આ બનાવ પછી મ્હેતો સ્વચ્છંદે વર્તતા.

નરસિંહ મ્હેતાનાં કાવ્યોમાં નીચેનાં મુખ્ય છેઃ—

૧. હારમાળા, ૨. શામળદાસનો વિવાહ, ૩. દાણલીલા, ૪. ગોવિંદગમન, ૫. બાળલીલાનાં તથા રાસનાં પદો.

એની ભાષા સરળ છે. કૃષ્ણનો શૃંગાર ભક્તિ અને આત્મજ્ઞાન જ્યાં ત્યાં સ્ફુરી આવે છે. એણે પ્રભાતિયાંનો નવો રાગ ગુજરાતીમાં દાખલ કીધો.

એનાં કાવ્યો વાંચતાં જાણે ૨૦ મા સૈકાનું ગુજરાતી વાંચતા હોઇએ એમ લાગે છે, પણ એના સમકાલીન ભાલણના લખાણમાં તો એટલું બધું પ્રાકૃત છે કે અપરિચિત વાચક દુરથી જ નમન કરી સંતોષ પામે. આ એક જ જમાનાના બે કવિની ભાષાના વિરૂદ્ધભાસનું કારણ એમ હોય કે નરસિંહ લોકપ્રિય ભક્તકવિ હતો અને જે સમયમાં મુદ્રણાલયનું નામ પણ નહોતું તેવે સમે લોકોએ પોતાના વખતમાં વપરાતી ભાષા પ્રમાણે અહિં તહિં સ્વેચ્છાનુસાર ફેર કીધા હોય.

નરસિંહ મ્હેતાએ પોતાના જીવનમાં એક લાખ પદ કરવાનો

નિશ્ચય કીધો હતો. તેમાંનાં એના મરણ સમયે પોણો લાખ થેયાં હતાં. બાકીનાં એની પુત્રવધૂએ પૂરાં કીધાં કહેવાય છે. એમ પણ દંતકથા છે કે, લાલા ભક્ત નામે પુરુષ નરસિંહનો અવતાર હતા. આપણા આધુનિક યુગમાં થએલા દયારામ કવિ વિશે પણ એ નરસિંહ મહેતાનો અવતાર હતા, એમ લેખાય છે.

આમ દંતકથાઓની ભુલભુલામણીમાં કવિના જીવનની હકીકત તેમજ પાછળની હકીકતના સત્ય સંબંધે ગુંચાવું પડે છે.

(કે. મ.)

નર્મદાશંકર

ઇ.સ. ૧૮૩૩–૧૮૮૬

એક માણસ પોતાના એકલા જ આત્મપ્રયત્નથી શું કરી શકે એનો ઘણો સારો બોધ નર્મદાશંકર આપણને હમેશાં આપશે. ગુજરાતી કોશકાર, પિંગળકાર, રસાલંકારની સમજ આપનાર, રૂઢ ગદ્ય લખનાર, રાજકીય વિષયો ઉપર વિચાર કરનાર તથા ચર્ચા ચલાવનાર તરીકે તે પ્રથમ જ બહાર પડયા હતા. તેમ સંસાર સુધારક તરીકે પણ ગુજરાતમાં પ્રથમ હતા. ટુંકમાં પોતાના યુગની સમયમૂર્તિ હતા.

તેઓ સુરતના નાગર હતા. મુંબાઇની એલ્ફીસ્ટન સ્કૂલ અને એલ્ફીસ્ટન કૉલેજમાં અભ્યાસ કીધો હતો. કૉલેજના અભ્યાસમાં બાળલગ્ન અને કુટુંબની જરૂરીઆતોએ બે વખત વિઘ્ન નાખ્યાં હતાં. તે વખતની કેળવણીમાં આજના જથ્થા (quantity) કરતાં સંગીનતા (quality) ઉપર વધારે લક્ષ દેવાતું. માનનંત દાદાભાઇ એમના પ્રોફેસરોમાંના એક હતા.

એ મુંબાઇ હતા ત્યારે એમણે "જુવાન પુરૂષોની અન્યોન્ય

બુદ્ધિવર્ધક સભા" ઉભી કીધી હતી. આ સભા પછવાડેથી "બુદ્ધિવર્ધક હિન્દુ સભા"માં બદલાઇ ગઇ. સુરત ગયા પછી તેમણે "સ્વદેશ હિતેચ્છુ મંડળી" અને "જ્ઞાનસાગર" ન્યુસપેપર હસ્તીમાં આણ્યાં, પણ તે બન્ને માત્ર એક વર્ષ ચાલ્યાં! એ દરમ્યાન જદુરામ નામના એક ગૃહસ્થના પરિચયમાં તેઓ આવ્યા. આ જદુરામે પાછળથી તેમને ઘણી મદદ કીધી હતી.

૧૮૫૫ માં તેમણે પ્રથમ કવિતા રચવી શરૂ કીધી. નવીન શૈલી અને તેથી વધુ નવીન વિષયે વાચકનું મન તરતજ આકર્ષ્યું. આ વખતે દલપતરામની ખ્યાતિ ઘણી હતી. ૧૮૫૯ માં બન્ને કવિ મુંબાઇમાં એગા થયા. કવિત્વદ્દ્વંદ્વ ગોઠવાયું. "પારશી પંચે" પાછળથી રમુજી ચિત્ર આપ્યું. લોકોને આનંદ થયો પણ બન્ને કવિવરોના મન ઉંચાં થયાં—હમ્મેશ માંટે ફરી તેઓ સાથે મળ્યા નહિ.

નર્મદાશંકરને સરકારી નોકરી ઉપર અણગમો હતો. જીંદગીની શરૂઆતમાં થોડીક નોકરી કીધી હતી અને પાછળથી મુંબઇમાં શેઠ ગોકળદાસ તેજપાલના ધર્મખાતાના સેક્રેટરી હતા; પણ સાહિત્યસેવા કરી તેના ઉત્પન્નમાથી જ નિર્વાહ ચલાવવો તેમને ઘણો ગમતો. એમના સુરતના બંગલા ઉપરના પાટીયા ઉપર કલમ અને ગુલાબના પુષ્પનું ચિત્ર હતું. અને નીચે "પ્રેમ-શૌર્ય" એ જીવનસૂત્ર હતું. એ ઉપરથી એમના આશય સ્પષ્ટ દેખાય છે.

એમનાં પુસ્તકો:—૧. નર્મદકવિતા, ૨. નર્મગદ્ય, ૩. નર્મકોશ ૪. થોડાંક નાટકો, ૫. દયારામ કાવ્યસંગ્રહ, ૬. પ્રેમાનંદકૃત દશમસ્કંધ તથા નળાખ્યાનનું પ્રગટ કરવું અને ૭. શ્રીમદ્‌ભાગવતનું ભાષાંતર

એમની કવિતા ઘણા ઉંચા પ્રકારની તો નથી જ; પણ લાગણીથી ભરપુર છે. સુધારો અને સ્વદેશાભિમાન લીટીએ લીટીમાં વહે

છે. ગુજરાતીનો આધુનિક યુગ એમનાથી શરૂ થાય છે. જેમ પ્રેમાનંદે ભાષા માટે તેમ નર્મદે માતૃભૂમિ માટે અભિમાન પ્રકટાવ્યું.

(ક. મ.)

નવલરામ

ઇ. સ. ૧૮૩૬—૧૮૮૮

નવલરામ લક્ષ્મીરામ સુરતના નાગર હતા. એમનો જન્મ સને ૧૮૩૬માં થયો હતો. બાળપણમાં જ પિતાને ખોયા. અભણ માતાની સંભાળ નીચે અભ્યાસ કરી સુરત ઇંગ્લીશ સ્કૂલમાં ફ્રી સ્કૉલર તરીકે દાખલ થયા. ઘરની નાણાં સંબંધી સ્થિતિ સારી ન હોવાથી અભ્યાસ વધારવા મુંબાઇ જવાયું નહિ. ૧૭ મે વરસે સંસારશાળાના વિદ્યાર્થી થયા અને પરિણામે ૧૮ મે વરસે સુરત હાઇસ્કુલમાં રૂ. ૧૦ ને પગારે નોકરી લેવી પડી. સરકારી કેળવણી ખાતામાં ક્રમ વાર ઉપર ચઢ્યા અને આખ્ખરે સુરત ટ્રેનિંગ સ્કૂલના હેડમાસ્તર, પછી અમદાવાદ અને રાજકોટ ટ્રેનિંગ કૉલેજના પ્રોન્સીપાલ તરીકે આખ્ખું જીવન સમાજની ઉન્નતિ અને સાહિત્યસેવામાં ગાળ્યું. તેઓએ રાજકોટમાં સને ૧૮૮૮ માં આ ક્ષણિક સંસારનો ત્યાગ કીધો.

સને ૧૮૩૭ માં મુંબાઇમાં મહારાજા લાયબલ કેસ ચાલતો હતો તે વખતે તે વિષય ઉપર ઇનામી કવિતા માટે ૨૦૦ પાનાની એક લાંબી કવિતા લખી ઉમેદવારી કરી લેખક તરીકે પહેલવહેલા બહાર પડયા હતા. આ કવિતા અપ્રસિદ્ધ છે. ત્યાર પછી એમણે સ્વતંત્ર "વીરમતી નાટક" લખ્યું; અને ફ્રેન્ચ મોલિયરના અંગ્રેજીમાં Mock Doctor ઉપરથી "ભટનું ભોપાળું" એ નામે ગુજરાતીમાં ભાષાન્તર કર્યું. યુવાન લેખકને પોતાની શક્તિમાં હજુ વિશ્વાસ બેઠેલો ન હોવાથી સ્વતંત્ર ગ્રંથ રહેવા દઇ ભાષાન્તર ૧૮૬૬ માં

પ્રથમ છપાયું. અમદાવાદમાં 'શાળાપત્ર'ના તંત્રી થયા અને એ માસિક એમની સાથે રાજકોટ પણ ગયું. નવલરામે ગ્રંથકાર તરીકે સાહિત્યમાં જેટલું કર્યું છે તેના કરતાં તંત્રી તરીકે ગુર્જરગિરાને વધારે ઉપકૃત કીધી છે. પ્રતિષ્ઠિત લેખકોની ખામીઓ દેખાડી સુધારવા વિનંતી, ઉગતા લેખકોને તેમના પ્રમાણમાં શિખામણ આપી નવો રસ્તો સુઝાડી ઉત્તેજન આપતા હતા. આજના આક્ષરો માત્ર ભુનચુક અને છિદ્ર દેખાડી ઉછરતા છોડવાઓને પહેલેથીજ મરડી નાખે છે; તેમણે આ રીત અંગીકાર કરવી જોઇએ. નવલરામ ખરા અંતઃકરણથી માનતા હતા કે આમ કર્યાં વિના આપણા સાહિત્યમંડળમાં વધારો થઇ શકશેજ નહિ.

નવલરામનો સઘળા લેખ "નવલગ્રંથાવળી"ના ૪ ભાગના પુસ્તકમાં છપાયા છે. બીજો ભાગ એમ. એ.ના ગુજરાતી માટે ટેક્સ્ટ છે અને સૌથી અગત્યનો છે. એમણે પોતાના મેઘદૂત કાવ્યમાં મેઘછંદ વાપર્યો છે તે પોતાનો જ નવો બનાવેલો છે.

(ક. મ.)

પ્રેમાનંદ

વિ. સં. ૧૬૯૨–૧૭૮૦   ઈ. સ. ૧૬૩૬–૧૭૩૪

નરસિંહ મહેતો ભલે ગુજરાતીના આદ્ય કવિનું માન ખાટી જાય, પણ સર્વ કવિવરોમાં શ્રેષ્ઠ પદ તો પ્રેમાનંદનું જ છે. એ વડોદરાનો ચોવીસો બ્રાહ્મણ હતો. એનું સંસ્કૃત જ્ઞાન ઘણું સારું હતું. દંતકથા પ્રમાણે તે ગુરૂપ્રસાદથી થયું હતું. સંસ્કૃત ઉપરાંત મરાઠી હિંદી વગેરે સાહિત્યનો પણ પ્રેમાનંદે અભ્યાસ કર્યો હતો. એના સમયમાં નાટક માટે સંસ્કૃત અને કવિતા માટે હિંદી ભાષાઓજ વપરાતી. ગુજરાતીને સાહિત્યમાં સ્થાન નહોતું. પ્રેમાનંદે 'પણ' લીધું હતું કે ગુજરાતીને હિંદી મરાઠીની સમપંક્તિમાં આણુ઼ી અને ત્યારેજ

માથે પાઘડી મૂકવી. એણે મહાભારત યત્ન કીધો. પોતાની સાથે પોતાના સમકાલીનમાંથી શિષ્યો ભેગા કીધા, તેમની સંખ્યા ૩૭ ની હતી. તેમાં ૧૨ તો સ્ત્રીઓ હતી: દરેકને પ્રેમાનંદે જુદું કામ સોંપ્યું હતું. આ ભગીરથ મથનને પરિણામે ગુજરાતીની ઉન્નતિ થઇ. એક વખતે પ્રેમાનંદના પુત્ર વલ્લભે એક ઘણું સરસ કાવ્ય રચી પિતાને ખુશ કરી પાઘડી માથે મુકાવી. પણ પ્રેમાનંદે પાછળથી, હજુ જોઇએ તેટલું કામ થયું નથી એમ માની, પાઘડી મુકવી બંધ કરી અને તે મરણ પર્યંત.

પ્રેમાનંદનાં કાવ્યોનું વસ્તુ સંસ્કૃતમાંથી લીધેલું છે. પદ્ધતિનું મુળ આગલા સૈકામાં થઇ ગએલાં વરતા અને તુલસીનાં કાવ્યોમાં જડે છે. છતાં પાત્રોની વિકાસશક્તિ અને મનરંજક શૈલી એ તો પ્રેમાનંદનાં પોતાનાંજ છે. એનાં કાવ્યોમાં ઘણે ભાગે દેવકથા છે. તે વખતના જનસમાજના રસને અનુકૂળ વસ્તુ શોધ્યું હોય એમ જણાય છે. તોપણ તે કથાઓને માનુષી અલંકારો પહેરાવ્યા છે. આમ કરી જુનાં ભક્તિકાવ્યો અને નવાં માનુષીકાવ્યો વચ્ચે પૂલ મુકી આપ્યો છે.

એનાં કાવ્યો ઘણાં છે. એમાંથી નીચેનાં મુખ્ય છે; ૧ ઓખાહરણ. ૨ અભિમન્યુ આખ્યાન. ૩ મદાલસા આખ્યાન. ૪ હુંડી. ૫ હારમાળા. ૬ સુદામા ચરિત્ર. ૭ મોસાળું. ૮ રણયજ્ઞ. ૯ રૂક્ષ્મણીહરણ. ૧૦ વિવેક વણઝારો. ૧૧ દાણલીલા. ૧૨ શ્રાદ્ધ. ૧૩ વામનચરિત્ર. ૧૪ અષ્ટાવક્ર આખ્યાન. ૧૫ દ્રૌપદીહરણ વગેરે.

આ કાવ્યો ઉપરાંત એણે નાટક પણ લખેલાં કહેવાય છે. અગિયાર નાટકો તેણે લખેલાં એવું કહેવામાં આવે છે. પણ તેમાંથી હજી સુધી તો માત્ર ત્રણજ હાથ આવ્યાં છે. તે ત્રણે રોપદર્શિકા, તપતી આખ્યાન, અને પાંચાલી પ્રસન્નાખ્યાન, 'પ્રાચીન કાવ્યમાળા'માં છપાયાં છે. (હ. મ.)

❀

બાળાશંકર

બાળાશંકર ઉલ્લાસરામ કંથારિયા નડીયાદના સાઠોદરા નાગર હતા અને યૌવનપ્રારંભ સુધીમાં સાક્ષર મણિલાલ નથુભાઈ તથા કવીશ્વર દલપતરામના પ્રીતિપરિચયનો લાભ ત્હેમને મળ્યો હતો. ત્હેમણે કૉલેજના અભ્યાસક્રમ સુધીનુ અધ્યયન તથા અંગ્રેજી સંસ્કૃત, ફારસી. વ્રજ, વગેરે ભાષાઓનું સારૂં જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હતુ. સરકારી નોકરી કેટલાંક વર્ષ કર્યાં પછી તે છોડી દઇ, અમદાવાદની ગુજરાત વ્હર્નાક્યુલર સોસાયટીમાં તથા વડોદરાના કલાભવનમાં તેઓ રહ્યા હતા; અને ભારતીભૂષણ, ઇતિહાસમાળા અને બુદ્ધિપ્રકાશના તંત્રી તરીકે ભાષા સાહિત્યની ઉન્નતિ માટે ત્હેમણે ઉમંગ ભર્યા પ્રયત્ન કીધા હતા. પરંતુ ત્હેમની કીર્તિને અમરતા અર્પનાર તો ક્લાન્ત કવિ તથા હરીપ્રેમ પંચદશીનાં ત્હેમનાં લોકપ્રિય, સ્વાનુભવથી છલકાતાં, મધુરાં કાવ્યો અને મૃચ્છકટિક તથા હાફીઝનાં સુન્દર, રસિલાં ભાષાન્તરો છે. ઇશ્કની મસ્તી અને ખાનીની મિઠાશમાં દયારામ તથા અધ્યાત્મદૃષ્ટિ અને હૃદયરાગની મોહિનીમાં મણિલાલના જેવી પ્રતિભાકળા ત્હેમનાં લલિત કવનમાં પ્રતીત થાય છે; અને તેમાં બાયરન, બર્ન્સ તથા મુરના કાવ્યરંગની ઝાંખી પણ સહૃદય વાચકને થયા વિના રહેતી નથી. શ્રીમાન્ પિતાને ઘેર જન્મ્યા છતા જીંદગીની અનિયમિતતાને લીધે એ કવિવર બહુધા દ્રવ્યહીનતાથી વ્યથિત રહેતા; પણ ત્હેમના "નિડર અને નિખાલસ" જીવનના ઉચ્ચ આશય તથી કોઇ રીતે મ્લાન થઇ શકયા ન્હોતા, એ આપણે ત્હેમનાં લખાણુમાંથી નિઃસંશય જોઇ શકીએ છીએ.

(મળેલું.)

❀

ગુલાબીરામ ચકુભાઇ

ઇ સ. ૧૮૫૨-૧૮૮૬

કવિ દલપતરામ ડાહ્યાભાઇના શિષ્યોમા ઉત્તમે સ્થાન ભોગવનાર ગુલાબીરામ અમદાવાદમા ઇ સં ૧૮૫૨ મા જન્મ્યા હતા જ્ઞાતિએ આદિચ્ય સહસ્ત્રબ્રાહ્મણ હતા

અમદાવાદ હાઇસ્કુલમા કઇક અભ્યાસ કરી, ખાનગી રીતે કવિશ્રી દલપતરામ પાસે કવિતાનો અભ્યાસ કર્યો હતો તેમનામા કવિતાનો વિકાસ સોળ વરસની તાજી ઉમરે થઇ ચૂકયો હતો અને તેમણે 'સત્યમાર્ગદર્શક સભા' સ્થાપવામા સારો ભાગ લીધો હતો

તેમના પુસ્તકોમા કાવ્યકૌતુક" બે ભાગ, અને "રીપન રંગ" પ્રસિદ્ધ થયા છે અન્ય અપ્રસિદ્ધ લેખો સાબરમતીની રેલમા તણાઇ ગયા કહેવાય છે.

બુદ્ધિપ્રકાશ, ઔદિચ્યહિતેચ્છુ, વિજ્ઞાનવિલાસ આદિમા વખતો વખત લખતા હતા

ઇ.સ ૧૮૮૬ મા ૩૪ વર્ષની જુવાન ઉમ્મરે તેમણે સંસાર છોડયો

(મળેલુ)

મનોહરસ્વામી

વિ સ. ૧૮૪૪-૧૯૦૧ ઇ. સ ૧૭૮૮-૧૮૪૫.

મનોહરસ્વામી પૂર્વાશ્રમમા વડનગરા નાગર હતા અને કાઠી યાવાડમા આવેલા વસાવડના રહીશ હતા તે ઘણા જ વિચક્ષણ તથા સ્વતંત્ર મિજાજવાળા હતા અને પોતાના બાપે મુકેલી પુંજી 'ઉધા ઉધા વેપાર કરીને તમામ ખોઇ નાખી હતી' તેને સંસ્કૃત અને ફારસીનુ પણ સારૂ જ્ઞાન હતુ જૂદા જૂદા પંથ અને સંપ્રદાયોના

ફાટી નીકળેલા રાફડા પર પ્રહાર કરવાની તેની વૃત્તિ સતેજ હતી અને તેથી તેના લખાણમાં તેવાં પ્રહાર તથા અજ્ઞાનની આનંદની વાત તરી આવતાં દેખાય છે. તે ધોધામાં વકીલાત કરતા હતા અને તેથી ભાવનગરના પ્રખ્યાત દિવાન ગવરીશંકર ઉદેશંકર ઓઝા સાથે તેને ઘણો સારો સબંધ થયો હતો. 'સ્વામી' થયા પછી ઘણુંખરું ભાવનગર જ રહેતા, અને ત્યાંજ સંવત ૧૯૦૭ ના વૈશાખ વદ ચૌદસે તે સમાધિસ્થ થયા.

(મળેલું.)

ભાલણ

વિ. સં. ૧૪૯૫–૧૫૮૫ ; ઇ. સ. ૧૪૩૯–૧૫૨૯

ભાલણ પાટણનો મોઢ બ્રાહ્મણ હતો. હાલ પણ એની ગાદી વગેરેની પૂજા ત્યા થાય છે.

એના પિતા વિદ્વાન હતા અને એણે યુવાવસ્થામાં સંસ્કૃત અને હિંદીનો અભ્યાસ કર્યો હતો. એના કાવ્યો ઘણુંખરા ભાષાંતર છે અને સેથા કદાચ એને વિશે આપણે ઘણુ સાંભળ્યુ નથી. એ ખાસ ધ્યાનમા લેવા જોગ છે કે એણે પોતે એના કોઇ પણ ગ્રંથમાં "કવિ" નામનો દાવો કીધો નથી.

એના ગ્રંથોમા નીચેના મુખ્ય છેઃ રામબાળલીલા એ સ્વતંત્ર લેખ છે. અને ૧ કાદમ્બરી, ૨, નળાખ્યાન. ૩, ભાગવત દશમસ્કંધ, ૪ ધ્રુવાખ્યાન. ૫. એકમેણીહરણ તથા ૬ 'સપ્તશતી' એ ભાષાંતર છે.

(ક. મ.)

❀

ભોજો

વિ. સં. ૧૮૪૧–૧૯૦૬: ઇ. સં. ૧૭૮૫–૧૮૫૦.

ભોજા ભક્ત કાઠીયાવાડમાં જેતપુર પાસેના દેવકી ગાલોલ નામના ગામડામાં જન્મ્યા હતા. અને સાંવલીઆ કણબી હતા અને નાનપણથી જ ભક્તિ અને હરિપૂજામાં ચિત્ત લાગ્યું હતું. કણબીના છોકરાને વિદ્યા સંસ્કારની છાયા પડવાનો સંભવ નહતો, અને તેને લખતાં કે વાંચતાં પણ આવડતું નહોતું. તો પણ ઇશ્વરદત્ત બુદ્ધિથી મનુષ્યસ્વભાવની સારી પિછાન કરી શકયા હતા અને તેના ચાબખાઓમાં સંસારના દંભ અને મિથ્યાત્વનું, જ્ઞાન અને ભક્તિની એકતાની આવશ્યકતાનું અને પ્રભુપર અડગ શ્રદ્ધાના લાભનું વિવેચન સારૂં મળી આવે છે.

અમરેલી પાસેના ફતેહપુર ગામમાં તેની જગા છે અને હજી તેના ભાઇનો પૌત્ર ભોગવે છે. તેના અનેક શિષ્યોમાંથી કાઠીયાવાડમાં જાણીતા લુહાણા જલા ભક્ત તરફ તેનો પક્ષપાત હતો અને વીરપુરમાં તે ભક્તની જગામાં ભોજો ભક્ત વારંવાર જતા આવતા. તેનું મૃત્યુ પણ તે જ જગામાં સં: ૧૯૦૬ માં તેની ૬૫ વર્ષની ઉમરે થયું હતું.

ભોજા ભક્તની કૃતિ જુદી જુદી જાતની છે અને તે બધીમાં બોધનો મુખ્ય ભાગ છે. તેના ચલૈયો, કાચબો કાચબી વગેરે પ્રભુશ્રદ્ધામાં દૃઢતા આપનાર નાના આખ્યાનરૂપ પદો લોકોમાં બહુ પ્રચલિત છે. જેમ નરસિંહનાં પ્રભાતિયાં, શામળના છપ્પા, ધીરાની કાફી, દયારામની ગરબી વખણાય છે તેમ ભોજાના ચાબખા વખણાય છે.

તેની કવિતાનો સંગ્રહ પ્રાચીન કાવ્યમાળાના પાંચમા ભાગમાં પ્રગટ કરવામાં આવ્યો છે.

(હિ. મો. ઝ.)

મણિલાલ નભુભાઇ

ઇ. સ. ૧૮૫૮-૧૮૯૮

એ નડીઆદના વતની હતા. પોતાની જન્મભૂમિમા અંગ્રેજી અભ્યાસ કરી મુંબઇની એલ્ફીન્સ્ટન કોલેજમા જઇ બી. એ. ની ડીગ્રી મેળવી હતી. નડીઆદ હાઇસ્કૂલમાં આસિસ્ટંટ માસ્તર અને મુંબઇમાં ગુજરાતી નિશાળોના ઇન્સ્પેક્ટર તરીકે થોડો વખત સરકારી નોકરી કરી ૧૮૮૬ મા ભાવનગર શામળદાસ કોલેજમા સંસ્કૃત પ્રોફેસર તરીકે ગયા હતા. કોલેજના કમભાગ્યે પણ સાહિત્યના કંઇક સદ્‌ભાગ્યે સ્વરત હાનિ થઇ અને ટુંક વખતમા જ રાજીનામુ આપવુ પડયુ પ્રોફેસર થવાને આગલે વર્ષે શરૂ કીધેલુ "સુદર્શન" નામનુ માસિક ત્યારથી વધારે ઉત્સાહથી ચલાવવા માડયું અવકાશના સમયમા યોગનો અભ્યાસ કીધો અને પાશ્ચાત્ય મેસમેરીઝમ સાથે સરખાવ્યો.

એમણે ન્યાયકૌમુદી, રાજયોગ, અદ્વૈતમત, પ્રાણવિનિમય, બાલવિલાસ, ચારિત્ર્ય, નારીપ્રતિષ્ઠા એટલાં ગદ્યમા, અને આત્મનિમજ્જન પદ્યમાં લખ્યા છે. એમનામા સંસ્કૃત અને ફારસી શકૂલેનુ મિશ્રણ હતુ. એઓ કવિ નર્મદાશંકરની માફક સુધારક હતા, પણ નર્મદાશંકરના સુધારો ઉચ્છેદક હતો ત્યારે એમનો સંરક્ષક હતો

(હ. મ.)

મીરાં

ઇ સ. ૧૪૦૩-૧૪૭૦

ગુજરાતી કવિઓમાં મીરાં પ્રથમ પદે વિરાજે છે. એને વિ

નેક દંતકથાઓ ચાલે છે. ઇતિહાસની ચાળણીમાં ચાળતાં માત્ર
ેની હકીકત બાકી રહે છે; એ મેડતીયા ગામની રહીશ હતી.
ના ભાઈનું નામ જયમલ રાઠોડ હતું એનું લગ્ન મેવાડના રાણા
ભાના કુટુંબમાં થયું હતું. આ કુંભો રાણો ગુજરાતના અસલના
લભિપુરના રાજાઓનો વંશજ હતો. એનો એકાદ પૂર્વજ, ઇરાનના
દશાહ નોશીરવાનની કન્યા સાથે પરણ્યો હતો. મોગલ રાજ્ય સ્થાપ-
નાર બાબર સાથે લડનાર રાણો સંગ આ કુંભા રાણાનો પૌત્ર હતો.

મીરાંને પોતાના પતિગૃહનું વાતાવરણ માફક ન આવ્યું. પોતે
ન્મથી જ કૃષ્ણકનૈયાની ઉપાસક હતી. દરરોજ સાધુ સંતોનાં ટોળાં
ંગાં કરી તેમની સાથે ભજનમાં દિવસ ગાળતી રાણાને આ પસંદ
પડ્યું. મીરાં ગુજરાત ગઇ. અને ત્યાંથી દ્વારકાની જાત્રાએ ગઇ
રાણો પાછળથી સમજ્યો અને મીરાંને બોલાવવા માણસ મોકલ્યાં.
પોતે ન આવી અને બદલામાં રાણાને કહેવરાવ્યું કે ગાદી છોડી તમે
પણ ભજન કરવા આવો. ગુજરાતમાં જ મીરાં ગુજરી ગઇ,

મીરાંનાં કાવ્યો હજુ સંપૂર્ણ છપાયાં નથી. બૃહત્ કાવ્યદોહનના
ભાગોમાં, અને ખાસ કરી સાતમા ભાગમાં, ઘણાંક દાખલ કરવામાં
આવ્યાં છે. એનામાં ભક્તિરસ પ્રાધાન્ય ભોગવે છે. વૈષ્ણવ ભકતો
અને ખાસ કરી સ્ત્રીઓ એની કવિતા રસભેર વાંચે છે, અને મ્હોંડે
કરે છે.

મીરાંનાં ભજન વાંચતાં જાણે કે ૨૦ મા સૈકાનું ગુજરાતી
વાંચતા હોઇએ એમ લાગે છે. એજ યુગના મીરાંના સમકાલીન
ભાલણના કાવ્યોમાં એટલું બધું પ્રાકૃત છે કે અપરિચિત વાચકને
અન્ય ભાષાસમ અગમ્ય રહે છે. કદાચ એમ હોય કે લોકપ્રિય સ્ત્રી
કવિનાં ભક્તિકાવ્યો તે જમાનામાં મુદ્રાલયોને અભાવે હસ્તલિખિત

हरिलाल हर्षदराय ध्रुव

ઇ. સ. ૧૮૫૬–૧૮૯૬

મેદાનાં શૌર્યબીજને શૂરતરંગિણી આદિ કાવ્યોમાં જાળવી રાખ-
ાર સ્વ. હરિલાલનો જન્મ ગાયકવાડી-દેહગામ પ્રગણાના 'બહિયલ
ામમાં ઇ. સ. ૧૮૫૬ માં થયો હતો.

સુકુમાર વયમાં જ નવીન ઉત્સાહનો ઉદય થયો અને પંદર
ર્ષની વયે તો અમદાવાદમાં 'સત્યમાર્ગદર્શક' સભા સ્થાપી અને
'ભોમિયો' પત્ર કાઢયું.

ઇ. સ. ૧૮૮૦ માં એલએલ. બી ની પદવી મેળવી, થોડો વખત
કેળવણી ખાતામાં નોકરી કરી; ઇ સ. ૧૮૮૩માં સુરતમાં વકીલાતનો
આરંભ કર્યો; ઇ. સ. ૧૮૮૭માં ગાયકવાડી નોકરીમાં દાખલ થયા.

યુરોપમાં ભરાતી 'ઓરિએન્ટલ કોન્ગ્રેસ'માં વડોદરા રાજ્યના
પ્રતિનિધિ તરીકે ઇ. સ. ૧૮૮૯ માં ગયા. ઇ. સ. ૧૮૯૩–૯૪ માં
વિલ્સન ફાઇલોલૉજીકલ લેકચર્સ આપવા ચુંટી કઢાયા.

ઇ. સ. ૧૮૯૬માં ગાયકવાડી નોકરી છોડી સુરતમાં ફરી
વકીલાતની શરૂઆત કરી; તેજ વર્ષમાં પાકું નીકળવાથી સ્વર્ગસ્થ થયા.

તેમની પ્રવૃત્તિ પ્રશસનીય અને અનુકરણીય હતી. છેક નાની
ઉમરથી મરણપર્યંત, આજીવિકા માટેના નોકરી ધંધા ઉપરાંત પણ
અનેક સાહિત્ય પ્રવૃત્તિઓમાં લાગી રહ્યા હતા. તેમની પ્રવૃત્તિના ફળ
રૂપ નીચેનાં પુસ્તકો અને ભાષણો છેઃ—

ગુજરાતી કાવ્યોમાં કુંજવિહાર, કૌમુદી માધવ અને યુરોપ પત્ર-
પુષ્પાંજલિ નાટકોમાં આર્યોત્કર્ષ, વિક્રમોદય, વસંતવિલાસિકા; ગદ્યમાં
આહારમીમાંસા, યુરોપયાત્રા [ગુજરાતદર્પણમાં] ગુજરાતી ભાષા
અને તેનો કૌટુંબિક સંબંધ (મુંબઇની જ્ઞાનવર્ધક સભામાં.)

અંગ્રેજીમાં વિલ્સન ફાઇલોલોજીકલ લેકચર્સ, ભારતનાટયશાસ્ત્ર
વૈદિક અને દર્શનકાળ.

પત્રોમાં સ્વેચ્છાનુસાર પ્રચલિત થયા હશે ગ્રીક કવિ હોમરના કાવ્યોને ઇતિહાસ સામ્ય પૂરશે (ક મ.)

શામળ

વિ સ. ૧૭૪૭–૧૮૦૦ ઇ સ ૧૬૮૪–૧૭૪૪

અમદાવાદ પાસે વેગણપુર, જેને હાલ ગોમતીપુર કહે છે, તેનો એ ગોવાડો બ્રાહ્મણ હતો ગુજરાતી કવિઓના વર્ગ પાડતાં પ્રથમ વર્ગમા, માત્ર પ્રેમાનંદથી જ ઉતરતું શામળને સ્થાન મળે છે બન્ને સમકાલીન હતા, છતા બન્નેના વિષયો તદ્દન ભિન્ન છે કારણ ઘણે ભાગે એમ હોય કે શામળનો આશ્રયદાતા ઠાકોર પાસે આવેલા સિંહુજનો કણુબી હતો શામળની ઘણીખરી કવિતાઓ એ ચોરામાં જ ગવાતી અને જેમ પ્રેમાનંદે દેવકથામો પસંદ કરવામાં પોતાના શ્રોતાજનોના રસને અનુમોદન આપ્યું છે તેમ શામળને પોતાના શ્રોતાજનના પરિતોષ ખાતર માનુષીકથા કરવી પડી હોય શામળના વિષય અને પદ્ધતિનું બીજ ૧૬ મા સૈકાના વછરાજમા છે, પણ શામળે તેને અત્યંત પોષ્યું છે, એટલે સુધી કે સઘળું રૂપ બદલાઇ ગયેલું ભાસે છે

શામળનો પણ સંસ્કૃત અને વ્રજભાષાનો અભ્યાસ સારો હતો ગુજરાતી દોહરા, ચોપાઇ, છપ્પા અને કવિત દાખલ કરવાનુ માન એને છે વળી અજ્ઞાન લોકોને કવિતા તરફ રૂચિ કરાવી અને નીતિ પણ બતાવી એના કાવ્યોમા તર્કશક્તિ અને બોધ આકર્ષે છે કુદરત બહુ થોડી છે

એનાં કાવ્યોમાં નીચેના મુખ્ય છે બત્રીસ પુતળીની વાર્તાઓ, સુડાબોતેરી, અંગદવિષ્ટિ રાવણ મંદોદરી સવાદ પદ્માવતીની વાર્તા, મદનમોહના, નંદબત્રીસી પ્રશ્નોતરી છપ્પા ઇત્યાદિ (ક. મ)

हरिलाल हर्षदराय ध्रुव

ઈ. સ. ૧૮૫૬–૧૮૯૬

મંદાનાં શૌર્યબીજને શૂરતરંગિણી આદિ કાવ્યોમાં જાળવી રાખનાર સ્વ. હરિલાલનો જન્મ ગાયકવાડી દેહગામ પ્રગણાના બહિયલ ગામમાં ઈ. સ. ૧૮૫૬ માં થયો હતો.

સુકુમાર વયમાં જ નવીન ઉત્સાહનો ઉદય થયો અને પંદર વર્ષની વયે તો અમદાવાદમાં 'સત્યમાર્ગદર્શક' સભા સ્થાપી અને 'ભોમિયો' પત્ર કાઢ્યું.

ઈ. સ. ૧૮૮૦ માં એલએલ. બી ની પદવી મેળવી, થોડો વખત કેળવણી ખાતામાં નોકરી કરી; ઈ. સ. ૧૮૮૩માં સુરતમાં વકીલાતનો આરંભ કર્યો; ઈ. સ. ૧૮૮૭માં ગાયકવાડી નોકરીમાં દાખલ થયા.

યુરોપમાં ભરાતી 'ઓરિએન્ટલ કોન્ગ્રેસ'માં વડોદરા રાજ્યના પ્રતિનિધિ તરીકે ઈ. સ. ૧૮૮૯ માં ગયા. ઈ. સ. ૧૮૯૩–૯૪ માં વિલ્સન ફાઇલોલૉજીકલ લેક્ચર્સ આપવા ચુંટી કઢાયા.

ઈ. સ. ૧૮૯૬માં ગાયકવાડી નોકરી છોડી સુરતમાં ફરી વકીલાતની શરૂઆત કરી; તેજ વર્ષમાં પાઠું નીકળવાથી સ્વર્ગસ્થ થયા.

તેમની પ્રવૃત્તિ પ્રશંસનીય અને અનુકરણીય હતી. એક નાની ઉમરથી મરણપર્યંત, આજીવિકા માટેના નોકરી ધંધા ઉપરાંત પણ અનેક સાહિત્ય પ્રવૃત્તિઓમાં લાગી રહ્યા હતા. તેમની પ્રવૃત્તિના ફળરૂપ નીચેનાં પુસ્તકો અને ભાષણો છેઃ—

ગુજરાતી કાવ્યોમાં કુંજવિહાર, કૌમુદી માધવ અને યુરોપ પત્રપુષ્પાંજલિ નાટકોમાં આર્યોત્કર્ષ, વિક્રમોદય, વસંતવિલાસિકા; ગદ્યમાં આહારમીમાંસા, યુરોપયાત્રા [ગુજરાતદર્પણમાં] ગુજરાતી ભાષા અને તેનો કૌટુંબિક સંબંધ (મુંબઈની જ્ઞાનવર્ધક સભામાં.)

અંગ્રેજીમાં વિલ્સન ફાઇલોલૉજીકલ લેક્ચર્સ, ભારતનાટ્યશાસ્ત્ર વૈદિક અને દર્શનકાળ.

સંસ્કૃત મુગ્ધાવબોધ અને રેખાગણિત નો સમુદ્ધાર કરે છે, અને ધર્મસૂત્ર તથા છુટક કવિતા સંસ્કૃતમાં પણ કરેલ છે.

આ ઉપરાંત બુદ્ધિપ્રકાશ, આર્યજ્ઞાનવર્ધક, નાગરઉદય વગેરે માસિકોમાં અને ગુજરાતદર્પણ દેશીમિત્ર આદિ સાપ્તાહિકોમાં અવારનવાર લેખો મોકલતા; અને 'ચન્દ્ર' નામનું માસિક કાઢી, તેના તંત્રી તરીકે નવા લેખકોને ઉત્તેજક આમંત્રણ આપવાની સાહિત્યસેવા કરતા તેમના ત્રણ પુત્રો પૈકી સ્વ૦ નરસિંહરાવ-'નરહરિ'–'અરવિન્દ' ઉપનામથી લખતા બંગાળી વાચનની અને સરળ વાર્તાલેખનની સારી પિછાન આપી જુવાન વયે તેઓ મૃત્યુના ભોગ થઇ પડયા છે

(ક મ)

